

SZAKNYELV ÉS SZAKFORDÍTÁS

Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális témáiról
2016

Szerkesztők: Fata Ildikó és Veresné Valentinyi Klára

Lektor: Heltai Pál

ISSN 1587-4389

A Szaknyelv és Szakfordítás megjelent kötetei az alábbi linken olvashatók:
<http://tti.gtk.szie.hu/oktatas/szakforditokepzes/kiadvanyaink>

**SZENT ISTVÁN
EGYETEM**

Szent István Egyetem, Gödöllő,
Társadalomtudományi és Tanárképző Intézet
2016. szeptember

TARTALOM

SZERKESZTŐI ELŐSZÓ	5
I. SZAKFORDÍTÁS ÉS HELYESÍRÁS	7
<i>Heltai Pál</i> SZAKFORDÍTÁS ÉS HELYESÍRÁS – A SZAKMAI NAP TANULSÁGAI	7
II. NYELVI VÁLTOZÁSOK AZ ÚJ HELYESÍRÁSI SZABÁLYZAT TÜKRÉBEN	11
<i>Tóth Etelka</i> ÚJ HELYESÍRÁS A HAGYOMÁNYOK JEGYÉBEN	11
<i>Heltainé Nagy Erzsébet</i> KÖZNYELVI ÉS SZAKNYELVI HELYESÍRÁSI KÉRDÉSEK A GYAKORLATBAN	22
III. SZAKNYELVI HELYESÍRÁSI VÁLTOZÁSOK AZ ÚJ HELYESÍRÁSI SZABÁLYZAT TÜKRÉBEN	33
<i>Ludányi Zsófia</i> SZAKNYELVI HELYESÍRÁSI VÁLTOZÁSOK AZ AKH. ¹² TÜKRÉBEN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ ORVOSI NYELVRE	33
<i>Veszelszki Ágnes</i> A MARKETING SZAKNYELVE – KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A HELYESÍRÁSI KÉRDÉSEKRE	42
IV. NYELVHELYESSÉGI KÉRDÉSEK VIZSGÁLATA	51
<i>Zimányi Árpád</i> LEGÚJABB ANGLICIZMUSAINK MEGÍTÉLÉSÉRŐL	51
<i>Horváth Péter Iván</i> NYELVHELYESSÉG: ESZMÉNY ÉS VALÓSÁG KÖZÖTT	59
V. NYELVHELYESSÉGI KÉRDÉSEK OKTATÁSA A SZAKFORDÍTÓKÉPZÉSBEN	66
<i>Dróth Júlia</i> NYELVTANI DÖNTÉSEK, LEXIKAI VÁLASZTÁSOK, HELYESÍRÁSI SZABÁLYOK: ÚTMUTATÓ A SZAKFORDÍTÓKÉPZÉS HALLGATÓINAK	66

Murányiné Zagyvai Márta

SZAKNYELVI MOZAIKSZAVAK. HELYESÍRÁSI ÉS FORDÍTÁSI KÉRDÉSEK
VIZSGÁLATA MAGYAR ÉS NÉMET KÉMIAI SZAKSZÖVEGEK ALAPJÁN

80

Zabóné Varga Irén

MŰSZAKI SZAKSZÖVEGEK HELYESÍRÁSI PROBLÉMÁINAK BEMUTATÁSA
ANGOL, NÉMET ÉS MAGYAR PÉLDÁK ALAPJÁN

88

SZERKESZTŐI ELŐSZÓ

A gödöllői szakfordító szakmai nap egyik hagyománya, hogy a délutáni program végén felteszünk a kérdést a hallgatóságnak, hogy miről beszéljünk a következő szakmai napunkon.

A tavalyi szakmai nap témája a gépi fordítás volt, és a beszélgetések során többször kerültek elő helyesírási és nyelvhelyességi kérdések. Ezért nem is volt meglepő, amikor elhangzott az a javaslat, hogy legközelebb érdemes lenne a helyesírásról és a nyelvhelyességről tanácskoznunk. A témaválasztás aktualitását azután a 2015-ben megjelent, *A magyar helyesírás szabályai 12. kiadása (AkH.¹²)* is alátámasztotta, így megszületett a döntés, hogy 2016-ban az átdolgozott helyesírási szabályzatról szóljanak az előadások, nem kritizálva, hanem objektíven bemutatva a főbb változásokat.

Az előadók kiválasztása során arra törekedtünk, hogy olyan kutatókat kérjünk fel, akik részt vettek az új szabályzat elkészítésében, illetve a szakmai helyesírás és a nyelvhelyességi kérdések elismert kutatói. A kiszemelt előadók örömmel fogadták felkérésünket, és elkezdődött az előadások tartalmi egyeztetése, hogy minden fontos területet érintsünk, de ne legyenek átfedések. Remélhetőleg a jelen kötet arról győzi meg az olvasót, hogy törekvéseinket sikertült megvalósítanunk.

Tóth Etelka az új helyesírási szabályzat megalkotásának okairól és a főbb változásokról ír. A helyesírási szabályok használhatósága mindig a gyakorlatban dől el, időnként kérdések és dilemmák formájában, amelyekből Heltainé Nagy Erzsébet szaknyelvi példákon keresztül ad ízelítőt. Ludányi Zsófia cikkében elhelyezi a szaknyelvi helyesírást a magyar helyesírás rendszerében, majd az orvosi szaknyelv – kisebb – helyesírási változásait mutatja be, hangsúlyozva, hogy a szakmai nyelvhasználat dönt a normatív szabályok használhatóságáról, példaként a mozgósabályt alkalmazását említi. Veszelszki Ágnes a marketing szaknyelvi helyesírás változásait illusztrálja a kodifikált és nem kodifikált (neologizmusok) szaknyelvi szinteken keresztül. Az új helyesírási szabályzat megjelenése nyomán Horváth Péter Iván szemléletes példákon keresztül hívja fel a figyelmet a nyelvhelyességi kiadványok megújulásának szükségességére. A nyelvhelyességi kérdések vizsgálata kapcsán Zimányi Árpád a legújabb anglicizmusok megítéléséről ír. Cikkében az anglicizmusok és más idegenszerűségek terjedését, illetőleg nyelvünkbe való gyors beépülését egyfajta „cunami”-hatásnak véli. Az utolsó fejezet három cikke pedig a nyelvhelyességi kérdések szakfordítóképzésben való oktatásával foglalkozik. Dróth Júlia tanulmánya egyfajta útmutatóként szolgál a hallgatóknak a lexikai és grammatikai, valamint helyesírási szabályok terén, míg Murányiné Zagyvai Márta egy magyar–német kémiai szakszöveg-korpusz alapján vizsgálja meg a szaknyelvi mozaikszavak kapcsán felmerülő helyesírási és fordítási kérdéseket. Zabóné Varga Irén cikkében angol, német és magyar példák alapján mutatja be a műszaki szakszövegekben felmerülő helyesírási problémákat.

A szakmai nap fő kérdése az volt, hogy milyen szerepet játszik a helyesírás a szakfordításban. Az erre kapott válaszokat kötetünk első cikke (Heltai Pál: *Szakfordítás és helyesírás*) a következőképpen foglalja össze: „A megfelelő helyesírást a jó fordítás előfeltételének tekinthetjük: a jó helyesírástól ugyan még nem lesz jó a fordítás, de rossz helyesírással nem lehet jó.”

Reméljük, hogy a cikkek segítenek a magyar nyelv (új) helyesírási szabályainak megértésében, értelmezésében és használatában, és abban is, hogy tudatos, gondolkodó nyelvhasználókká és szakfordítókká váljunk.

A szerkesztők

I. SZAKFORDÍTÁS ÉS HELYESÍRÁS

SZAKFORDÍTÁS ÉS HELYESÍRÁS – A SZAKMAI NAP TANULSÁGAI

Heltai Pál

*Kodolányi János Főiskola
pal.heltai@gmail.com*

A Szent István Egyetem Nyelvi Intézetének januári szakmai napja hagyományosan a szakfordítás oktatása során felmerülő legfontosabb elméleti és gyakorlati kérdésekkel foglalkozik. Az elmúlt években tárgyalt témák között szerepeltek – többek között – a terminológia fordítási kérdései, a kulturálisan kötött kifejezések kérdésköre, a gépi fordítás, a fordításoktatás és fordításértékelés módszertani kérdései.

Ebben az évben a helyesírás volt a központi téma, különös tekintettel arra, hogy 2015-ben megjelent és elérhetővé vált *A magyar helyesírás szabályai 12. kiadása (AkH.¹²)*, a normatív nyelvi, akadémiai helyesírási szabályzat. Ennek megfelelően az előadások elsősorban a helyesírás, és ezen belül különösen is a szaknyelvi helyesírás kérdéseivel foglalkoztak. A helyesírás kérdéseire kitértek azok az előadások is, amelyek a szakfordítást érintő más nyelvhelyességi kérdésekkel foglalkoztak (a nyelvhelyesség fogalma, terpeszkedő szerkezetek, idegen szavak használata). Részletes beszámolót kaptunk a kémiai, orvosi, műszaki és a marketing szaknyelv helyesírási dilemmáiról.

Itt mindjárt felmerülhet az a kérdés, hogy a szakfordítás és a szakfordítás oktatásának szempontjából mennyire lényeges a helyesírás? Érdemes-e ennek a témának egy egész napot szentelni? Hiszen a szakfordító legfontosabb feladata az, hogy a szakmai információt eljuttassa a fordítás felhasználójához, és ez akkor is megvalósulhat, ha a fordítás a megformálás szempontjából nem tökéletes. A gépi fordítás is, tudjuk, olyan, amilyen, de mégis csak az a döntő, hogy megértjük-e, kicsire, mint az írásmód, nem adunk...

A szakfordítás tartalomcentrikusságának megfelelően a képzés során általában a terminológia kérdései, a mondat szerkesztés, a regiszter és a stílus adekvátsága élveznek elsőbbséget. Ezt a fontossági sorrendet tükrözik az egyes intézmények fordításértékelési rendszerei is: a tartalmi hűség és a helyes terminológia általában nagyobb súllyal szerepel, mint a nyelvhelyesség és a helyesírás. A helyesírás pontszáma (ha egyáltalán szerepel külön kritériumként) nem túl nagy. A képzés idején készített fordítások értékelése során is hajlamosak vagyunk a helyesírási és központozási hibákat bocsánatos bűnnek tekinteni. Ha a fordítás nehézségeiről, problémáiról kérdezzük a fordítójelölteket, ők sem a helyesírási nehézségeket fogják az első helyre sorolni.

Tulajdonképpen ez jól is van így, hiszen kétségtelen, hogy a helyesírási hibák általában nem veszélyeztetik a tartalom visszaadását – legfeljebb megnehezítik a megértést. Egy-egy helytelenül leírt szó elszigetelten félreértést okozhat, de mondatban, szöveggörnyezetben már nem. A *mellett* valóban mást jelent, mint a *mellet*, de a *Zeneszó mellett*

vonultak be mondatban a helyesírási hiba nem jelent egyúttal értelemzavaró hibát, aligha fogja bárki félreérteni.

Ugyanakkor nem árt, ha tisztában vagyunk azzal, hogy a fordítások gyakorlati értékelésében a helyesírásnak komoly jelentősége van. A helyesírási hiba feltűnő hiba, az eredetivel való összevetés nélkül azonosítható, és a fordítás felhasználója először a helyesírás alapján ítéli meg a fordítást: ha helyesírási hibát vesz észre, már eleve fenntartással olvassa a fordítást. A helyesírási hiányosságok alapján a lektor azt a következtetést fogja levonni, hogy a fordító nem végzett professzionális munkát: nem használta a fordítás segéd-eszközeit (helyesírási ellenőrző programot, helyesírási szótárakat), nem járt utána a problémáknak. A megfelelő helyesírást a jó fordítás előfeltételének tekinthetjük: a jó helyesírástól ugyan még nem lesz jó a fordítás, de rossz helyesírással nem lehet jó.

A helyesírás fontosságát növeli az a tény, hogy az írásbeliség a legtöbb országban kiemelt jelentőséget tulajdonít a helyesírás egységességének, a kodifikált normák követésének. Ez különösen érvényes a szaknyelvekre. A közvélemény a helyesírási készséget gyakran az intelligencia fokmérőjének tekinti: az internetes fórumokon hamar előkerül az az érv, hogy „mit értesz te ehhez, amikor még helyesírni sem tudsz”. Azt is figyelembe kell vennünk, hogy a fordító hivatásos nyelvhasználó, akitől jogosan várják el, hogy jól ismerje a helyesírás szabályait, és hogy a kétséges eseteknek utána járjon. Ráadásul a szaknyelvekben még több a helyesírási probléma, mint a köznyelvben (tulajdonnevek, mozaikszavak, rövidítések, idegen szavak stb.), és ezek állandóan változnak, új elemek jelennek meg.

A helyesírás tehát, ha nem is a legfontosabb, de egyáltalán nem elhanyagolható szempont a szakfordítás oktatásában. Az AkH.¹² megjelenése jó alkalmat adott arra, hogy a 2016. januári szakmai napon a képzési intézmények a helyesírás, és ezen belül a szaknyelvi helyesírás kérdéseit megvitassák.

Az előadások és a megbeszélés célja nem a magyar helyesírás, vagy az akadémiai szabályozás kritikája volt. A fordítók általában nem kritizálják a helyesírást: helyesírás van, helyesírási szabályokra szükség van. Számunkra nem az a kérdés, hogy legyen-e *ly*, vagy ne legyen, hanem az, hogy meglévő helyesírási ismereteink alapján és a rendelkezésre álló segédesszközök használatával az elvárásoknak megfelelően, egységesen írjunk. Mint ahogy a tudományos cikkek írói is zokszó nélkül követik azokat (az egymástól sokszor eltérő) formai előírásokat, amelyeket egy-egy cikk irodalomjegyzékének összeállításában követniük kell. Ez a tanácskozás tehát nem olyan általános kérdésekről szőtt, hogy kell-e egyáltalán helyesírás, minek kínozzuk vele az iskolában a tanulókat, miért kötelező nálunk, ha más országokban nem (egyébként nálunk sem kötelező), miért akarja bárki megszabni nekem, hogyan írjak (hiszen én jobban tudom), kellett-e most az AkH.¹², túl sok-e a változtatás, vagy túl kevés, nem lett-e még rosszabb, mint eddig volt stb.

Úgy gondolom, hogy aki kézbe veszi ezt a kötetet, el fogja olvasni a benne szereplő tanulmányokat, így hát nem hiszem, hogy szükséges lenne ezeket egyenként ismertetnem. Az alábbiakban inkább azt foglalom össze, melyek lehettek azok a legfontosabb tanulságok, amelyeket az előadások hallgatói – nem utolsósorban a SZIE jelenlévő szakfordító hallgatói – az előadásokból levonhattak.

Az egyik fontos tanulság az volt, hogy a helyes írásmódot nem mindig lehet egyértelműen eldönteni, különösen akkor, ha egy adott szó nem szerepel a helyes-

írási tanácsadó szótárakban, vagy ha a helyesírási szabályok alkalmazása nem egyértelmű. A különböző szakterületeken főleg a tulajdonnevek, kölcsön- és idegen szavak, betűszavak, mozaikszavak és rövidítések helyesírása okoz problémát, különösen a toldalékolt formákban. Az egyre újabb és újabb terminusok (amelyek tipikusan több szóból tevődnek össze) főleg az egybe- és különírás gondjait növelik. Gyakran előfordul, hogy a külön írt köznyelvi szókapcsolat – ha terminussá válik – a szaknyelvben már egybe írva szerepel.

Rájöhettünk, hogy a helyesírás nem statikus szabálygyűjtemény, hanem rugalmasan alkalmazandó szabályrendszer, és az alkalmazás egy sor tényezőtől függ. Ilyen például az, hogy a különböző szaknyelveknek a köznyelvtől eltérő helyesírási hagyományai lehetnek, és a szövegtípustól, illetve a feltételezett olvasótól is függ, melyik helyesírást alkalmazzuk. Az orvosi nyelvhasználatban például a gyógyszerneveket általában kétféleképpen írják: a szaknyelvi (orvosi) használatban latinosan, a köznyelvi, mindennapi használatban pedig magyaros írásmódban.

Kiderülhetett a hallgatóság számára az is, hogy a helyesírás nem azért helyes, mert valamilyen egyetlen elv alapján létezik egy egyetlen jó, logikus helyesírás, hanem megállapodás, konvenció eredménye, amelynek során több elvet vesznek figyelembe, és amelynek célja az egységesség biztosítása és ezzel a megértés elősegítése. A szaknyelvi elemek helyesírásáról éppúgy megállapodás születik a szakemberek között, mint az értelmezésükről. Ebből az is következik, hogy a megállapodás változhat, tehát a helyesírás időnként változik. A változások fő oka a nyelv változása: manapság a gyors nyelvi változások egyre több és újabb kodifikációs problémát eredményeznek. A beszélt nyelvben zajló változások nagyon gyorsan megjelennek az írásgyakorlatban is, és elbizonytalanítják az írásos nyelvhasználót a meglévő helyesírási szabályok alkalmazásában. A szabályok változása viszont csak bizonyos fáziskéséssel követi a nyelvhasználat változásait.

A változások egyik oka, ahogy erre több előadás is kitért, az angol nyelv hatása. Ez a hatás gyakorlatilag minden területen érvényesül, és különösen erős például az orvosi és műszaki szaknyelvben, továbbá a marketing szaknyelvében. Az utóbbin belül a reklám szaknyelvében nem csak az új fogalmakat jelölő új terminusok beáramlásáról, „cunamijáról” van szó, hanem a reklámpsziológia által megkövetelt, vásárlásra ösztönző nyelvi innovativitásról is. Ezek a jelenségek sok helyesírási bizonytalanságot okoznak, és a szabályozás nem tudja a változásokat követni: újabb és újabb nyelvi, helyesírási problémák merülnek fel.

Tudatosíthattuk azt a tényt, hogy a magyar helyesírás (amelyről a közvélemény úgy tudja, hogy „fonetikus”), több rendező elvet vesz figyelembe. Ezek a fonematikusság, az értelemtükrözés, a hagyomány és az egyszerűsítés elve. A szakmai nyelvhasználatban az értelemtükröztetés szerepe a legerősebb.

Megtudtuk azt is, hogy milyen változásokat hozott az AkH.¹² az AkH.¹¹-hez képest. Főleg a kiejtés változásait követve megváltozott egyes szavak helyesírása, jobban megengedi az AkH.¹² a vagylagos alakok használatát, továbbá egyes szabálypontok kiegészültek, van néhány új szabálypont, és egyes szabályok változtak. Összességében nem túl nagymértékű a változás, hiszen a cél az volt, hogy a szerkesztőség a köznyelvben és a szaktudományok nyelvében érvényesülő tendenciák figyelembevételével „nagyobb változtatások nélkül, könnyebben használható, bizonyos mértékig rugalmasabb szabályzatot adjon a használók kezébe”.

Az alternatív írásmódok megengedése jó hír azoknak, akik nem tudják, vagy nem akarják a korábbi szabályzat alapján egyetlen helyesnek tartott formát használni, de azt is jelenti, hogy a fordítónak sokszor több tényező mérlegelésével saját magának kell eldöntenie, hogy melyik formát választja – és vannak olyan nyelvhasználók és fordítók, akik jobban szeretik, ha egyértelmű, hogy melyik formát kell leírniuk.

A szakmai nap alapján a végső tanulság a fordító számára az, hogy a helyesírás alapvető szabályaival tisztában kell lennie, és azokat alkotó módon kell alkalmaznia. Használnia kell a rendelkezésre álló segédeszközöket (szaknyelvi helyesírási szótárak), a weben elérhető terminológiagyűjteményeket, nyelvtechnológiai eszközöket, helyesírási tanácsadó portálokat. A nyelv változásai miatt nem lehet minden esetben könnyen és egyértelműen eldönteni egyes alakok helyesírását, és ilyenkor több tényezőt (szövegtípus, nyelvhasználati kontextus), és több, lehetőleg minden segédeszközt igénybe kell venni.

II. NYELVI VÁLTOZÁSOK AZ ÚJ HELYESÍRÁSI SZABÁLYZAT TÜKRÉBEN

ÚJ HELYESÍRÁS A HAGYOMÁNYOK JEGYÉBEN

Tóth Etelka

*Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet
toth.etelka@btk.elte.hu*

1. Út a 12. kiadásig

„Minden időre már meghatározottaknak azonban a’ Társaság nem vallja e’ szabásokat, sőt, ha mit a’ folyton folyó nyelvisméret, szavak’ lelke és alkatja körül elválasztóbban kifejt, annak előre kiköti későbbi javítását ’s ezt magának fenn is tartja” – olvasható az Akadémia által 1832-ben kibocsátott első helyesírási szabályzatunk, a „Magyar helyesírás’ és szóragasztás’ főbb szabályai” előszavában. Az eredeti szándék szerint, amint az a mű – „a’ Magyar Tudós Társaság különös használatára” – alcíméből is kiderül, a szabályok követése csak az Akadémia tagjai számára (és így természetesen az akadémiai kiadványok esetében) volt kötelező. Az Akadémia által belső használatra ajánlott szabályozás azonban hamarosan irányadó lett szélesebb körökben is, és ilyen módon a közmegegyezés szellemiségében elfogadottá vált az Akadémia vezető szerepe a helyesírás tudományos megalapozottságú rendszerének megalkotásában és közreadásában (Fábián 1984: 49).

Az 1832-es szabályzat útját – pontosabban a helyesírás fejlesztését, illetve intézményesített szabályozását (beleértve azt is, hogy ebben nem mindig érvényesült az Akadémia elsőbbsége) – azóta több kiadás fémjelzi (Fábián 1996/2007; Szemere 1974: 15–19). Ezek közül az 1954-ben megjelent 10. kiadás volt az, amelyikben már nem kellett végrehajtani gyökeres változtatásokat, jelentős, rendszert érintő reformokat. A benne szereplő 438 szabálypont (a 8. kiadás 1946-os lenyomata 278, az 1950-ben megjelent 9. kiadás 236 szabálypontot tartalmazott) olyan finomságokra is kitért, amelyek jól átláthatóan egységesítették az írásgyakorlatot (Deme 1956: 11).

Az egységesítés olyan erővel jutott érvényre az 1954 után következő harminc évben, hogy az 1984-ben megjelent 11. kiadást már nem a reformhajlandóságú helyesírások közé, hanem sokkal inkább a konzervativizmusra hajló, hagyományörző helyesírások közé sorolták szerkesztői. Ennek szellemében vallotta Fábián Pál, a 11. kiadást szerkesztő bizottság vezetője a következőket: „az 1984-es szabályzat szavatossági ideje 2010 körül jár le. Nem tartom valószínűnek, hogy példának okáért a mai helyesírásra nem kis fáradsággal megtanított számítógépeket és a rájuk épített bonyolult rendszereket előnyös lenne átállí-

tani valami másra. Ha eljön az ideje a 12. kiadás kidolgozásának, én a mából a jövőbe nézve csak csiszolásra látok lehetőséget, reformra nem” (Fábián 1998/2007: 28).

A 2015-ben megjelent 12. kiadás tulajdonképpen ebben a szellemiségben fogant: nem kívánta felforgatni a már meggyökeresedett rendszert. Mivel sem a társadalom, sem a tudomány nem igényelt nagymérvű változtatásokat, a mű szerkesztésére felhatalmazott bizottság törekedett „a gyakorlatban és a szakmai vitákban megszilárdult hagyomány minden értékének a megőrzésére” (AkH.12 – Előszó: 5). Ugyanakkor ügyelt arra is, hogy megfeleljen az aktuális nyelvhasználat elvárásainak, figyelembe vette, és a létrehozott új rendszerben mértéktartó fegyelemmel jelenítette meg a nyelvi változásokat és a nyelvről való felfogás változásait.

E tekintetben és az említett egység megerősítését illetően jelentős hatást gyakoroltak a jelenlegi rendszerre is a szaknyelvi helyesírási szabályzatok és szójegyzékek, amelyeknek többsége a 11. kiadást követően, az abban foglaltakkal összhangban jelent meg. A szaktudományok nyelvhasználati egységét is megerősítő kiadványok között említhető például (a teljesség igénye nélkül): *A földrajzi nevek helyesírása* (Fábián–Földi–Hönyi 1998), *Katonai helyesírási tanácsadó szótár* (Fábián–Szemere 1980) és *Katonai helyesírási szótár* (Szabó 2013), *Kémiai helyesírási szótár* (Fábián–Fodorné–Hönyi 1982), *Közgazdasági helyesírási szótár. Szakszavak, kifejezések, szókapcsolatok és rövidítések gyűjteménye* (Bárányné–Mihalik 2002), *Műszaki helyesírási szótár* (Csányi–Fábián–Csengeri Pintér 1990), *Növényneveink: Magyar–latin szógyűjtemény* (Priszter 1986), *Orvosi helyesírási szótár* (Fábián–Magasi 1992), *Vocabularium nominum animalium Europae septem linguis redactum – Európa állatvilága. Hétnyelvű névszótár (latin, német, angol, francia, magyar, spanyol, orosz) I–II.* (Gozmány 1979), majd ehhez kapcsolódva *Az állatfajták nevének helyesírási szabályai* (Dohy–Fábián 1995).

2. Az új kiadás szerkezete, a változások típusai

A 12. kiadás alapvető célja az volt, hogy a köznyelvben és a szaktudományok nyelvében érvényesülő tendenciák figyelembevételével „nagyobb változtatások nélkül, könnyebben használható, bizonyos mértékig rugalmasabb szabályzatot adjon a használók kezébe” (AkH.¹² – Előszó: 6). Az 1. táblázatban a 11. és a 12. kiadás szerkezete van párhuzamba állítva. Jól látható, hogy szerkezeti különbség (a táblázatban félkövérrel kiemelve) alig van a kettő között. A 12. kiadásban:

- A hangjelölés terminus ernyőszerűen fogja át helyesírásunk változatlan alapelveit, a kiejtés szerinti, a szóelemző, a hagyományos, valamint az egyszerűsítő írásmódot, abból kiindulva, hogy a magyar helyesírás hangjelölő, azaz betűink „legtöbbször a kiejtett hangoknak felelnek meg” (AkH.¹² 17. pont).
- Átalakult a különírás és az egybeírás fejezetének a felépítése. A kiindulási alap most az összetételek keletkezésének (egybeírásuknak) a forrása, azaz: „1. a tagok együttes jelentésének megváltozása (*nyitvatartás* ’üzemidő’); 2. a tagok egymás közti viszonyának alaki jelöletlensége (*állattenyésztő* ← állatot tenyésztő, állatok tenyésztésével foglalkozó); 3. az íráshagyomány (*bérbeadás; elme*gy).” (AkH.¹² 94. pont).

- A tulajdonnevek között új csoportként megjelentek a tárgynevek, valamint következtetesebb szabályozás érvényesül a csillagászati elnevezések körében.
- Az írásjelek fejezete bővült az írásjelek rendszerének és formai sajátosságainak részletes leírásával (AkH.¹² 240. pont).
- A rövidítések és a mozaikszók fejezet külön foglalkozik a rövidítésszerű jelek kérdéseivel.
- Az eddigi egyéb tudnivalók nevesítve lettek a címében változott számok és a keltezés fejezetben.

AkH.¹¹	AkH.¹²
Általános tudnivalók	Általános tudnivalók
A betűk	A betűk
– A kiejtés szerinti írásmód A szóelemző írásmód A hagyományos írásmód Az egyszerűsítő írásmód	<ul style="list-style-type: none"> • A hangjelölés • A kiejtés szerinti írásmód • A szóelemző írásmód* • A hagyományos írásmód • Az egyszerűsítő írásmód*
A különírás és az egybeírás <ul style="list-style-type: none"> • A szóismétlések írása • Mellérendelő kapcsolatok, ikerszók • Alárendelő kapcsolatok • Egyéb típusú kapcsolatok 	A különírás és az egybeírás* Az egybeírás forrása: <ul style="list-style-type: none"> • A jelentésváltozás (szóismétlések, valódi mellérendelő összetételek, ikerszók, alárendelő kapcsolatok, egyebek) • Az alaki jelöletlenség • Az íráshagyomány (rendszert alkotó; kialakult szokás)
A kis és a nagy kezdőbetűk	A kis és a nagy kezdőbetűk*
A tulajdonnevek írása <ul style="list-style-type: none"> • A személynevek • Az állatnevek • – • A földrajzi nevek • A csillagnevek • Az intézménynevek • A márkanevek • A kitüntetések és a díjak neve • A címek • Tulajdonnevek köznevesülése 	A tulajdonnevek írása <ul style="list-style-type: none"> • A személynevek • Az állatnevek • A tárgynevek* • A földrajzi nevek • A csillagászati elnevezések* • Az intézménynevek* • A márkanevek • A kitüntetések és a díjak neve* • A címek • Tulajdonnevek köznevesülése
Az idegen közsavak és tulajdonnevek írása	Az idegen közsavak és tulajdonnevek írása*

Az elválasztás	Az elválasztás
Az írásjelek –	Az írásjelek • Az írásjelek rendszere és formai sajátosságai (240. pont)*
A rövidítések és a mozaikszók	A rövidítések, a jelek és a mozaikszók
Egyéb tudnivalók	A számok és a keltezés*

1. táblázat. A 11. és a 12. kiadás szerkezetének összevetése (a különbségek félkövérrel kiemelve)

A változtatások típusait a következőképpen lehet csoportosítani (vö. AkH.¹² – A szabályzati rész változásai. 595–601):

- a fogalmazás pontosítása, javítása;
- a *sok, kevés* megjelölés helyett listák adása;
- egyes részek didaktikai szempontú átszerkesztése;
- néhány, nem a helyesírás körébe tartozó szabálypont törlése;
- bizonyos szabályok enyhítése, fakultatívvá tétele;
- szabálypontok bővítése, kiegészítése, új szabálypontok megjelenése;
- a helyesírás hagyományos rendszerét érintő változások.

A tanulmány további része a szabályzat fejezeteinek sorrendjében haladva arra ad példákat, hogy az itt felsorolt változások közül a tartalmi elemeket érintő csoportok hol és milyen értelmezésben épülnek be a szabályzat rendszerébe. (Az 1. táblázatban csillaggal vannak jelölve azok a fejezetek, amelyekre az alábbiakban utalás történik. A kiadás megjelölése nélkül hivatkozott szabálypontok minden esetben a 12. kiadásra vonatkoznak.)

3. Fontosabb változások az egyes fejezetekben

A szóelemző írásmód fejezetben jelenik meg a 12. kiadásnak egyik fontos, a korábbi szabályozást enyhítő változása az ingadozó kiejtésű *h* végű szavakkal kapcsolatban. A 74. pont rögzíti, hogy „a *céh, düh, juh, méh, rüh* ejtése alapalakban és a mássalhangzós kezdetű toldalékos alakokban ingadozhat: *düh* [dű] v. [düh]; *dühnek* [dűnek] v. [dühnek] stb. Írásban azonban a szavak minden alakjában jelen van a *h*.” Ezt a logikát folytatja a *-val, -vel* és a *-vá, -vé* ragos alakok írását definiáló 82. pont, amelynek e) alpontja értelmében az ingadozó kiejtésű *h* végű szavak *-val, -vel* és *-vá, -vé* toldalékos alakjait is kétféleképpen lehet írni: *dühvel* [dűvel] – *dühhel, méhvé* [mévé] – *méhhé* stb.

Az egyszerűsítő írásmód fejezetben két vonatkozásban is megjelenik olyan változás, amely a helyesírás hagyományos rendszerét érinti. A 93. pont értelmében „A toldalékolás következtében egymás mellé kerülő három azonos mássalhangzót jelölő betűt kettőzöttre egyszerűsítjük, például: *orra* (= *orr + ra*), [...] *vádlottól* (= *vádlott + tól*), [...] *könnyé* (= *könny + nyé*, [...].” Eddig e szerint a szabály szerint kellett toldalékolnunk az olyan hosszú mássalhangzóra végződő utóneveket (keresztneveket) is, mint például a *Bernadett* vagy a *Mariann*. Most viszont a 12. kiadás 93. pontjának további megfogalmazásában

„a szabály nem érvényesíthető a tulajdonnevekre”. Ennek következtében – a tulajdonnevek írására vonatkozó egységesítés jegyében – az utónevekre sem érvényesíthető, tehát *Bernadett-tel, Bernadett-től, Mariann-nal, Mariann-nak* alakokat írunk az ilyen típusú toldalékkal ellátott utónevek esetében is. Az új szabálypont abban az értelemben is továbblép, hogy a személynevek mellett példákat ad a tulajdonnevek többi típusára is: „*Bonn-nal, Bükk-vel, Tallinn-nak; Elzett-tel, Knorr-ral; Blikk-vel, Szerelmes szonett-tel* (címek)”, és megerősíti, hogy e típusok esetén a tulajdonnévi alakulat kisbetűs eleméhez is kötőjellel kapcsolódik a toldalék (1. *szonett-tel*).

A másik rendszert érintő változás a *-szerű* utótag státusza (92. és 132. pont). A 12. kiadás a *-szerű*, és vele együtt természetesen a *-fajta, -féle, -nemű, -rét, -rétű* (stb.) elemeket is, összetételi tagként definiálja, következésképpen az ilyeneket tartalmazó alakulatokat összetett szavaknak tekinti. A *-szerű* esetében ez azt jelenti, hogy *sz-re* végződő előtaghoz kapcsolódva az összetételi tagok határán nem érvényesülhet az egyszerűsítés, tehát a kétjegyű *sz* betű mindegyik betűjegyét ki kell írunk a *kulcsosomó, fénynyaláb, díszszázad* típusokhoz hasonlóan: *ananászszerű, észszerű, himnuszszerű* stb. Ez a változás lényegében átvezet az összetételek problémájához.

A **különírás és az egybeírás** fejezet a didaktikai átszerkesztésen túl további változtatásokat, kiegészítéseket és új szabálypontokat is tartalmaz. Közülük egyik a többszörös (kettőnél több elemet tartalmazó) összetételek írására vonatkozik. A 11. kiadás szerint eddig a három vagy több elemből álló, hat szótagos összetételeket egybe, *-i* képzővel ellátott – és ezzel 7 szótagra bővülő – alakjaikat azonban a szótagszámlálás szabályait követve már kötőjellel kellett írni (például *kerékpárjavítás – kerékpár-javítási, magánnyugdíjpénztár – magánnyugdíj-pénztári, munkaerőpiac – munkaerő-piaci*). A 12. kiadásban, követve az írásgyakorlatot, enyhül ez a szabály, ugyanis az *-i* képző megjelenése nem változtatja meg az alapalakjukban hat szótagot számláló többszörös összetételek írását, a helyes alak tehát *kerékpárjavítási, magánnyugdíjpénztári, munkaerőpiaci* (139. pont). Természetesen, ha az alapformában (a szó jel és rag nélküli alakjában) szerepel a kötőjel, akkor ezen az írásmódon az *-i* képző megjelenése sem változtat: *divatlap-szerkesztőség – divatlap-szerkesztőségi, adó-visszatérítés – adó-visszatérítési*.

A többszörös összetételek között gyakoriak az olyan alakulatok, amelyeknek előtagja több szótagból álló idegen szó. A 11. kiadás 138. pontja ezen típusú előtagok státuszát illetően a következőképpen foglalt állást: „Az idegen szavaknak csak a magyarban is önállóan használatos elemeit (pl. *centi-, deci-, deka-, extra-*) tekintjük külön szónak: *centiméter-beosztású, extraprofit-elmélet* stb.” A 12. kiadás 139. pontja ezt pontosítva, kiegészítve ad irányt az ilyen típusú összetételek utótaggal való bővüléséről: „Az idegen előtagokat akkor tekintjük külön összetételi tagoknak, ha önállóan is használatosak, például: [vö. *mini* →] *miniszoknya, miniszoknya-viselet*, vagy ha önállóan is használatos utótag [vö. *alkoholista, technológia*] járul hozzájuk: *antialkoholista, antialkoholista-klub, biotechnológia, biotechnológia-ipar*; stb.”

Új szabálypontként a többszörös összetételek írásának egyik fő szabályává lépett elő a két kötőjel megjelenése azon típusok esetében, „amelyeknek előtagja is kötőjellel kapcsolt összetétel (tulajdonnévi vagy betűszós előtag, illetőleg három mássalhangzó találkozás miatt), például: *C-vitamin-adagolás, Kossuth-nóta-énekes, tb-járulék-csökkentés, Nobel-díj-átadás, sakk-készlet-gyűjtemény, tarokk-kártya-játékos* stb.” (139. pont).

Eddig az ilyen típusra csak a szótári rész adott példát, illetve a szabályzati rész a nagykö-tőjel használata kapcsán olyan speciális típusokat emelt ki, mint például a *Cseh–Morva-domság, Rajna–Majna–Duna-csatorna* [AkH.¹¹ 263. a) és e) pont], valamint *Hadrovics–Gáldi-szótárbeli* (AkH.¹¹ 169. pont).

A kis és a nagy kezdőbetűk, valamint a tulajdonnevek írását tárgyaló fejezet egyaránt tartalmaz példákat a szabályok enyhítésére, bővítésére, és vannak bennük új szabálypontok is. A jogi, üzleti életben, hivatalos ügyintézésben kialakult gyakorlat jelenik meg a 148. pontban, amely a speciális funkcióban szereplő közsavak nagybetűs kezdését erősíti meg ügyiratokban, okiratokban, szerződésekből. Ennek értelmében nagy kezdőbetűvel írhatók az ilyen típusú szövegekben a tulajdonneveket – személyek, intézmények, szervezetek megnevezéseként – helyettesítő *Alperes, Felperes, Eladó, Vevő, Szerző* stb. szavak.

A tulajdonnevek írása fejezetben a közsavak nagy kezdőbetűs írásának a lehetőségét adja meg a különböző **intézménytípusokról** (*minisztérium, egyetem, hivatal, intézet, iskola, vállalat, üzem, rendőrkapitányság* stb.) rendelkező 188. d) pont is, amely szerint belső használatra elfogadható „az alkalmi tulajdonnevesülésből fakadó nagy kezdőbetűs írás is [...], például: *Földrajztudományi Kutatóintézet, de: a kutatóintézet kidolgozta v. a Kutatóintézet kidolgozta; Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság, de: a bizottság véleménye szerint v. a Bizottság véleménye szerint*”. Hasonló enyhítési tendencia érzékelhető az intézmények kisebb egységeinek típusait, valamint a nem állandó jelleggel működő bizottságok megnevezésének leírását szabályozó 189. c) pontban, amelynek értelmében ilyen esetekben „helyesebb”, illetve „ajánlatos” a kis kezdőbetűs írás (például: *a Bölcsészettudományi Kar gondnoksága; feljegyzés a jogi csoportnak; az érdekeltek koordináló bizottságot alakítottak*). Ez a szellemiség jelenik meg a 191. pontban is, amely a rendezvények, rendezvénysorozatok, társadalmi és politikai mozgalmak, programok stb. nevének írására vonatkozik. E pont szerint ugyancsak „ajánlatos” a kis kezdőbetű használat az olyan szervezetekben, mint a „*jövőkutatási konferencia, nemzetközi orvoskongresszus, légkörkutatói szimpózium, termoanalitikai tudományos ülés, erdészeti és faipari tudományos napok, a magyar nyelv hete, fűtési hónap, országos középiskolai tanulmányi verseny, 15. nemzetközi könyvfesztivál*” (AkH.¹² 191). Intézménynévként vagy intézménynévi funkcióban azonban ilyen esetekben is elfogadható a nagy kezdőbetűs írás, amely – ismerjük el – egyre gyakoribb, és egyre jobban terjed napjaink írásgyakorlatában.

Ennek hatására jelent meg a 190. pontban is az a megengedő bővítés, amelynek értelmében nagy kezdőbetűvel írandó „a mozik, vendéglők, eszpresszók, üzletek, fürdők, temetők, lakóparkok, szállodák, panziók, termek stb. neve” is, amennyiben azok intézménynévként funkcionálnak (2. táblázat), „például: *Corvin Budapest Filmpalota, Rózsakert Bevásárlóközpont, Szt. Lukács Gyógyfürdő és Uszoda, Fiumei Úti Sírkert, Erzsébet Szálloda, Platán Panzió, Klasszik Rádió, Csontváry Terem, Derkovits Terem*”. Ugyanez a pont tér ki a 11. kiadásban szereplő pályaudvarok, megállóhelyek, repülőterek stb. megnevezésén túl a panziók, a lakóparkok és a nem önálló intézményt alkotó termek írására is, pontosítva és jóval gazdagabb példasorral illusztrálva a 11. kiadásban megfogalmazottakat: „*Keleti pályaudvar, Katonatelep vasúti megállóhely, Corvin mozi, Vadszőlő szálloda, Kis Rabló étterem, Apacuka internetkávézó, Vén Diák eszpresszó, Kaiser’s szupermarket, Korona cipőbolt, Lukács fürdő, Kerepesi temető, Sasadliget lakópark, Kossuth rádió, Gombocz Zoltán terem (tanterem neve), Nádor terem (a Vakok Állami*

Intézetének hangversenyterme)” (AkH.¹² 190.). Az ilyen típusú szerkezetekben tehát, ahogy az a példákából is látható, ha nem intézménynevek, változatlanul nagy kezdőbetűvel írjuk „a tulajdonnévi tagot (tagokat) [...]”, és változatlanul kis kezdőbetűvel kezdve külön-írjuk „az értelmezésre szolgáló köznévi tagot (tagokat)” (AkH.¹² 190.). Intézménynévi formájukban azonban – ha van ilyen – az ilyen szerkezetekben az és kötőszó, valamint a névelők kivételével minden tagot nagy kezdőbetűvel írunk (vö. AkH.¹² 186–187. pont).

INTÉZMÉNYNÉVSZERŰ MEGJELÖLÉSKÉNT	INTÉZMÉNYNÉVKÉNT
<i>Corvin mozi</i>	<i>Corvin Budapest Filmpalota</i>
–	<i>Derkovits Terem</i>
<i>Gombocz Zoltán terem</i>	–
<i>Kossuth rádió</i>	<i>MTVA Magyar Rádió Zrt.</i>
<i>Lukács fürdő</i>	<i>Szt. Lukács Gyógyfürdő és Uszoda</i>
<i>Kerepesi temető</i>	<i>Fiumei Úti Sírkert</i>

2. táblázat. AkH.¹² 190. pont

A tulajdonnevek csoportjai között új kategóriaként jelentek meg a **tárgynevek**. Ezeknek írására a 11. kiadásnak csak a szótári része adott olyan példákat, mint a „*Szent Jobb, Szent Korona* (nemzeti ereklye)”. A tárgynevek írását, meghatározva azok típusait is, a 12. kiadásban új szabálypont foglalja össze: „A tárgynevek közé tartoznak a nemzeti ereklyék, a járművek, a fegyverek, a hangszerek, a híres drágakövek stb. nevei. Jellemzőjük a nagy kezdőbetűs írás. Nemzeti ereklyék neve: *Szent Jobb, Szent Korona* stb. Hajónevek: *Kisfaludy Sándor, Titanic, Santa Maria* stb. Régi mozdonynevek: *Nádor, Deáki* stb. Űrjárművek neve: *Apollo, Luna, Szaljut* stb. Fegyvernevek: *Durandal* (Roland kardja), *Excalibur* (Artúr kardja), *Baba, Kövér Berta* (ágyú) stb. Hangszernevek: *Lady Blunt* (egy Stradivari-hegedű), *Ignác* (a székesfehérvári bazilika harangja) stb. Gyémántnevek: *Kohinoor, Rózsaszín Párduc* stb.” (AkH.¹² 171.).

A 12. kiadás a szaknyelvi szabályozásnak megfelelően és a tulajdonnevek írásrendszerének egységesebb értelmezését erősítve, következetesebben kezeli a **csillagászati elnevezéseket**, mint elődje tette. A 184. pont rögzíti, hogy „a csillagok, csillagképek, bolygók, holdak stb. nevében minden szót nagybetűvel kezdünk”. Ez a megfogalmazás magába foglalja a többszavas csillagképek nevének írását is, amelyeknek tehát ebből következően minden eleme nagy kezdőbetűs lesz. Ezért változott meg a 11. kiadásban *Nagy medve*-ként jegyzett csillagkép írása is, amely a 12. kiadásban *Nagy Medve*-ként szerepel, hasonlóan a *Bereniké Haja, Dél Keresztje* ugyancsak több szóból álló csillagképekhez. Természetesen ez változást jelent a melléknévképzős alakok írásában is, amelyeket a többemlű személynevek képzős alakjaihoz hasonlóan írunk: *Nagy Medvebeli* (vö. *Tóth Árpád-i, Vörösmarty Mihály-os*; és *New York-i*). Az újonnan megjelent 185. szabálypont a tulajdonnévi előtagú és köznévi – *köd, kráter, üstökös* stb. – utótagú csillagászati elnevezéseket is definiálja: az ilyen típusú alakulatokat kötőjellel tagoljuk (például:

Androméda-köd, Kopernikusz-kráter; Hale–Bopp-üstökös). Ez az alapforma a melléknév-képzős származékokban sem változik meg (például: *Androméda-ködbeli* – vö. *Balaton-felvidék* – *Balaton-felvidéki, János-dűlő* – *János-dűlői*).

Árnyaltabb és bővebb, az aktuális nyelvhasználat elvárásainak inkább megfelelő szabályozás érvényesül a **kitüntetések és a díjak** nevének az írásában is. A 11. kiadás 195. a)–c) pontja (a példákat ebből a pontból idézem) csak a tulajdonnevekhez (rendszerint személynévhez) kapcsolt *díj, érem, emlékérem* (*Kossuth-díj, Eötvös Loránd-emlékérem*), valamint a több különírt szóból álló kitüntetés- és díjnevek (*Állami díj, Akadémiai Aranyérem*), illetve a díjak és kitüntetések fokozatainak (*Magyar Köztársasági Érdemérem középkeresztje a csillaggal*) írására vonatkozóan adott eligazítást. A 12. kiadás [195. a)–f) pont] ezeket a kategóriákat tovább finomítja. Megkülönbözteti a *díj, érem, emlékérem* stb. köznevek funkcióját a tulajdonnév szerkezetében: a) ha ezek és az ilyen típusú köznevek „az elnevezés szerves részeként birtokos vagy minőségjelzős szerkezetet” alkotnak az előtaggal, akkor minden tag nagy kezdőbetűs (*Akadémiai Aranyérem, Magyar Érdemrend*); b) ha a kitüntetés vagy a díj nevében az előtagnak tulajdonnévi értéke van, ehhez az értelmezésre szolgáló köznévi tagot (*díj, érem, emlékérem* stb.) kisbetűvel és különírva kapcsoljuk (például: *Életfa díj, Korona érdemrend, Közép-európai Örökség díj, Pro Urbe díj, Pro Universitate díj*) [AkH.¹² 195. c) és 195. f)]. Az újonnan bekerült 195. f) pont pedig az összetett szóból névvé váló díjtípusok írására vonatkozóan ad útmutatást (például: *Citromdíj, Sajtódíj, Toleranciadíj*).

Az idegen közzavak és tulajdonnevek írása fejezet fontos és a rendszer egységesítését szolgáló szabálypontbővítése, illetve -kiegészítése az összetételi utótagok kapcsolására vonatkozik. A 11. kiadás nem ejtett szót az olyan összetételekről, amelyeknek idegen írásmódnak megfelelően leírt szó az előtagja, és ennek a végén úgynevezett hangérték nélküli, néma betű – *couquette*, kiejtve [kuset] – vagy szokatlan betűcsoport – *Rousseau*, kiejtve [russzó] – áll. Ezt a hiányt pótolja a 12. kiadás 217. d) pontja, amely szerint: „Ha az idegen írásmód szerint írt közzó végén hangérték nélküli (ún. néma) betű van, vagy ha az utolsó kiejtett hangot betűknek bonyolult, írásrendszerünkben szokatlan együttese jelöli, akkor az összetételi utótagot mindig kötőjellel kapcsoljuk az előtaghoz, például: *couquette-rendelés, lime-likőr, ragtime-koncert*. Tulajdonnévi előtagú összetételek esetén mindig a tulajdonneves összetételek általános szabálya szerint járunk el: *Baudelaire-vers, Loire-part, Shakespeare-dráma*.”

Az egy elemből álló, *y*-ra végződő idegen helységnevek (*Coventry, Vichy*) toldalékolása kapcsán is új szempont jelent meg az *-i* képzős alakok írásában. Ennek (és a fentebb leírtak) értelmében a *Sydney*, tehát *ey*-ra végződő helységnevek *-i* képzős származéka kötőjellel írandó – *sydney-i* (vö. *rousseau-i*) –, „mivel a szó végi *i*-t nem *y*, hanem kétjegyű betű: *ey* jelöli” (AkH.¹² 215.).

Az írásjelek fejezetben új alfejezet jelenik meg **Az írásjelek rendszere és formai sajátosságai** címmel (240. pont), amely részletesen mutatja be az írásgyakorlatban leggyakrabban megjelenő pont, három pont, kérdőjel, felkiáltójel, vessző, kettőspont, gondolatjel, pontosvessző, zárójel, idézőjel, kötőjel, nagykötőjel használatának tipográfiai sajátosságait, kiemelve a szóköz tagoló szerepét.

A számok és a keltezés rendszerében két újdonság enyhíti a korábbi szabályozást. Egyikük az évszámok írására vonatkozik. A 291. pont – az eddigieknél jóval rész-

letesebben – fejt ki a tö- és sorszámnevek tagolását. A betűvel leírt számok esetében nincs alapvető változás, hiszen kétezren felül továbbra is kötőjellel tagoljuk a hátulról számolt szokásos számcsoportokat (például: *kétezer-egy*, *százharminckétezer-ötszáz-húsz*). Ez alól a tagolás alól azonban kivételt képeznek az évszámok, amelyeket, ha betűkkel írunk le, nem kell kötőjellel tagolnunk, azaz „*kettőezertizenhat májusában*” [AkH.¹² 291. a)]. A másik enyhítés az *elseje*, *elsejei* stb. szóalakok számjegyes írásában biztosít nagyobb választási lehetőséget. A 298. pont értelmében ugyanis bővül a változatok száma, mivel „*az elseje*, *elsején*, *elsejéig* stb.” szóalakokban a *j*-t nem kötelező kiírni: „*1*. vagy *1-je*, *1-én* vagy *1-jén*, *1-ig* vagy *1-jéig*”; illetve hasonlóképpen az *elseji* vagy *elsejei* szóalak esetén sem: „*1-i* vagy *1-ji* vagy *1-jei*”.

4. A szótári rész változásai

Tartalmában jelentősen gazdagodott, „a 11. kiadás 12. lenyomatához képest mintegy 8000 szóval (köztük a külhoni magyarság nyelvhasználatára jellemző szavakkal is) gyarapodott” a szabálypontokban leírtak következetes alkalmazhatóságát bizonyító, szerkezeti felépítésében változatlan **szótári rész** (AkH.¹² Előszó: 6). Ez természetesen nem azt jelenti, hogy ilyen szómennyiség írásmódjában történt változás, hanem azt, hogy új, a mai nyelvhasználat igényeinek megfelelni kívánó, ugyanakkor a hagyományokat tiszteletben tartó és a szaktudományok elvárásait figyelembe vevő szótár született. A korábbi anyagból „kimaradtak az időszerütlenné vált elemek”, és helyettük bekerültek olyanok, amelyek fontosak és gyakoriak a társadalmi, gazdasági, politikai és tudományos élet jelenének szempontjából. A szótárban közölt szavak írásmódja túlnyomó többségében nem módosult. A 11. és a 12. kiadás szóanyagának különbségeit bemutató lista külön fejezetben – **A megváltozott helyesírású szavak jegyzéke** címmel – megtalálható a kiadványban (AkH.¹²: 604–608).

A példaanyag és a szótár megújulása fejezet csoportokba rendezve közli azokat a jellemző okokat, amelyek indokolták bizonyos szavak írásának a megváltoztatását (vö. AkH.¹²: 602–603, az itt közölt példaanyag bővebb a hivatkozottnál). Ilyen ok volt:

- a szó ejtésének megváltozása, például: *árboc* > *árbóc* (és *árbócosár*, *árbócrúd*, *hajóárbóc* stb.), *bedekker* > *bédekker*, *biennale* > *biennálé*, *bura* > *búra* (és *lámpabúra*, *üvegbúra* stb.), *fantaziál* > *fantáziál*, *frizsider* > *fridzsider*, *hossanna* > *hossanna* vagy *hossánna*, *immúnis* > *immunis*, *irreverzibilis* > *irreverzibilis*, *nüansz* > *nüansz*, *okarina* > *okarina*, *reváns* > *revans*, *rühvel* > *rühvel* vagy *rühhel*, *rubeóla* > *rubeola*, *samanizmus* > *sámánizmus*, *satanizmus* > *sátánizmus*;
- a jelentésváltozából következő egybeírás, például: *fekvő beteg* > *fekvőbeteg* (= kórházban kezelt beteg), *járó beteg* > *járóbeteg* (= ambulánsan kezelt beteg), *nagyra törő* > *nagyratörő* (= nagyravágyó), *nyitva tartás* > *nyitvatartás* (= üzemidő), *tenyérbe mászó* > *tenyérbemászó* (= pimasz, ellenszenves);
- a jelentésváltozából nem következő különírás, például: *kezelésbevétele* > *kezelésbevétele*, *kisalakú* > *kis alakú*, *kisméretű* > *kis méretű*, *nemzetiszínű* > *nemzeti színű*, *sóskifli* > *sós kifli*, *sorbaállítás* > *sorba állás*, *sósperec* > *sós perec*, *útbaigazít* > *útba igazít*, *vízbefúlás* > *vízbe fúlás*; *partraszállás* (a 11. kiadásban) > *partra szállás*,

- és – az értelemtükröztetés elvének jegyében változatlan formában továbbra is – mint ’hadművelet’ *partraszállás, normandiai partraszállás* (a 12. kiadásban);
- a szaknyelv szabályai, például: *első fokú ítélet > elsőfokú ítélet, éti csiga > éticsiga, fekete doboz* (repülőgépen) *> feketedoboz* (pl. repülőgépen), *házinyúl > házi nyúl, keresztes pók > keresztespók, recés gyomor > recésgyomor, vegyes úzás > vegyesúzás* (sportág); *dzsessz > dzsessz és jazz* (eleget téve a szaknyelvi igényeknek);
 - a szó írása nem felel meg a (korábban már rögzített) szabályoknak, például: *élethalálharc > élet-halál harc, Golf-áram, golf-árambeli > Golf-áram, Golf-árambeli, napjegylenlőség > nap-éj egyenlőség, örökkön-örökké > örökkön örökké, szalto mortále > salto mortale;*
 - a szabályváltozás, például: *ésszerű > észszerű, viasszerű > viaszszerű, Bernadettel > Bernadett-tel, Cirillel > Cirill-lel, Ivettel, Ivettől > Ivett-tel, Ivett-től, Mariannal > Mariann-nal, Zsanettel vagy Zsanettel > Zsanett-tal vagy Zsanett-tel, május 1-jén > május 1-jén vagy 1-én, PIN kód > PIN-kód, 3:0-s győzelem > 3:0-s vagy 3-0-s győzelem, 10.35-kor > 10.35-kor vagy 10:35-kor;*
 - az idegenből átvett szavak magyaros írásmódja vagy a párhuzamosan élő idegen és magyaros írásmód, például: *business > business* lásd *biznisz, design > dizájn, e-mail > e-mail* vagy *ímél, metropolis > metropolisz, pacemaker > pacemaker* vagy *pésméker, spray > spray* vagy *spré* vagy *szpré, spartakiád > spartakiád* vagy *szpartakiád, standard > standard* vagy *sztenderd*.

5. Összegzés

E rövid áttekintés, úgy vélem, meggyőzően igazolta a 12. kiadás szerkesztőinek szándékát: kevés változtatással átláthatóbb, szövegét tekintve könnyebben értelmezhető, rugalmasabban alkalmazható szabályzat született. Keszler Borbála, a 12. kiadás munkálatai vezetőjének véleménye szerint: „Azok az elvek, amelyek régóta irányítják az akadémiai helyesírást, szilárd alapjai írásrendszerünknek, s így nem megváltoztatásukra van szükség, hanem következetes alkalmazásukra a nyelvfejlődés újabb jelenségeinek leírásában. Ami megváltozott az AkH. 12. kiadásában a korábbi szabályzatokhoz képest, az éppen az elvek változtatásának következménye. Ami új a szabályzatban, az egyrészt a korábbi kiadványokban figyelmen kívül maradt kérdések, másrészt az újabb nyelvfejlődés fölvetette írásproblémák rendezése” (Keszler 2015: 258). A nyelvi változásokat, a nyelvhasználat megújulását természetesen kell fogadnunk a jövőben is, tehát mindaz, amire nem ad vagy nem adhat még választ a jelenlegi kiadás, a következő fogja megoldani annak függvényében, hogy az újabb kérdéseket, a jelenlegi normák minden bizonnyal bekövetkező felülírását mennyire teszi megalapozottá a szokás, az adott közösség írásgyakorlata. Sietni a változtatással, vagy túlságosan elébe menni a változásoknak nem szerencsés. Az azonban biztos, hogy megfelelően definiált rendszerre a digitális világban is szükség van. Az pedig egyéni vagy szervezeti döntés kérdése (már 1832-ben is az volt), hogy ki mennyire fogadja el vagy követi a rendszerben foglaltakat.

IRODALOM

- AkH.¹¹ = Magyar Tudományos Akadémia 1984. *A magyar helyesírás szabályai*. Tizenegyedik kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- AkH.¹² = Magyar Tudományos Akadémia 2015. *A magyar helyesírás szabályai*. Tizenkettedik kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Bárányné Szabadkai Éva, Mihalik István (szerk.) 2002. *Közgazdasági helyesírási szótár. Szakszavak, kifejezések, szókapcsolatok és rövidítések gyűjteménye*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Csányi Piroska, Fábíán Pál, Csengeri Pintér Péter (szerk.) 1990. *Műszaki helyesírási szótár*. Budapest: Műszaki Könyvkiadó.
- Deme László 1956. *Magyarázat helyesírási szabályzatunk új (10.) kiadásához*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Dohy János, Fábíán Pál 1995. *Az állatfajták nevének helyesírási szabályai*. <http://www.hungarovet.com/?p=3155>
- Fábíán Pál 1996/2007. Helyesírásunk sorsfordulói. Hagyomány és újítás a helyesírásban. Bozsik Gabriella, Eöry Vilma, V. Raisz Rózsa (szerk.) 2007. *Válogatás a Nagy J. Béla országos helyesírási verseny kötetének anyagából*. Eger: EKF Líceum Kiadó. 11–22.
- Fábíán Pál 1998/2007. *Helyesírási szabályzatunk 11. kiadásáról. Hagyomány és újítás a helyesírásban*.
- Bozsik Gabriella, Eöry Vilma, V. Raisz Rózsa (szerk.) 2007. *Válogatás a Nagy J. Béla országos helyesírási verseny kötetének anyagából*. Eger: EKF Líceum Kiadó. 23–28.
- Fábíán Pál 1984. *Nyelvművelésünk évszázadai*. Budapest: Gondolat.
- Fábíán Pál, Fodorné Csányi Piroska, Hőnyi Ede (szerk.) 1982. *Kémiai helyesírási szótár*. Budapest: Műszaki Könyvkiadó.
- Fábíán Pál, Földi Ervin, Hőnyi Ede (szerk.) 1998. *A földrajzi nevek helyesírása*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Fábíán Pál, Magasi Péter (főszerk.) 1992. *Orvosi helyesírási szótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Fábíán Pál, Szemere Gyula (szerk.) 1980. *Katonai helyesírási tanácsadó szótár*. Budapest: Zrínyi Katonai Kiadó.
- Gozmány László 1979. *Vocabularium nominum animalium Europae septem linguis redactum – Európa állatvilága. Hétnyelvű névszótár (latin, német, angol, francia, magyar, spanyol, orosz) I–II*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Keszler Borbála 2015. Megjelent *A magyar helyesírás szabályai* 12. kiadása. *Magyar Nyelvőr* 139. évf. 3. szám. 253–269.
- Priszter Szaniszló 1986. *Növényneveink: Magyar–latin szógyűjtemény*. Budapest: Mezőgazdasági Kiadó.
- Szabó Miklós (főszerk.) 2013. *Katonai helyesírási szótár*. Budapest: Zrínyi Kiadó.
- Szemere Gyula 1974. *Az akadémiai helyesírás története (1832–1954)*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- [sz. n.] 1832/2013. *Magyar helyesírás' és szóragasztás' főbb szabályai*. Hasonmás kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó.

KÖZNYELVI ÉS SZAKNYELVI HELYESÍRÁSI KÉRDÉSEK A GYAKORLATBAN

Heltainé Nagy Erzsébet

*MTA Nyelvtudományi Intézet - Nyelvtechnológiai és Élőnyelvi Osztály
Nyelvművelő és Nyelvi Tanácsadó Kutatócsoport
és KRE BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszék
heltaine.nagymerzsebet@gmail.com*

1. Bevezetés

A jelen tanulmányban először a témakör aktualitásáról, saját kutatói attitűdömről és a feldolgozott anyagról szólok, érintve a normatív nyelvhasználat és a szaknyelvi regiszterek néhány általános kérdését is. Majd a mai írásgyakorlatban jelentkező nyelvi problémákat állítom középpontba, különös tekintettel a terminus és a köznyelvi szó határaitra, átfedéseire, valamint az egyes jelenségekkel kapcsolatos kodifikációs problémákra. Ez utóbbiakat az AkH.¹² tükrében vizsgálom, az MTA Nyelvtudományi Intézete nyelvi tanácsadó szolgálatába érkezett kérdések és válaszok alapján.

2. A témakör aktualitása és a kutatói attitűd

A szaknyelvek gondozása a nyelvművelés, a nyelvi normativitás szempontjából történetileg is fontos hagyomány. A nyelvművelő osztály munkatársaként magam is megtapasztaltam, hogy a szaknyelvek ápolása alapvető fontosságú volt a köznyelvvél foglalkozó kutatók számára. Kötetek, konferenciák, a *Magyar Nyelvőrben* folyamatosan megjelent tanulmányok jól mutatják mindezt. Csak jelzésként említem meg például a *Szaknyelvi kalauzt* (Grétsy 1964) és a *Nyelvművelő kézikönyv szaknyelvek szócikkét* (1985), vagy azt, hogy a köznyelvre irányuló nyelvművelői áttekintést általában kísérte a szaknyelvi körkép áttekintésének igénye, ahogy ezt „az utolsó közös” nyelvművelő és szaknyelvi konferencia anyaga is mutatja (*Magyar Nyelvőr* 1993: 549–614). A *Nyelvőr* természetesen a későbbiekben is fontosnak tartotta ezt a hagyományt (Grétsy 2002), rendszeresen közölt a köznyelv és a szaknyelvek érintkezési területeivel, a nyelvi normativitás elméleti és gyakorlati kérdéseivel foglalkozó szaktanulmányokat (köztük például Heltai 2004 és 2005).

Szaknyelvi kérdésekkel elsősorban a Nyelvtudományi Intézetben a nyelvi tanácsadás munkatársaként találkoztam korábban, és ma is ebből a speciális helyzetből, az általános, a sztenderd nyelvhasználat felől követhetem nyomon a nyelvi változásokat. A nyelvi tanácsadás feladata elsődlegesen a sztenderd nyelvhasználatban jelentkező nyelvi, nyelvhasználati kérdések megválaszolása, a nyelvi problémák megoldása. A normatív nyelvhasználatra, ejtés- és írásmódra irányuló kérdések között sajátos helyet foglalnak el azok, amelyek direkt vagy indirekt formában szaknyelvi, terminológiai, fordítási problémákat

fogalmaznak meg. Vagy úgy, hogy valamely speciális terület, nyelvváltozat, regiszter szaknyelvi, szakmai kommunikációjával kapcsolatosak – ez általában jogi, hivatali, közéleti nyelvhasználati, helyesírási kérdést jelent –, vagy pedig úgy, hogy a kérdések a mindennapi tevékenységeket érintő új eszközök, jelenségek, életmódbeli változások megnevezésére és a megnevezések leírására vonatkoznak – legyen az kereskedelem, életmód, sport, vagy bármilyen más mindennapi tevékenységi terület.

Számomra tehát a normatív nyelvhasználat felől megközelítve vetődnek föl a kérdések: Mi is a terminus? Mi különbözteti meg a terminusokat a köznyelvi szavaktól? Milyenek a terminusképződés mai folyamatai az általános nyelvi változási tendenciákhoz képest? Milyen terminológiai különbözőségekhez vezetnek a fogalmi különbözőségek? Továbbmenve: milyen szerepük van a szaknyelveknek ma az aktuális nyelvi modernizációban, és ezt miként tudják betölteni? Messzire vezető, nagyon fontos általános kérdések ezek, most csak jelzem, hogy mindig érdemes őket szem előtt tartani. Miként az ide tartozó nyelvtervezési, nyelvstratégiai szempontokat is, amelyek közül ezúttal csak a terminológia és normativitás néhány érintkezési pontjával foglalkozom, különös tekintettel a szakszó és a köznyelvi szó, azaz a szó és a terminus értelmezési lehetőségére.

Előtte azonban még egy személyes megjegyzés: Az utóbbi években a Terminológia MA egyik oktatójaként, a KRE BTK Nyelvtudományi Tanszékén, intenzívebben foglalkozom szóalkotási, terminusalkotási kérdésekkel, beleértve az újabb szaknyelvi műhelyek eredményeinek – köztük a gödöllői szakfordító napok köteteinek – a megismerését is. A Nyelvtudományi Intézet nyelvtechnológiai adatbázisainak használata, a hallgatókkal végzett közös szemináriumi munka mutatják számomra továbbra is a témakör fontosságát, de egyúttal jelzik a helyzet megváltozását, az utóbbi évtizedek hangsúlyeltolódásait is. Itt most csak a hallgatókkal közösen földolgozott *Szaknyelvi kommunikáció* című kötet (Dobos szerk. 2010) tanulmányait nevezem meg, kiemelve a jelen téma szempontjából különösen fontos írásokat (Kurtán 2010, Fischer 2010, Zimányi 2010, Szabó Mihály 2010).

3. Szaknyelv, köznyelv, terminus

A különféle szemléletű és időnként polemikus hangvételű írások néhány fontos alapkérdésben egyetértenek. Ilyen mindenekelőtt az a tény, hogy a fejlett kultúra a fogalmak pontos kifejezésére képes fejlett szaknyelveket igényel és feltételez. Hogy a szaknyelvek fejlesztése továbbra is az egyik legfontosabb közösségi kérdés. Fejleszteni kell a magyar szakszókincseket, mert – bár időközben már sok minden történt, nem feledhetjük, hogy – „a nyelvi technológiák hiánya jelenti az igazi veszélyt számunkra” (Kiefer 1999: 129).

Jól érzékelhető a szaknyelv fogalmának letisztult(abb) értelmezése az újabb összefoglalókban. Definíciójában konszenzus mutatkozik: a szaknyelv regiszter, azaz olyan helyzethez köthető nyelvi változat, amelyet a szakmabeliek bizonyos szakmai helyzetekben használnak. A szaknyelvek, szakmai regiszterek és a normatív nyelvváltozat(ok) között gyakran (általában) nincs éles határ, köztük oda-vissza folyamatos az átjárás.

Ezt mutatja be meggyőzően Heltai Pál *Terminus és köznyelvi szó* című tanulmányában (2004b), amelyben részletesen elemzi a terminus és a köznyelvi szó közti különbségeket, rámutatva az elkülönítési nehézségekre is. Leszögezi, hogy terminológiájuk

nemcsak a tudományos és műszaki területeknek lehet, hanem az emberi tevékenység számos más (minden) területének: például sport, lakásfelújítás, vásárlás stb. – ott és akkor, amikor igény van a valóság egy szeletének pontos leírására.

S hogy milyen a jó terminus? Szépe György régi válasza, amelyet Dróth Júlia is föl idézett (2010: 135) lényegében ma is érvényes: „A terminológia akkor látja el legjobban szerepét, ha szakszavaink a lehetőséghez képest egyszerűek, toldalékolhatóak, általánosan elfogadottak, az adott szakterület szakkifejezéseinek rendszerébe jól beilleszthetők, tartósak, szabatosak, kifejezők, emellett nyelvileg is helyesek (Szépe 1982). Nem könnyű azonban egyszerre megfelelni a terminológiával szemben támasztott szakmai követelményeknek és a magyarítás igényének. A szakmai követelmények (elsősorban az információ pontos, tömör és gyors átvitelének igénye) olykor felülírják a hagyományos nyelvhelyességi szempontokat” (Dróth 2010:135). – Ez utóbbi gondolattal is abszolút egyetértek, sőt kiterjesztem a kodifikációs szempontokra, a terminusok írásmódjára is.

Szívesen folytatnám az elméleti kérdések részletesebb tárgyalásával is gondolatmenetemet, de a gyakorlatot ígértem. A dilemma ezúttal is a régi, ahogy Arany János mondja (A nagyidai cigányok 2. ének): „*Kettős úton halad az emberi élet: / Egyik a gyakorlat, másik az elmélet, / S minthogy az elmélet, most ezuttal, sáros: / Hadd lám, a gyakorlat merre viszen már most?*”

Arany Jánost nem véletlenül idéztem. Hiszen az MTA tagja, főtktára, elnöke is volt, és ily módon „hivatalosan” is volt köze – az akadémiai helyesírás gondozásához. Mint tudjuk, a Magyar Tudós Társaság 1832-ben tette közzé első helyesírási szabályzatát, *A magyar helyesírás és szóragasztás főbb szabályai* címmel, a ’további vizsgáldásból származható javítások hozzáadhatósága mellett elhatározottan’.

4. Köznyelvi és szaknyelvi helyesírási kérdések

Mint a bevezetőben jeleztem, az anyagot, a bemutatandó kérdéseket-válaszokat a nyelvi tanácsadó szolgálat 2015. évi korpuszából merítem. Az MTA Nyelvtudományi Intézetében 1951-től, lényegében az Intézet megalakulása óta folyamatosan működik nyelvi tanácsadó szolgálat, korábbi nevén közönségszolgálat. A kérdezők véleményezik a nyelvhasználati változásokat, az új formákat; megerősítést, tanácsot kérnek használatukkal kapcsolatban. Más oldalról nézve a kérdések jelzik az új jelenségek, kifejezések, szerkezetek megjelenését, általában azt, hogy az új alakok miben térnek el az addig elfogadottól, az általános normától.

Így van ez az utóbbi időben is, a megújult nyelvi tanácsadás, az elektronikus levelezés (tanacs@nytud.mta.hu) időszakában is. Változások természetesen nemcsak a nyelvi környezetben vannak, hanem a partnerek igényében és a rendelkezésünkre álló technológiában is. Új adatbázisok, korpuszok, új szerkezeti, technológiai változások segítik a nyelvész tanácsadói munkáját. Közülük is kiemelkedő jelen témánk szempontjából a <http://helyesiras.mta.hu>, a bárhonnan bárki számára ingyenesen elérhető, közvetlenül segítséget adó weboldal, hét különféle eszközzel és a megoldásokra vonatkozó (az AkH. 12. szerinti, de még az AkH. 11.-et is tartalmazó) szabálypontokkal, valamint különféle ide kapcsolódó blogdalakkal, színes rovatokkal (bővebben Heltainé Nagy 2014).

Lássuk most már a gyakorlatot! A kérdések legjelentősebb csoportját a belső keletkezésű szakszók, terminusok teszik ki. Jól mutatják a fentebb említett alaphelyzetet: bármely köznyelvi szó lehet terminus, az emberi tevékenység bármely területéről, ha használója – adott tevékenységében – pontos értelmezést kíván tulajdonítani a jelentésének.

4.1. A terminussá válás gyakori útja – a (többszörös) szóösszetétel

Hogyan kell írni azt a szerkezetet, hogy *három oldalra billenős felépítmény*? (Így külön írva javasoltuk.) Vagy azt a kozmetikaiipari, egyúttal mindennapi terméket, hogy *krémolaj*, avagy *krém-olaj*? Az összetételként való *krémolaj* a helyes írásmód természetesen. De hasonló területről, a szaknyelv és a mindennapi nyelv találkozásából már kissé nehezebb kérdéseket is idézhetek: „*Lazító masszázs* vagy *lazítomasszázs*, esetleg *lazító-masszázs* a helyes? Nyilvánvalóan elsősorban a *lazítomasszázs*-ra gondolhatunk, 'olyan masszázs, amely lazítást idéz elő', de lehet 'éppen most végbemenő' *lazító masszázs* is. Ugyancsak kereskedelmi, szolgáltatási regiszterből való a következő kérdés is: Hogyan kell írni 'azt a fűszerkeveréket, amelyből forralt bor készíthető'? Ez lehet a *forraltbortűszerkeverék*, de lehet (némileg más jelentéssel) *forraltbortűszer-keverék* is.

Ha már az ilyen többszörös összetételeket nézzük, még speciálisabb a következő kérdésben megfogalmazott nyelvi probléma: egy mérőműszer leírásakor volt szükség „a *szivárgó áram mérő bemenet* szavak logikus összekapcsolására”. Már maga a *szivárgó áram* is kérdéses lehet, szakszóként is külön- vagy egybeírjuk-e, de ebben az esetben, mivel a *mérő* az egész szerkezethez járul, egybeírjuk, *szivárgóáram-mérő*, majd pedig a *bemenet* utótaggal együtt a *szivárgóárammérő-bemenet* lesz a szabályoknak megfelelő írásmód. (Az ún. mozgósabály többszörös alkalmazásáról van szó, az AkH. 12. 141. pontjának megfelelően.)

Hasonlóan az eddigiekhez, a szaknyelvi regiszterek más területein is erős az összetétellel válást eredményező nominalizációs szándék. Ahogy ezt a következő példa is mutatja, a megnevezésre, a tömörítésre, a szakszerűsége való törekvés, az „egy fogalom, egy szó” – laikus, de működő – elve egyre inkább összetételeket eredményez. Így lesz például 'a mosdókagylók alá beépítésre kerülő szifon' jelentésű, a *mosdó elzárója* szerkezetből *mosdóelzáró*, a *mosdó büzelzárója*-ból pedig *mosdóbüzelzáró*.

A következő csoportot ugyancsak összetételek alkotják, de már kifejezetten szakmai regiszterekből érkező kérdések szerepelnek benne. Az orvosi nyelvhasználatból: *katéter- és tűkészlet*, itt a kötőjel szükségességére irányult a kérdés. A *pigtail drenázkatéter- és tűkészlet* írásmódja pedig már jóval összetettebb. Mezőgazdasági témakörből érkezett a *hőstressz*, *szárazságstressz*, *hidegstressz* 'hő, hideg, szárazság miatti stressz' értelmezésével és írásmódjával kapcsolatos kérdés. Innen a *kukoricahibrid*, *napraforgóhibrid*, *repcehibrid* és a *hibrid kukorica*, *hibrid napraforgó*, *hibrid repce* írásmódjára vonatkozó is. Ez utóbbiban jól látható, hogy a *hibrid* lehet főnévi összetételi tag, *kukoricahibrid*; melléknévként pedig jelzős szerkezet eleme, *hibridkukorica*. Lehetséges fajtanevként a *hibridkukorica* írásmód is, 'hibrid jellegű, hibrid fajtájú kukorica' értelemben.

4.2. Átvétel, fordítás, magyarítás

Szakkfordítók jól ismert problémája a terminusok, szakkifejezések célnyelvi megfeleltetése, átültetése, esetleges magyarítása. Ilyenekkel kapcsolatban is gyakran kapunk a nyelvi helyességre, az írásmódra vonatkozó kérdéseket. Lássunk néhányat: „Segítségüket kérem, hogy az angol „boiling water tap”, azaz a 'forrásban lévő vizet adó csap' rövidebb fordítására van-e javaslatuk?” A *forró vizes csap*, a *forrásvizes csap* mást jelent, a *forralt vizes csap* meg a magyarban nem használatos – teszi hozzá maga a kérdező is a további magyarázatot. Igen, erre a kifejezni kívánt állapotra nincs használatos külön magyar szó, de maga a *forró víz* jelentheti, jelentette is azt, hogy 'éppen forró, forrásban levő víz'. Lehetne *forró vizes csap*, vagy ha a *forró víz* különírt szerkezethez tesszük a *csap* utótagot, akkor *forróvíz-csap*. Mint ahogy *hidegvíz-csap*, *melegvíz-csap*, lehetne (ha szüksége lesz rá) *forróvíz-csap* is. Bár megszokottabb, természetesebb az -s képzős, szerkezetes írásmód: *hideg vizes csap*, *meleg vizes csap*, *forró vizes csap*. Hogy melyik lesz életképeesebb, a *forróvíz-csap* vagy a *forró vizes csap*, az majd elválik, végső soron a nyelvhasználók maguk döntenek el.

Mezőgazdasági szakkifejezés az angol *circular economy*, magyar fordításában jelenleg két verzió létezik – írja a kérdező szakember – a *körforgásos gazdaság* és a *körkörös gazdaság*. Az utóbbit elsősorban az államigazgatás használja, ez a hivatalos forma, mi pedig az előbbit tartjuk szakszerűbbnek, a *körforgásos gazdaság* alakot – folytatja gondolatmenetét. A kérdés persze az, hogy melyik a helyesebb? Nyelvtanilag mindegyik jó forma, jelentésükben van különbség: a kívánt jelentéstartalmat, feltehetően a vissza-vissza térő mozgást, a fordulatot, a forgást a *körforgásos* jobban kifejezi, mint a statikusabb *körkörös*. Ilyen értelemben tehát – legalábbis normatív nyelvi szempontból – a *körforgásos* az ajánlhatóbb, már csak azért is, mert a magyarban ez a motíváltabb, gondoljunk csak a *vetésforgó*-ra.

Gyógyszernevek írásmódjára vonatkozik a következő szaknyelvi és mindennapi nyelvi probléma: „Érdeklődni szeretnék, hogyan kell írni a következő szavakat magyarul: *ibuprofen* vagy *ibuprofén*, *ketoprofen* vagy *ketoprofén*, *naproxen* vagy *naproxén*, *diclofenac* vagy *diklofenák*? A betegtájékoztatókban általában a latin és a magyaros írásmóddal is találkozom (egyazon betegtájékoztatón belül is)” – teszi hozzá még a kérdező. Igen, a gyógyszerneveket általában kétféleképpen írják: a szaknyelvi (orvosi) használatban latinosan, a köznyelvi, mindennapi használatban pedig magyaros írásmódban. Olykor pedig keveredik e kettő, ahogy a kérdező is utalt rá. A forgalmazó felől a szakmai pontosság a legfontosabb (és a jogi védelem), a betegtájékoztató olvasója számára pedig elsősorban a megértés, a sikeres értelmezés. Az orvosi nyelvhasználat ezen területén e kétféle kommunikációs cél nehezen tud egyidejűleg érvényesülni. Az egyiket a latin(os) írásmód szolgálja pontosabban, a másikat pedig a magyaros. Hogy melyik helyesebb? – Erre nézve nincs normatív előírás, inkább csak kialakult gyakorlat. Általában véve a gyógyszernek törzskönyvezett megnevezése a precíz, hiteles írásmód, hiszen ez a pontos, egyedítő név, márkanév. Tehát – bármennyire is fontos a befogadó szempontja, a gyógyszernevek esetében a szakszerű írásmód az elsődleges, a felsoroltak esetében is ez a latin forma (*Diclofenac*). Az orvosi nyelvhasználatnak, a gyógyszernevek írásának jelentős szakirodalmából és fórumai közül örömmel javasoljuk ilyenkor a *Magyar Orvosi Nyelv* című folyóiratot, amelynek internetes változatában is érdemes tájékozódni a <http://www.orvosinyelv.hu/>

honlapon. Ezúttal pedig kifejezetten a gyógyszernevek írásáról is lehetséges, a http://www.orvosinyelv.hu/mony/MONYT_27_fej_13_resz.pdf weboldalon.

Egy nem túl távoli szakterületet érint a következő, forrását és jellegét illetően ugyancsak tipikus kérdés. Egy biológushallgató, aki szakdolgozatában a madagaszkári félmajmokkal foglalkozik, egy „helyesírás problémás szó” felől érdeklődik: „A madagaszkári emberekre több formában is utalnak a magyar irodalomban, de nem tudom melyik a helyes? - *Malgasz* vagy *malgas*, *malagasz* vagy *malagas*? Illetve a nyelvük *malagaszi* vagy *malagasi*? Angolban mindkettőre csak a *malagasy* kifejezést használják.” – A normatív, köznyelvi használatban a nép és a nyelv is *malgas*, ez a kodifikált írásmód is, akár főnévi, akár melléknévi használatban szerepel. Hogy a szakmai használatban is így van-e, ennek megítélése már nem a tanácsadó illetékessége.

A következő kérdés egy más típusú, a mai írásgyakorlatot kifejezetten jellemző tendenciát, a gyakran angol mintára követett és elvárt, „kényszeres” nagybetűsítést tükrözi: – Hogyan írjuk a *Nagy Adat* kifejezést? Az angol nyelvű szakirodalomban általában nagy *B*-vel és *D*-vel szokott szerepelni, magyarul *Big Data* vagy *big data*? Ha pedig magyarítjuk, akkor a nagybetűs vagy a kisbetűs alakot írjuk? – A magyar helyesírási szabályok értelmében kis kezdőbetűsek az ilyen kifejezések, tehát *big data* és *nagy adat*. Sok értelme nincs persze itt a magyarításnak, mert a szó szerint lefordított *nagy adat* ugyanúgy motiválatlan, mint a *big data*, ugyanúgy nem derül ki belőle a kifejezés értelme, amely a szakmai használatban ’nagy mennyiségű adat’, ’adattömeg’, ’adattömeg-elemzés, adattömeg-feldolgozás’ stb. jelentésű.

4.3. A nem- előtagú kifejezések írásmódja

A vizsgálandó szóösszetétel a „nem-lekötött” – írja az egyik kérdező, és értelmezi is a kérdést, megvilágítva megint csak az angol nyelvi forrást: „A háttérben a kérdésnek egy orvosi manőver áll, melynek során a szerv egy részét ellátó eret lekötik, a másik részét nem, így az adott szöveti területeket a ’lekötött’ és ’nem-lekötött’ névvel illetik, mivel az angol terminológiában utóbbira a ’non-ligated’ megnevezést használják. Helyes-e ez az alak ebben a formában? Ugyanis az én gondolatmenetem szerint ebben az esetben egész egyszerűen kötőjel nélkül „nem lekötött” területnek kellene nevezni, mivel a lekötött itt egy befejezett melléknévi igenév, tekintet nélkül az angol terminológiára.”

Jó a gondolatmenete. Vannak ugyan már korábban rögzült *nem-* előtagú összetételek, többnyire szaknyelvi, pl. *nemfém*, *nemvezető*, *nemvizes*; de köznyelvi is lehet ilyen, pl. *nemdohányzó* (*hely*). De valóban nem volna célszerű pusztán mintakövetésből ezeknek a számát növelni, hiszen ahogy a kérdés feltevője is rámutat, a *nem* tagadószó és a melléknévi igenév kapcsolata a magyarban szókapcsolatként különírva szokásos: *nem elváló*, *nem elfogadható*, *nem megoldott*, *nem lekötött* stb.

5. Szaknyelvi és köznyelvi változási tendenciák és a helyesírási kodifikáció

Mit látunk a gyakorlatban a bemutatott példák alapján? Röviden szólva azt, hogy a jelenbeli /gyors nyelvi változási tendenciák több és újabb kodifikációs problémát eredményeznek. Ezt tapasztalhatjuk a terminusok esetében, és ezt a normatív nyelvhasználatban is.

Az újabb kori magyar nyelvhasználatot ellentétes, egymást részben kiegyensúlyozó változási tendenciák egyidejű érvényesülése jellemzi, állapította meg Kemény Gábor (2009) a normatív nyelvhasználatban zajló változásokat tárgyaló tanulmányában. Ezek a tendenciák pedig a következők: rövidülés – hosszabbodás, tömörítés – széttagolás, egységesülés – differenciálódás, idegen elemek átvétele – magyarítás, választékosságra törekvés – stiláris fellazulás (Kemény 2009: 263).

Az élőnyelvben, a beszélt nyelvben zajló változások pedig – tehetjük hozzá a tapasztaltak alapján – nagyon gyorsan megjelennek az írásgyakorlatban, mint láttuk, közvetlen nyelvi problémákat jelentve a nyelvhasználók számára. Az élőnyelvi változások gyorsan érvényesülnek az írásgyakorlatban és – jóval mérsékeltebben az akadémiai helyesírási kodifikációban.

Lássunk néhány jellemző köznyelvi és egyúttal szaknyelvi változási tendenciát! Az analitikus, széttagoló irányt és egyidejűleg a szintetikus, tömörítő jelleget mutatják például a ragos névszó helyett megfigyelhető névutós szerkezetek, például a *mentén, tekintetében, vonatkozásában, alkalmával, segítségével* névutók. A köznyelvben is feltűnő – mint láttuk a szakmai regiszterekben is – az összetételek gyorsan növekvő száma, az olyan hosszú, kéttagú birtokos jelzői alárendelő összetételeké is, mint amilyen például a *billentyűzetbeállításokban*. (Ezeket szótagszámtól függetlenül egybe kell írni.) Ugyancsak tipikusak a többszörös összetételek, amelyek jól mutatják a nominalitásra, az absztrakcióra törekvést, az „egy fogalom – egy szó” elvét: ilyen például a *gumiabroncstermékdíj-kalkulátor*.

A tömörítés, a szintetikus irányú belső nyelvi változások másik típusa az igeekötők jelentésbővülése, erre ismert példa a *be-* igeekötő megjelenése számos újabb funkcióban: *bealszik, besértődik, bevéd* (elemzésére ld. Ladányi 2004).

A rövidülés és a hosszabbodás egyidejű tendenciáját mutatják a *kösz, köszike; bocsi, bocsika; szia, szíóka* alakok, vagy a telefonbeszélgetésekből ismert *szia, szia* típusú duplikációk. De ide sorolhatók – akár köznyelvi, akár szaknyelvi értelemben – az olyan betűszók, mozaikszók, szóösszevonások is, mint például a *gyoda/ GYODA*, a gyorstelepítésű drótakadály, vagy a *CSOK/csok*, a családok otthonteremtési kedvezménye.

Az újabb jelentésváltozások, metaforikus jelentéskiterjesztések között vannak természetesen képzett formák is: megemlíthetjük például az *érzékenyítést 'érzékennyé, fogékonyá tétele'* értelemben, vagy a televízió-műsorok *akadálymentesítését*.

5.1. A helyesírási kodifikáció változása – A magyar helyesírás szabályai 12. kiadás (AkH.¹²)

A szaknyelvi példák jelezte fordítási, írási nehézségek a mindennapi nyelvhasználatban is általában az új tárgyak, eszközök, jelenségek leírásakor jelentkeznek. A szaknyelvi regiszterekre jellemző folyamatos fogalom- és szókölcsönzések, korszerű technológiák, tudástranzszferek egyes terminusai gyorsan megjelennek a mindennapi nyelvhasználatban is, és szélesebb körben is használatossá válnak. Az észlelhető mennyiséghez és tempóhoz viszonyítva kisebb mértékben ugyan, de érvényesülnek a kodifikációs gyakorlatban is, az AkH.¹²-ben is.

Ilyenek például a köznyelvi, mindennapi nyelvhasználatban az *i-nyelv* és *e-nyelv* kifejezései, köztük a magyarított *okostelefon, egérpád*, a *laptop, tablet* mellett; vagy mondjuk az *imél*, amelynek a fonetikus írásmódját immár megengedi az AkH.¹²-ben megjelent alternativitás, vagyis hogy az *e-mail* és *imél* írásmódja „hivatalosan is” vagylagos.

Ugyanígy lehetséges az internetkommunikáció területéről a *chat – cset, chatel vagy csetel; szkenner, szkennel* írásmód, és ezek analógiájára a *szkájpp, szkájppol* fonetikus írása is.

Az alternativitás elve alapján – hogy más területekről is vegyünk példát – szerepel az AkH. 12. szótári részében a *kvalifikáció, a portfólió, a szingli, a szelfi* kiejtés szerinti írásmódja, az ugyancsak népszerű *spa* vagy a *wellness* viszont még nem. A szabályzat szellemében azonban véleményem szerint ezekre is alkalmazható a magyaros írásmód.

A magyar íráshagyománytól erősen különböző írásképekkel viszont nehezebb boldogulni. Ezeknek általában nincs célnyelvi megfelelőjük és gyakran márkanév – *FullHD és Ultra HD háttérképek, Samsung Galaxy S5 MINI*. Máskor „csak” a magyarban szokatlan írásképek, például ilyen a kisbetű és nagybetű sorrendje: *iPhone; iPad, i-Mac*.

5.2. A kodifikációs helyzet – helyesírás(ok) a mai gyakorlatban

A normatív nyelvi kodifikáció alapja az ún. akadémiai (az Akadémia által gondozott) helyesírási kiadvány, *A magyar helyesírás szabályai*. Jelenleg még érvényben levő 11. kiadása, az AkH. 11. (1984) és az elmúlt évben megjelent „új szabályzat”, az AkH.¹² (2015). Az írásgyakorlatot segíti a szabályzat szótári része, segítik az AkH.-ra épülő helyesírási szótárak, a *Magyar helyesírási szótár* (1999), és a *Helyesírás* című kézikönyv (Osiris, 2004), valamint különféle iskolai helyesírási, oktatási segédanyagok.

Az írásgyakorlatot támogató további szolgáltatások közül külön is kiemelem a Nyelvtudományi Intézetben fejlesztett, korszerű nyelvi technológiákon alapuló webfelületet, a <http://helyesiras.mta.hu> címen elérhető portált, amely önálló felhasználásra ad lehetőséget.

Rendelkezésre állnak ezen túlmenően különféle szakmai regiszterek és szaknyelvi kommunikációs szakszótárak, útmutatók, szakmai helyesírási szabályzatok. Szaknyelvi helyesírási szótárak – a teljesség igénye nélkül: *Közgazdasági helyesírási szótár* (2002), *Műszaki helyesírási szótár* (1990), *Orvosi helyesírási szótár* (1992), *Kémiai helyesírási szótár* (1982), *Katonai helyesírási tanácsadó szótár* (1980), *A magyar állatvilág szótára* (1977), *Európa állatvilága* (1979), *Növényneveink* (1998), *Zenei szaknyelvi szótár* (2001), *Útmutató a távközlés fogalmainak írásához* (1996), *Fizikai szótár* (várható megjelenése 2016). Szaknyelvi helyesírási szabályzatok pedig: *A magyar kémiai elnevezés és helyesírás szabályai* (1972-1974), *A magyar állatnevek helyesírási szabályai* (1994).

Megfogalmazódik a kérdés, milyen a viszony a normatív helyesírási szabályzat, jelen esetben az AkH. 12. és a szaknyelvi helyesírások között. Ennek áttekintése szerepel is az MTA illetékes szakbizottságának, a Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottság programjában. Ez a bizottság készítette el a szabályzatot magát is.

Többféle helyesírás van? Helyesírási norma vagy helyesírási normák léteznek? Fontos a hagyományos normatív szabályozás, és mégis létezhetnek különféle szaknyelvi helyesírások? Hogy járul mindez hozzá a nyelvi, helyesírási egység fenntartásához?

Ezeket a kérdéseket érintette Laczkó Krisztina: *A szaknyelvi helyesírások helyzete a 12. kiadás után* címen, a Magyar Nyelvtudományi Társaságban tartott előadásában (Laczkó 2015). Rámutatott, hogy a legfontosabb helyesírási alapelvek közül, ezek a fonematikusság, az értelemtükrözés, a hagyomány és az egyszerűsítés elve, a szakmai nyelvhasználatban az értelemtükrözés szerepe a legerősebb. Az értelemtükrözés a szaknyelvi helyesírásokban lehet nem nyelvi jellegű, ilyen például a biológiai, kémiai, földrajzi

nevek helyesírása, és lehet nyelvi jellegű, ilyen a készülő fizikai szótár és orvosi nyelvi korpusz.

5.3. Köznyelv – szaknyelv; értelemtükrözés; köznyelvi szó – terminus

Ezeket a gondolatokat azért is hoztam/soroltam ide, mert lényegében ugyanez fogalmazódott meg a szakmai kommunikációs megközelítések jelentős részében is, például a szakszó értelmezésében. Az értelemtükrözés elsődlegességét hangsúlyozza a szakszó – köznyelvi szó viszonyának feltárásában – mint már többször utaltam rá – Heltai Pál (2004b), és terminológia központú fogalomértelmezésében Fóris Ágota is (2006). Sőt, általában is elmondható, hogy a nyelvészet részeként tekintett alkalmazott nyelvészet és szaknyelvkutatás középpontjában a megnevezés, a fogalom nyelvi megnyilvánulása áll, és ez a hagyomány ezt, a lexikológia alapelveit tartja elsődlegesnek a szóalak és a jelentés kapcsolatában (ld. még Fischer 2010).

6. Összefoglalás

Arra a közvetve vagy közvetlenül többször is érintett kérdésre, miként keletkeznek a terminusok, az idézett szakirodalmi megállapítások és a nyelvi tanácsadói adatbázis ismeretében is azt az egyszerű választ adhatjuk, hogy úgy, ahogy a köznyelvi szavak; hogy bármely szó lehet terminus, ha a nyelvhasználónak így van rá szüksége.

A terminusok lehetnek belső keletkezésűek, leggyakrabban összetételek: *EU-terminológia, gyed-extra, rezsicsökkentés, szelfbot*; többszörös összetételek, mint a *mosdóbüzeljáró, folyékonyszennyezőanyag-kibocsátás*; de lehetnek szóképzések is: *érzékenyítés, átvilágítás*. Egyéb módokon is keletkezhetnek, például rövidüléssel, szóösszevonással is: *gyoda, CSOK*; vagy gyakran *köznevesüléssel: Petri-csésze, petricsésze*. Olykor szakszerűbb megjelenítés, eufemizmus következtében jönnek létre, például: *közöségi közlekedés*. És lehetnek, mint láttuk, átvételek más nyelvekből, új fogalom- és szóközlésznések: *körforgásos/körkörös gazdaság, nem lekötött, forróvíz-csap* stb.

Érvényesül a terminussá válásnak a fordítottja is, a determinologizáció, amikor szakszó „kerül ki” a mindennapi nyelvhasználatba. Ennek is számos útja, fokozata van, ezúttal már csak egyet mutatok be. A *soft / puha* metaforikus kiterjesztései több területen megjelentek: *puha tudományok, puha jog, puha politika, puha diktatúra*. De az „Üdvözljük Önt, mint késői puha kilépőt!” mondatban a *puha kilépő* azonban egy ideig számomra is rejtélyes maradt. Aztán megtudtam, hogy e pénzügyi kifejezés – valószínűleg szakzsargon – ugyancsak a *puha (soft)* melléknév sajátos használata, és a hitelkezelés vagy más pénzügyi folyamatok *puha, lágy, soft*, még tájékoztató jellegű szakaszára utal; az olyan enyhébb intézkedésekre, mint a *felszólítás, szerződésmódosítás, fizetési könnyítés*. Ezt követően azután – ha addig nem lép az ügyfél –, a *kemény (hard)* szakaszban már felmondják a szerződést; erőteljes jogi eszközöket, behajtást, foglalást stb. alkalmaz(hat)nak. Érdemes tehát még a *puha szakaszban* kilépni a csapdából.

A bevezetőben feltett elméleti kérdésekre részben választ kaptunk, nagyobb részben azonban továbbra is nyitva maradtak. A terminusképződés útjai, mai jellegzetességei – a normatív nyelvhasználat felől nézve is fontos kérdés. Néhány kodifikációs problémát, mint láttuk, az AkH. 12. és a szaknyelvi szótárak segítségével könnyebb megoldani, a gyakorlat

azonban – a gyors megnevezés és/vagy a fordítás igénye – sokszínűbb, összetettebb annál, hogy ne merüljenek föl újabb és újabb nyelvi, helyesírási problémák. Az írásproblémák pedig egyéb jelenségeket is érintenek, a nyelvhelyesség, stílus, regiszterváltozatok kérdésköreit.

Láttuk egyik oldalról, hogy a nyelvhasználat, az úzus gyorsan változik, másik oldalról pedig, hogy meglehetősen lassú a kodifikáció. A kodifikáció „megfontoltsága” pozitív hagyomány. Arany János szavai érvényesek ma is, ezt írta az 1874-i főtitkári jelentésében: a helyesírás, „mely részint az élő szokással haladni akar, részint a történeti múltból is köteles annyit megtartani, a mennyi a hagyomány megőrzésére szükséges, (...) nem siet eldöntéseivel” (idézi Keszler 2015: 258).

Ugyanakkor az írásgyakorlat gyors segítésére, támogatására folyamatosan szükség van. Ezt a szerepet töltik be a jelenlegi és a továbbiakban az AkH. 12.-re épülő szakszótárak, szólisták, a különféle nyelvtechnológiai eszközök. Köztük a helyesírási tanácsadó portál, a <http://helyesiras.mta.hu> és a tanacs@nytud.mta.hu címen elérhető nyelvi tanácsadó szolgálat.

IRODALOM

- AkH.¹¹ = Magyar Tudományos Akadémia 1984. *A magyar helyesírás szabályai. Tizenegyedik kiadás.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- AkH.¹² = Magyar Tudományos Akadémia 2015. *A magyar helyesírás szabályai. Tizenkettedik kiadás.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Dobos Csilla (szerk.) 2010. *Szaknyelvi kommunikáció.* Miskolc: Miskolci Egyetem, Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Dróth Júlia 2010. A szaknyelvi szövegek fordítása. In: Dobos Csilla (szerk.) *Szaknyelvi kommunikáció.* Miskolc: Miskolci Egyetem, Budapest: Tinta Könyvkiadó. 125–139.
- Fischer Márta 2010. Terminológia a szaknyelvi kommunikáció szolgálatában. In: Dobos Csilla szerk.): *Szaknyelvi kommunikáció.* Miskolc: Miskolci Egyetem, Budapest: Tinta Könyvkiadó. 51–72.
- Fóris Ágota 2006. *A magyar terminológia helyzete és fejlesztésének feladatai.* Magyar Tudomány, 6. 737–745.
- Grétsy László 1964. *Szaknyelvi kalauz.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó.
- Grétsy László 2002. A szaknyelvek megújításáért. *Magyar Nyelvőr* 126: 3, 275–283.
- Heltai Pál 2004a. A fordító és a nyelvi normák. I. rész. *Magyar Nyelvőr* 128: 4, 407–434;
- Heltai Pál 2004b. Terminus és köznyelvi szó. In: Dróth Júlia (szerk.) *Szaknyelvtanítás és szakfordítás 5. Tanulmányok a Szent István Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének kutatásaiból.* Gödöllő: Szent István Egyetem. 25–45.
- Heltai Pál 2005. A fordító és a nyelvi normák. II. rész. *Magyar Nyelvőr* 129: 1, 31–58; III. rész. *Magyar Nyelvőr* 129: 2, 165–172.
- Heltainé Nagy Erzsébet 2014. (e-publikáció) A nyelvi tanácsadás területei és újabb eszközei az MTA Nyelvtudomány Intézetében, *Anyanyelv-pedagógia*, 2014. 1. szám. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=505>
- Kemény Gábor 2009. Az analitikus kifejezőmód érvényesülése újabb nyelvhasználatunkban. *Magyar Nyelvőr* 133: 3, 263–274.

- Keszler Borbála 2015. Megjelent *A magyar helyesírás szabályai* 12. kiadása. *Magyar Nyelvőr* 139: 3, 253–269.
- Kiefer Ferenc 1999. Néhány gondolat a nyelvi technológiákról. In: Glatz Ferenc (szerk.) *A magyar nyelv az informatika korában*. Budapest: MTA. 129–133.
- Kurtán Zsuzsa 2010. Szaknyelv és szakmai kommunikáció. In: Dobos Csilla (szerk.) *Szaknyelvi kommunikáció*. Miskolc: Miskolci Egyetem, Budapest: Tinta Könyvkiadó. 11–22.
- Laczkó Krisztina 2015. A szaknyelvi helyesírások helyzete a 12. kiadás után. Előadás a Magyar Nyelvtudományi Társaságban. Elhangzott: 2015. december 10-én.
- Ladányi Mária 2004. Rendszer – norma – nyelvhasználat: Igekötös neologizmusok „helyi értéke”. In: Büky László (szerk.) *Nyelvleírás, nyelvművelés, stilisztika*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem. 96–116.
- Szabó Mihály Gizella 2010. Magyar szaknyelv és szakstílus Magyarország határain túl. In: Dobos Csilla (szerk.): *Szaknyelvi kommunikáció*. Miskolc: Miskolci Egyetem, Budapest: Tinta Könyvkiadó. 205–216.
- Szépe György 1982. Szakszöveg szakfordítás. In: Kornya László és Czellérné Farkas Mária (szerk.): 1996. *Magyar nyelvészeti cikk- és tanulmánygyűjtemény szakfordítóknak*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. 73–77.
- Zimányi Árpád 2010. Szaknyelv és nyelvi norma. In: Dobos Csilla (szerk.): *Szaknyelvi kommunikáció*. Miskolc: Miskolci Egyetem, Budapest: Tinta Könyvkiadó. 141–160.

III. SZAKNYELVI HELYESÍRÁSI VÁLTOZÁSOK AZ ÚJ HELYESÍRÁSI SZABÁLYZAT TÜKRÉBEN

SZAKNYELVI HELYESÍRÁSI VÁLTOZÁSOK AZ AKH.¹² TÜKRÉBEN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ ORVOSI NYELVRE

Ludányi Zsófia

*MTA Nyelvtudományi Intézet
Nyelvtechnológiai és Alkalmazott Nyelvészeti Osztály
ludanyi.zsofia@nytud.mta.hu*

1. Szaknyelvi helyesírások a magyar helyesírás rendszerében

A helyesírás témakörök részletes vizsgálata előtt feltétlenül szükséges tisztázni azt, milyen értelemben használom a *szaknyelvi helyesírás* terminust. A fogalom tisztázásához először el kell helyezni a szaknyelvi helyesírásokat a magyar helyesírás rendszerében. Helyesírás rendszerünk négy szintű, szintek helyett azonban pontosabb négy résztartományról beszélni. E résztartományok nem elkülönülő területeket jelölnek; nincsenek éles határok az egyes tartományok között. Sokkal inkább érdemes a magyar helyesírás rendszerére egyfajta kontinuumként tekinteni, ahol az egyes „szintek” ugyanannak a rendszernek más-más megközelítését jelentik (Laczkó 2013).

Fábián Pál (1999) – Deme Lászlót idézve – a többszintű helyesírás rendszer első szintjének nevezi az akadémiai helyesírás szabályzatot. Igazodva a fentebb írtakhoz, pontosabb, ha az első szint helyett azt mondjuk: a helyesírás rendszer központjában az akadémiai helyesírás szabályzat áll, amely – Fábián Pál meghatározása szerint – „az igényes írásgyakorlathoz szükséges szabályrendszert tartalmazza” (Fábián 1999: 73). A központi szabályzat körül helyezkedik el a további három résztartomány. Ezek közül az egyikbe az ún. iskolai helyesírások tartoznak, vagyis azok az (általános) iskolának szánt kiadványok, amelyek a lehető legegyszerűbb, közérthető módon közvetítik a tanulóknak a főbb helyesírás tudnivalókat. A szabályzat 11. kiadásához tartozó iskolai helyesírás a *Helyesírásunk* c. könyv (1986). (Jelen pillanatban a 12. kiadáshoz még nem készült ilyen kiadvány, de – ahogy azt Prószéky Gábor, az MTA Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottságának elnöke többször hangsúlyozta – tervbe vették egy iskolai használatra szánt, didaktikusabb szabályzat elkészítését is.)

Ha az iskolai helyesírások az akadémiai szabályzat rendszerét az iskolai oktatás szintjére hivatottak „letranszformálni” (Fábián 1999), úgy a szakmai helyesírások (jellegzetesen szótárak) összessége az akadémiai szabályzatot „transzformálják fel”. A központi tartományt (AkH.) körülvevő harmadik résztartományt pedig az ún. helyesírás kézikönyvek

alkotják, amelyek az akadémiai helyesírási szabályzatot magyarázzák, bővítik ki, ilyen például a 11. kiadást magyarázó *Osiris Helyesírás* is (Laczkó–Mártonfi 2004).

E négy résztertomány mindegyikében ugyanazok az összefüggések, elvek, normák érvényesülnek (fonematikusság ↔ hagyomány, értelemtükröztetés ↔ hagyomány, s e kettővel szembeállítva, a teljes rendszerben érvényesül az egyszerűsítésre való törekvés elve [Laczkó–Mártonfi 2008]).

A szaknyelvi helyesírások tehát a mindenkori akadémiai szabályzat kibővítései, olyan értelemben, hogy egy adott szakma szókincsét írásba foglalva bizonyos helyesírási kérdések emergenssé válnak (gondoljunk csak például az idegen szavak helyesírási szabályaira, amelyek különösen központi kérdéssé válnak az orvosi terminológia írásba foglalásakor). Fontos azonban tisztázni, hogy a szakmai helyesírások nem alkotnak önálló rendszert olyan értelemben, hogy nincsenek egyéni, a központi akadémiai normától eltérő elvei, normái, így a *szaknyelvi* (jelen esetben orvosi nyelvi) *helyesírás* terminus helyett pontosabb volna az orvosi szaknyelv írásbeli változatában megjelenő sajátos helyesírási jellegzeteségeiről beszélni (Laczkó 2013). A továbbiakban tehát ebben az értelemben fogom használni a *szaknyelvi helyesírás* terminust.

Az elmúlt évtizedekben több szakmai helyesírási szabályzat és szótár készült el (például – a teljesség igénye nélkül – orvosi, műszaki, közgazdasági és jogi, kémiai stb., a részletes bibliográfiát ld. Laczkó–Mártonfi 2004, Ludányi 2013a). Folynak a fizikai helyesírási szabályzat és szótár munkálatai Mártonfi Attila és Sólyom Jenő közreműködésével, és ugyancsak aktuálissá vált egy új orvosi helyesírási szabályzat és szótár előkészítése. Az érvényben lévő *Orvosi helyesírási szótár* 1992-ben jelent meg (Fábián–Magasi 1992), de részint az orvosi terminológiában bekövetkező változások (például – többek között – az angol szavak számának jelentős megnövekedése), részint az akadémiai helyesírási szabályzat 12. kiadásának megjelenése miatt egyre inkább szükséges a korábbi szabályzat és szótár átdolgozása, aktualizálása. Többek között e célból alakult meg 2014-ben az MTA Orvosi Nyelvi Munkabizottsága Bősze Péter elnökletével (erről bővebben ld. Tóth 2016a, Bősze 2014).

2. A magyar orvosi helyesírás főbb kérdéskörei

Miután tisztáztuk, hogyan viszonyul az orvosi helyesírás az akadémiai helyesírási szabályrendszerhez, nézzük meg, melyek azok a kérdéskörök, amelyek az orvosi nyelv terminológiájának írásban történő alkalmazása során középpontba kerülnek, emergenssé válnak. Így például – ahogy már korábban említettük – az idegenes (főként latinos) és a magyaros írásmód kérdése, a kettő közti választás nehézségei, amelyhez az *Orvosi helyesírási szótár* kétféle elvet is ajánl: a szövegtípus szerinti rendező elvet (kiknek írunk), illetve a köznyelvivé válás szerinti rendező elvet (mennyire vált köznyelvivé az adott szó). Ugyancsak központi kérdés a többszörös összetételek helyesírása: a szótagszámlálás szabályához kapcsolódóan az idegen, önállóan nem élő előtagokat (*anti-*, *cito-*, *endo-*, *extra-*) összetételi tagnak kell-e tekinteni; a mozgószabályok alkalmazása körüli problémák („rőfős-kifejezés-egybeerős-zakolás” [Grétsy 1964]). A különféle kötőjelek használata (kis- és nagykötőjel), valamint a rövidítések, mozaikszók, illetve az ún. tartozékbetűk, -számok

(Bősze 2007) is olyan területek, amelyek sajátos helyesírási jellegzetességei az orvosi szaknyelvnek.

3. Az akadémiai helyesírás 12. kiadása

Mivel e kötetben részletesen tájékozódhatunk az új helyesírási szabályozásról Tóth Etelka tanulmányából (Tóth 2016b), így jelen munkában csak az AkH.¹² főbb jellegzetességeit emelem ki néhány gondolatban. Mindenekelőtt azt kell leszögezni, hogy az új szabályzatban alapvető, lényegi változás nem történt, csupán kisebb változtatások. A változások, változtatások a következő csoportokba sorolhatók: 1. a fogalmazás javítása, pontosítás; 2. a *sok*, *kevés* megjelölés helyett listák adása; 3. egyes részek didaktikai szempontú átszerkesztése; 4. szabálypont(rész) kihagyása; 5. bizonyos szabálypontok enyhítése, alternatívvá tétele; 6. szabálypontok bővítése, új szabálypontok; 7. a helyesírás hagyományos rendszerét érintő változások. (Az egyes változásokra bőséges példaanyagot szolgáltat Keszler [2016]).

4. Az orvosi helyesírást érintő változások

A helyesírási résztartományokról írottakból egyenesen következik, hogy a rendszer középpontjában elhelyezkedő akadémiai helyesírási szabályzat megújulása magával vonja a további három résztartományban bekövetkező változásokat. Így nem csupán új iskolai helyesírásra és helyesírási kézikönyvre van szükség, hanem a szaknyelvi helyesírások átdolgozása is időszertűvé válik. E fejezetben végigvesszük azokat a helyesírási kérdésköröket, amelyek az orvosi szaknyelvi helyesírást is érintik.

4.1. Megváltozott helyesírási szavak

Mint korábban említettük, az új akadémiai szabályzatban kevés szabályszerű változás történt, annál inkább jellemző azonban az egyes szóalakok írásmódjának megváltozása. Az AkH.¹² szójegyzékében több olyan szóalakot találunk, amelyek az orvosi szaknyelvnek is részei. Így például az AkH.¹¹-ben a rózsahimlő latin neve *rubeóla* írásmóddal szerepel. (Az *Orvosi helyesírási szótárban* ez vagylagos írásmódú, latinosan *rubeola*, magyarosan azonban hosszú *ó*-val: *rubeóla*.) Az AkH.¹²-ben lerövidült az *o*, ennek oka feltehetőleg a kiejtéshez történő igazodás. Hasonló történt a *búra* és az *árbóc* esetében, amelyek az AkH.¹¹ szójegyzékében *burá* és *árboc* írásmóddal szerepeltek, vagyis a régi szabályzat a hagyomány elvét érvényesítette mindkét esetben a kiejtés elvével szemben. A *burá* 'borítóüveg' a *burít* 'borít' igéből származik, és a származékszóban a korábbi írásmód megőrizte a rövid *u*-t; annak ellenére, hogy a kiejtés inkább a hosszú *ú*-s alakot részesítette előnyben. Az *árboc* rövid *o*-ját pedig a szó latin eredete magyarázza (latin *arbus* 'fa' [Laczkó–Mártonfi 2004: 57]). Az AkH.¹² mindkét esetben az *u* és az *o* kiejtésbeli megnyúlását tükröző írásképet tünteti fel.

Ugyancsak a mindenkori kiejtéshez igazodott az *immunis* szó helyesírása, amely az AkH.¹¹ szójegyzékében még *immúnis* alakban szerepel. A *reverzibilis*, *irreverzibilis* szóalakok (melyek szintén részei az orvosi szakszókincsnek) a régi szabályzatban még hosszú *i*-vel fordulnak elő: (*ir*)*reverzibilis*. Hogy e szavaknak jellemző kiejtése rövid *i*-vel

történik [reverzibilis], jól mutatja az alábbi, a *Magyar Orvosi Nyelv* folyóiratban megjelent levél. Joggal értetlenkedik a levélíró: „Mitől válik a latin *reversibilis* a magyar nyelvben ilyen helyesírásúvá? A magyar kiejtés egyáltalán nem indokolja, de a forrásnyelv (vagy az esetleges közvetítő nyelvek) sem.” Mint a szerkesztői válaszból kiderül (Laczkó 2010), az *-ibilis* latin képző kiejtése magyarázza a hosszú *i*-s írásmódot, mivel a latinban a hangsúly a hátulról számított harmadik szótagra esik (vagyis éppen erre az *i*-re). Az *Osiris Helyesírás* (Laczkó–Mártonfi 2004) – az akadémiai helyesírási bizottság beleegyezésével – a hagyomány elvével szemben a kiejtés elvét érvényesítette, vagyis a *reverzibilis* formát vette fel a szótári részbe, és így járt el minden, az *-ibilis* képzővel alkotott szónál: *flexibilis*, *intelligibilis*, *kompatibilis*, *szenzibilis* stb. Visszatérve a *reverzibilis* írásmódjára, a 2016-ban megjelent új szabályzat is követte az említett elvet, és a rövid *i*-s alakot tünteti fel.

4.2. Enyhítés, vagylagos alakok

Az új szabályzat megengedő jellegét mutatja, hogy az *Orvosi helyesírási szótárban* csupán angolos írásmóddal szereplő *pacemaker* szó helyesírását vagylagossá tette, így most már *pészmeke*nek is írhatjuk.

Ide tartozik a szó végi *h* kérdése is, amelyet a *méh* szón (amely orvosi szakszó is) szemléltetünk. Az AkH.¹¹ [83. e]) az alábbiakat írja: „Azokban a névszókban, amelyeknek végső *h*-ját nem ejtjük ki (vö. 75.), a *-val*, *-vel* és a *-vá*, *-vé* rag *v*-jének hasonulása nem következhet be: *méhvel*; *pléhvé*, *juhvá*; stb.” Míg a 12. kiadás 82. e) pontja azt mondja: azoknak a *h* végű főneveknek, amelyek kiejtése ingadozik – s ezek közé sorolja a *méh* szót is –, a *-val/-vel*; *-vá/-vé* ragos alakját kétféleképpen is lehet írni: eszerint tehát mind a *méhvel*, mind a *méhhel* alak is helyes. További példák az *Orvosi helyesírási szótár* anyagából: *áldühvel* ~ *áldühhel*, *morfindühvel* ~ *morfindühhel*, *rühvel* ~ *rühhel*. A szótárban szereplő, ugyancsak *h*-ra végződő *csikókeh* szó azonban nem tartozik ide, mivel itt mindig ejtjük a szó végi *h*-t (pontosabban az átírásban [x]-szel jelölt veláris zöngétlen réshangot).

4.3. Szabálypontok kiegészülése, bővülése

4.3.1. A szótagszámlálás szabálya

Bővült a szótagszámlálás szabályáról szóló szabálypont is (AkH.¹² 139. pont). A többszörös (háromnál több tagból álló) összetételeket hat szótagig egybeírjuk (kötőjel nélkül). A szótag számon az összetett szó jel és rag nélküli alakjának szótagszámát kell érteni. Újdonság a 11. kiadáshoz képest, hogy az *-i* képző nem számít bele a szótagszámba. Orvosi nyelvi példákkal bemutatva: a *légszűrőporlággyulás* szó egybeírandó, de a toldalékolt *légszűrőporc-lágyulási* alakot kötőjellel kellett tagolni, mivel az *-i* képző éppen hétre emeli a szótagszámot. Hasonlóan: a *vércukorterhelés* egybeírandó, de a *vércukor-terheléses* már kötőjellel, mivel az *-es* képző miatt megnő a szótagszám. Ezt a kellemetlenséget küszöbölte ki az *-i* képzőre vonatkozó kitétel: a *légszűrőporlággyulási* egybeírandó. Az engedmény nem vonatkozik ugyanakkor az *-os/-es/-ös* képzőre, így tehát marad a *vércukor-terheléses vizsgálat* írásmód.

Az orvosi nyelvben számos olyan szó van, amelyek etimológiailag egy vagy több, a magyarban önállóan nem használatos töre (előtagra) bontható. Néhány példa: az *anti-*, *cito-*, *endo-*, *extra-*, *kemo-* stb. előtagok például az *antibiotikum*,

antidiuretikum, citoplazma, endoplazma, extraszisztolé, kemocentrum szavakban. Problémát az szokott okozni, hogy nem világos, összetételként kell-e tekinteni az ilyen típusú szavakra avagy sem, ha újabb utótagot kapcsolunk hozzájuk, és a szótagszám meghaladja a hatot. Ha ugyanis egyetlen szónak tekintjük az előtaggal bíró szót, akkor az utótaggal kéttagú összetételt kapunk, így szótagszámtól függetlenül egybeírást alkalmazunk: tehát *citoplazma + fehérje* → *citoplazmafehérje*. Ha viszont összetételnek tekintjük az előtagos szót, az összetételi tagok száma összesen három lesz, így szótagszámtól függően alkalmaznunk kell a szótagszámlálás szabályát; jelen példánál maradván tehát *citoplazma-fehérje* lesz az írásmód. Korábbi kutatásaim során (Ludányi 2013a, Ludányi 2013b) kiderült, meglehetősen ingadozik az írásgyakorlat az efféle esetekben, néhány adatolt írásmódú példa a saját gyűjtésű korpuszból: *antibiotikum-kezelés, citoplazmafehérje, emlő-adenokarcinóma, endoplazma-retikulum, endotoxinrezisztencia, hemodialíziskezelés, immunglobulin-transz-láció, immunglobulinmolekula*.

Az *Orvosi helyesírási szótár* – igazodva az AkH.¹¹ elveihez – az idegen szavaknak csak a magyarban is önállóan használatos elemeivel (pl. *centi-, deci-, deka-, extra-, hekto-, kilo-, ultra-*), illetve a *milli-* szóelemmel alakult szavakat tekinti összetett szavaknak, bár megjegyzi, hogy az említettekén kívül más gyakori előtagok is erősen közelednek afelé, hogy önálló szónak tekinthessük őket (néhány példa a szótárból: *anti-, auto-, bio-, infra-, mikro-, szuper-*) stb. A helyesírás egységességének érdekében a szótár a központi normához igazodik, vagyis csak az önálló szóvá lett előtagokkal létrejött alakulatok számítanak összetett szavaknak (Fábián–Magasi 1992).

Az akadémiai helyesírási szabályzat 12. kiadásában e téren is változtatás történt. A 139. pont utolsó bekezdése az alábbi módon egészült ki: „Az idegen szavakat és előtagokat akkor tekintjük külön összetételi tagnak, ha önállóan is használatosak, például: *miniszoknya, miniszoknya-viselet*, vagy ha önállóan is használatos utótag járul hozzájuk: *anti-alkoholista, anti-alkoholista-klub, biotechnológia, biotechnológia-ipar*; stb.” (Ennek előzménye az volt, hogy az *Osiris Helyesírás* [Laczkó–Mártonfi 2004: 129–130] listát tett közzé azokról az idegen előtagokról, amelyek önálló tagnak számítanak a szótagszámlálás szabályának szempontjából, amennyiben önálló használatú utótag járul hozzájuk.) A szótagszámlálás szabályának ezen kiegészítése azt a változást hozza, hogy például a *citoplazma-fehérje* és az *emlő-adenokarcinóma* kötőjellel írandók, mivel az idegen előtagos szavak utótagjai (*plazma, karcinóma*) önállóan is élnek. E szabály értelmében viszont nem számít összetett szónak például az *antibiotikum*, mivel a *biotikum* nem él önállóan (noha egyéb szerkezetekben utótagként igen: *prebiotikum, probiotikum*). Mint Laczkó (2006) írja: kérdés, hogy a magyar nyelvi tudás összetételként értékeli-e az *anti* és a *biotikum* szavakat. Egy 2015. június–októberben lezajlott kérdőíves kutatásom alapján az a tendencia látszik kirajzolódni, hogy mind az orvosok, mind a nem szakmabeli adatközlők (összesen 390) inkább összetételnek tekintik az *antibiotikum* szót (az orvosok 70%-a, a nem orvos kitöltők 56%-a, a kitöltőknek tehát összesen 63%-a) (Ludányi 2016). Emellett szól az is, hogy az *Orvosi helyesírási szótár* szótári részében – ellentétben a szabályzatrészben leírtakkal – kötőjellel írva tünteti fel a következő két összetételt: *antibiotikum-profilaxis, illetve antibiotikum-rezisztencia*. Mivel a szabályzatrészben egyértelműen leszögezi a szótár, hogy az idegen + magyar, idegen + idegen alakú összetételek is ugyanúgy egybeírandók (az írásgyakorlatban élő, ám nem normatív kötőjeles írásmód elterjedtsége ellenére),

mint a magyar + magyar szóból álló összetételek, valószínűsíthetjük, hogy a fenti két összetételbe a szótagszámlálás miatt került bele a kötőjel. Itt tehát a szótár gyakorlata sem következetes.

4.3.2. Mozgósabályok

A három mozgósabályt illetően nagyobb változás nem történt. Fontos azonban tudni, hogy az AkH.¹² 141. c) pontjába – ajánlasként (amit a szabályzat tördelése is jelez, ugyanis a beljebb szedett részek inkább ajánlások, mint szabályok) – bekerült, hogy a szaknyelvekben a harmadik mozgósabályos alakulatoknál az értelem pontosabb tükröztetése érdekében nem kifogásolható a nagykötőjel használata sem. Így tehát a *tól-ig* viszonyt kifejező orvosi-biológiai szakszavak (alkalmi) mellérendelő kapcsolatában a szokásos kiskötőjel helyett írhatunk nagykötőjelet, az utótagot ugyanúgy különírjuk: a *vér-agy gát* 'a vérkeringés és az agy közötti gát' helyett írhatunk *vér-agy gátat* (Bősze–Laczkó 2010). Hangsúlyozzuk, hogy a nagykötőjel használata nem kötelező, inkább csak egy lehetőség, ha a szöveg írója úgy érzi, pontosabban visszaadja a jelentést a nagykötőjeles írásmód.

Az első és a második mozgósabály nem változott. Fontosnak tartom azonban mégis elidőzni ennél a kérdésnél, mivel az orvosi nyelvben (és más szaknyelvekben is, sőt általában jellemző) megfigyelhető a mozgósabályoktól való idegenkedés, mivel alkalmazásuk esetén hosszú, esetenként nehezen olvasható összetételek jönnek létre: *tumornekrózisfaktorvizsgálat + kérés* → *tumornekrózisvizsgálat-kérés* (első mozgósabály), *idegen test + eltávolítás* → *idegentest-eltávolítás* (második mozgósabály). Találóak Kardos Tamás megállapításai a mozgósabályokról:

[L]egfőbb értékük, hogy képesek tükrözni a szerkezetet alkotó tagok valódi viszonyait. Büszkéek is vagyunk rájuk módfelett, hiszen az elegancia, a finom modor megtestestítői, a helyesírás arisztokratái. Mindazonáltal – vagy éppen emiatt – valamelyes kereksétség mindig érezhető rajtuk. Talán éppen ez a legnagyobb bajuk. A plebs nemigen hajlandó róluk tudomást venni, sőt feltűnően idegenkedik tőlük (Kardos 2007: 119).

Hogy milyen nagy az idegenkedés a mozgósabályoktól, jól mutatja a *Magyar Orvosi Nyelv* folyóiratban nemrég lezajlott vita (Bősze 2015). Bősze Péter a *keleti lóencephalitis* (betegség neve) + *vírus* szavakból álló összetétel írásmódjával kapcsolatban a következőket írja: a szabályoknak megfelelő *keletilóencephalitis-vírus* „visszatetsző, elfogadhatatlanul hosszú szó, és elfedi, hogy a ló keleti vagy az encephalitis” (Bősze 2015: 53). További példái: *nyiroksejtesagyhártyagyulladás-vírus*, *hevenylégzésizavar-szindróma*. Bősze javaslata, hogy a mozgósabály alkalmazását kerüljük el, és helyette írjunk mindent külön szóba, például: *nyiroksejtes agyhártyagyulladás vírus*. A hozzászólók (köztük orvosok és nyelvészek) összességében arra jutottak, hogy a mindent külön szóba írást nem lehet szabályként megfogalmazni, legfeljebb (esetleges) ajánlasként. Bár célszerűbb, ha ilyen esetekben élünk a szabályzat megfogalmazta javaslattal, és a hosszú, többszörös összetételt – ha különösebb szószaporítás nélkül megoldható – jelöltté tesszük, vagyis a szerkezetes megoldással élünk: *a nyiroksejtes agyhártyagyulladás vírusa*. Ugyanakkor belátható, hogy ezt nehezebb megtenni például a *hevenylégzésizavar-szindróma* kifejezéssel, amely jelentéssűrítő összetétel, és csak hosszabb körülírással alakítható szerkezetű.

4.4. Új szabálypont betoldása

Az AkH.¹¹ a szabályzati részben nem tért ki azokra az esetekre, amikor egy idegenes írásmódú közszó végén hangérték nélküli (néma) betű van, vagy ha az utolsó kiejtett hangot bonyolult betűkapcsolat jelöli, hogyan kell összetételi utótagot kapcsolni egy ilyen idegen szóhoz. Az *Orvosi helyesírási szótár* sem tér ki a kérdésre a szabályokban, de a szótári részben számos olyan példát találunk, ahol – logikusan – azzal a gyakorlattal él, hogy az ilyen idegen szóhoz kötőjellel kapcsolja az utótagot. Példák a szótári részből: *cascade-gyomor*, *epaulette-metszés*, *etage-varrat* (inkább: *etázsvarrat*), *gázphlegmone-bacillus*, *glucose-terhelés* (inkább: *glükózterhelés*), *jalousie-plasztika*. Az akadémiai helyesírás 12. kiadásában explicite megfogalmazódott a korábbi gyakorlat: „Ha az idegen írásmód szerint írt közszó végén hangérték nélküli (ún. néma) betű van, vagy ha az utolsó kiejtett hangot betűknek bonyolult, írásrendszerünkben szokatlan együttese jelöli, akkor az összetételi utótagot mindig kötőjellel kapcsoljuk az előtaghoz [...]” [AkH.¹² 217. b)].

A fenti esethez hasonlóan a 11. kiadás nem tért ki arra az esetre sem, ha egy tulajdonnévi előtagú (tehát kötőjellel írt) összetételhez újabb utótagot kapcsolunk: *Parkinson-kór + kezelés*. Ugyanez a helyzet, amikor az előtag rövidítés (akár jelszerű rövidítés, például vegyjel) vagy betűszó: *DNS-vizsgálat + kérés*. Egy kéttagú összetétel kötőjellel tagolandó, ha az összetételi határon három azonos mássalhangzó találkozik: *balett-táncos*, de ehhez is kapcsolhatunk újabb utótagot. S még egy, az orvosi nyelvben igen gyakran előforduló eset: amikor egy kötőjellel írt vegyületnévhez kapcsolunk utótagot, például: *szén-monoxid + mérgezés*.

Mi a közös ezekben az alakulatokban? Az, hogy ezek az úgynevezett „mozdíthatatlan” kötőjelek. Vagyis összetételi utótag kapcsolásakor nem alkalmazható az első mozgósabály, mivel e kötőjelek nem a szótagszámlálás szabálya vagy egy másik mozgósabály miatt kerültek oda.

Az AkH.¹¹ ugyan nem, de az *Orvosi helyesírási szótár* már kitért ezekre az esetekre: minden további utótagot kötőjellel kell kapcsolni, természetesen az alapformák kötőjeleit is megtartva. Eszerint: *Parkinson-kór-kezelés*, *C-vitamin-hiány*, *DNS-vizsgálat-kérés*, *szén-monoxid-mérgezés*. (Bár nem orvosi nyelvi példa, de ugyanez a teendő a *balett-táncos + képzés* szóval: *balett-táncos-képzés*.)

Az AkH. 12 kiadása ezt a gyakorlatot fogalmazta meg a 140. pontjában.

4.5. Szabályváltozás

Mint már többször is utaltunk rá, igen kevés esetben változott szabály vagy szabálypontrész. Bár szorosabb értelemben nem kapcsolódik az orvosi nyelvhez, mégis érdemes tudni róla, ha például egy *Tóth Anett* nevű orvosnőről olvasunk, akkor a név *-val/-vel*, illetve *-tól/-től*ragos alakja az új szabályzat szerint *Tóth Anett-tel*, *Anett-től*, ellentétben az AkH.¹¹ javasolta *Anettel*, *Anettől* egyszerűsítő írásmódú alakokkal (AkH.¹¹ 94., AkH.¹² 93. pont).

Hasonlóképpen nem egyszerűsítünk az *sz* mássalhangzóra végződő főnevek és a *-szerű* utótag kapcsolásakor: míg tehát korábban az *isiásszerű*, *panasszerű*, *tífusszerű* írásmódot írta elő a szabályzat, az AkH.¹² ezeket összetételeknek (nem pedig toldalékolt alakoknak) tekinti, s mivel az összetételek határan nem egyszerűsítjük a kétjegyű betűket, így tehát *isiásszerű*, *panasszerű*, *tífusszerű* lesz a szabályoknak megfelelő írásmód (AkH.¹² 132. pont).

5. Összefoglalás

Jelen tanulmányban végigvettük az orvosi szaknyelvi helyesírás azon pontjait, ahol az akadémiai helyesírási szabályzat 12. kiadásának megjelenése kisebb vagy nagyobb változásokat eredményezett. Általánosságban elmondható, hogy mivel az AkH.¹²-ben sem történtek alapvető, lényegi változások, így a változás az orvosi szaknyelvi helyesírási szabályokra is csak kismértékben hat ki. Természetesen a majdani új orvosi helyesírási szabályzat és szótár már az új szabályzatra fog ráépülni, de mindenképpen szükséges, hogy a máig megoldatlan, vitás kérdésekben (mint például a mozgószabályok) sikerüljön kompromisszumos megoldást találni, amelyet mind a szaknyelvet használó orvosok, mind a nyelvészek, helyesírási szakemberek elfogadhatónak tartanak.

IRODALOM

- AkH.¹¹ = Magyar Tudományos Akadémia 2009. *A magyar helyesírási szabályai*. Tizenegyedik kiadás, tizenkettedik (példaanyagában átdolgozott) lenyomat. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- AkH.¹² = Magyar Tudományos Akadémia 2015. *A magyar helyesírás szabályai*. Tizenkettedik kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Laczkó Krisztina, Mártonfi Attila 2004. *Helyesírás*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Laczkó Krisztina, Mártonfi Attila 2008. *Helyesírási tanácsadó*. Osiris diák-szótár 2. Budapest: Osiris Kiadó.
- Bősze Péter 2007. Tartozékbetűk, tartozékszámok és tartozékmagyarázók az orvosi-biológiai irodalomban. *Magyar Nyelvőr* 131. évf. 2. szám. 151–162.
- Bősze Péter 2014. Megalakult az MTA Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottság Orvosi Nyelvi Munkabizottsága. *Magyar Orvosi Nyelv* 14. évf. 2. szám. 116–120.
- Bősze Péter 2015. A szaknyelvi csoportnevek írása a magyar orvosi nyelvben – javaslat megvitatásra. *Magyar Orvosi Nyelv* 15. évf. 1. szám. 47–71.
- Bősze Péter, Laczkó Krisztina 2010. Kötőjelek. *Magyar Orvosi Nyelv* 10. évf. 2. szám. 88–92.
- Fábián Pál 1999. A nyelv művelés feladatai. In: Glatz Ferenc (szerk.) *A magyar nyelv az informatika korában*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia. 73–78.
- Fábián Pál, Magasi Péter (főszerk.) 1992. *Orvosi helyesírási szótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó–Országos Orvostudományi Információs Intézet és Könyvtár.
- Grétsy László 1964. *Szaknyelvi kalauz*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Kardos Tamás 2007. A magyar helyesírási problémái a nyelvi közönség szolgálat tükrében. Gondolatok a helyesírási szabályzat 12. kiadása elé. In: Domonkosi Ágnes, Lanstyák István, Posgay Ildikó (szerk.) *Műhelytanulmányok a nyelv művelésről*. Dunaszerdahely–Budapest: Gamma Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó. 114–129.
- Keszler Borbála 2016. Megjelent A magyar helyesírás szabályai 12. kiadása. *Magyar Nyelvőr* 139. évf. 3. szám. 253–268.
- Laczkó Krisztina 2006. Antibiotikum, antibiotikus, antibiotikumos. Válasz Berényi Mihály levelére. *Magyar Orvosi Nyelv* 6. évf. 1. szám. 3.

- Laczkó Krisztina 2010. Válasz Varga Csaba hozzászólására. *Magyar Orvosi Nyelv* 10. évf. 2. szám. 55.
- Laczkó Krisztina 2013. Helyesírás a magyar orvosi nyelvben: múlt és jelen. *Magyar Orvosi Nyelv* 13. évf. 2. szám. 128–132.
- Ludányi Zsófia 2013a. *A mai magyar orvosi nyelv*. PhD-értekezés. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK.
- Ludányi Zsófia 2013b. Többszörös (?) összetételek a magyar orvosi helyesírásban. *Magyar Orvosi Nyelv* 13. évf. 1. szám. 30–35.
- Ludányi Zsófia 2016. „Az *antibiotikum* (talán) nem összetett szó.” – A magyar orvosi szaknyelv idegen előtagos összetételeiről. Elhangzott: *A magyar nyelvészeti kutatások újabb eredményei V. Vannak-e összetett szavak, és ha nincsenek, mik azok?* Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár. 2016. április 15.
- Tóth Etelka 2016a. Beszámoló a Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottság 2014. évi tevékenységéről. *Magyar Nyelvőr* 140. évf. 1. szám. 117–116.
- Tóth Etelka 2016b, ebben a kötetben. Új helyesírás a hagyományok jegyében. 11–21.

A MARKETING SZAKNYELVE – KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A HELYESÍRÁSI KÉRDÉSEKRE

Veszelszki Ágnes

*ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék
veszelszki.agnes@btk.elte.hu, veszelszki.agnes@gmail.com*

1. Marketolingvisztika

A marketing és a -lingvisztika tagokból álló marketolingvisztika kifejezés egy lehetséges nyelvészeti kutatási irányt jelöl, amelynek kiindulási pontja a marketingkutatás, célja az előbbinek az előmozdítása, de erőteljesen alapoz a nyelvészeti kutatási eredményekre. E részdiszciplínában a marketing és a nyelvészet közötti érintkezési pontokat elsődlegesen a vizsgálat tárgya, az eszközrendszer és a módszertan jelenthetik. A marketing és nyelvészet összekapcsolási lehetőségeként vezettem be a két diszciplína találkozási pontján elhelyezkedő marketolingvisztika megnevezést (Veszelszki 2014). A fogalom megalkotása óta már megjelentek a kifejezeten a marketolingvisztikához kötődő kutatások is (Gyuricza 2016).

A jelen munka két fő terület szókincsét mutatja be a helyesírás szempontjából: egyrészt a marketing szaknyelvét, másrészt pedig a reklámyelvét; külön kitérve minden esetben a helyesírási szabályzat 2015 szeptemberében megjelent új, 12. kiadásának e témakört érintő változásaira (vö. Fercsik 2015; Keszler 2015; Tóth 2016; Veszelszki 2016a). A keresztező szempontrendszert pedig a kodifikáció három, egymást részint átfedő szintje jelenti. Ide tartoznak a (gyakran használt és) kodifikált kifejezések, a gyakran használt, de nem kodifikált kifejezések, valamint a neologizmusok.

Az egy adott nyelvbe bekerülő új szavakat előfordulásuk szerint egy skálán helyezhetjük el: az egyszeri szóelőfordulást jelentő hapax legomenonból, okkazonalizmusból a gyakori használat révén – továbbra is újszerűnek érzett – neologizmus keletkezhet. A neologizmus terminus újonnan bevezetett vagy újszerűen használt nyelvi kifejezést jelöl. Az alkalmi, ún. ad-hoc kifejezésekhez képest a neologizmusok bizonyos mértékig lexikalizálódtak, de a beszélők még újnak érzik őket, ezáltal e kifejezések stilisztikailag jelöltnek számítanak. Az „újnak ható” vagy az „újszerűnek érzett szó” nem egzakt, tudományos kifejezések, hiszen a kutató szubjektív értékítéletén alapulnak, ám – ahogy azt Fábíán Zsuzsanna (2009) és Szathmári István (2004) is leírja – egyelőre nem léteznek objektív kritériumok, amelyekkel a neologizmusokat el lehetne különíteni a már „szótárérett” szavaktól. A neologizmusok rendszerint új tárgyak vagy eszmék megnevezésére szolgálnak, de expresszív és meggyőzőési szándékkal is keletkeznek. A neologizmusok pragmatikai értéke nem mindig abban áll csupán, hogy egy új, nyelven kívüli jelenséget neveznek

meg – e funkción kívül a neologizmusok gyakran valamiféle szociális csoporthoz tartozást is kifejeznek, újdonságot jeleznek, vagy pedig figyelemfelkeltésre szolgálnak. A neologizmus gyakori használata a szó állandósulásához, később szótározásához vezet (szótárérett szónak is nevezik e kifejezéseket). Ha a szó által megnevezett, nyelven kívüli jelenség elavul vagy megszűnik, rendszerint maga a kifejezés is elavulttá válik (vö. Veszelszki 2016b), hosszabb idő elteltével pedig archaizmus lehet belőle. Természetesen nem minden (új) szó járja végig ezt az utat, elképzelhető, hogy egyes szavak csak az első állomásig jutnak, vagy neologizmusból divatszavak lesznek, majd elkopnak, és eltűnnek. „Az új szavaknak és új jelentéseknek [...] csak egy része válik a szókincs állandó elemévé, jelentős számuk csupán tiszavirág-életű, és amilyen gyorsan keletkeztek, olyan gyorsan feledésbe is merülnek” (Fábián 2009: 105). Részint igaz ez a következőkben bemutatott, marketinges szaknyelvi kifejezésekre is.

2. A marketing szaknyelve

2.1. A marketing szakkifejezéseinek vizsgálata

A marketing szakkifejezéseinek vizsgálata kapcsán meg kell állapítanunk, hogy nincsen sem egységes, folyamatosan aktualizált marketinges szószedet, sem valódi marketinges szaknyelvi szótár. Ugyan 2002-ben megjelent a Tankönyvtárban online formában is elérhető *Közgazdasági helyesírási szótár* (Bárányné Szabadkai–Mihalik 2002), ám éppen a marketing folyamatosan változó jellege miatt a 2016-ban már tizennégy éves szógyűjtemény részben elavultnak tekinthető, részben pedig az új kifejezések hiányoznak a szótárból. Különösképpen igaz ez a marketing manapság egyik központi terepének tekinthető közösségi oldalakhoz kapcsolódó szókincsre. A szótár összeállításakor a közösségimédia-marketing még nem is létezett. E témakörben tehát a friss információkat (ezáltal a legújabb szóalkotásokat) marketinges honlapok, szakfolyóiratok segítségével lehet beszerezni.¹

Nem meglepő módon, a mai lingua franca, az angol nyelv kiemelt szerepet játszik a marketing szaknyelvében. Közvetlen átvétel az angol nyelvből maga a *marketing* szó is (további példák: *consumer benefits* ’fogyasztói haszon, előny’, *sales promotion* ’vásárlásösztönzés’, *point of purchase* ’reklám a vásárlás helyén’). Előfordul, hogy az átvett angol szóalak magyar toldalékokat kap, ily módon ún. Hunglish szóalakot hozva létre (például: *pozicionálás*, *targetálás*). Sajátos jelentéskölcsönzés történt a *riport* szó esetében, amelynek az elsődleges ’tudósítás, beszámoló, híradás’ jelentései mellett az angol *report* hatására a ’jelentés’ komponense is gyakoribb használatúvá vált (vö. Tótfalusi 2005: 804).

A marketing nyelvében kiemelt jelentőségűek a betűszók, mozaikszók (például: *USP = unique selling position* ’egyedi értékesítési pozíció’, *UAP = unique advertising proposition* ’~ egyedi értékesítési állítás’, *ATL = above the line* ’vonal feletti’, *BTL = below the line* ’vonal alatti’, *DM = direct/direkt marketing*; *CPC = cost per click* ’egy kattintás költsége az online marketingben’; *PPC = pay per click* ’kattintás utáni fizetés(i) modell’; *ROI = return on investment* ’a befektetés megtérülése’). Helyesírási szempontból megjegyzendő, hogy a betűszó előtaghoz az utótagot kötőjellel kapcsoljuk [AkH.¹² 289 a)].

¹ A következőkben idézett példáim az Online Marketing Akadémia [OMA.hu] Facebook-oldaláról származnak.

2.2. A marketing szakkifejezései a kodifikáció szempontjából

Kodifikált kifejezések. Az akadémiai helyesírási szabályzat (AkH.¹²) szabály- és szótárrészét áttekintve a következő, marketinghez kapcsolható kifejezéseket találjuk meg: *marketingmenedzser*, *marketingtevékenység* (a 111., a jelentéstömörítő összetételeket tárgyaló szabálypontra utalva); *gerillamarketing* (önálló szócikként a 111., a *marketing* szócikk alpontjaként viszont a 105., alanyos, minőség- és mennyiségjelzős összetételeket bemutató szabálypontra hivatkozva); *marketingosztály*, *marketingosztály-vezető* (a 110., a tárgyas, határozós, birtokos jelzős kapcsolatok írásmódját szabályozó pontra vezetve az olvasót). Az internetes marketing kifejezései közül megtaláljuk a szótárban a *webáruház* kifejezést, ám nem szerepel a *webshoptulajdonos* (ami internetes keresés során a legtöbbször a hibásan különírt **webshop tulajdonos* formában található meg). Viszonylag alacsony tehát az új szókinccsoporthoz tartozó szavak aránya a szabályzatban és szótárrészében – ezt magyarázhatja, hogy a kodifikáció nem tudja követni a gyorsan változó szókinccselemeket (amelyek akár gyorsan ki is kophatnak).

Az online marketinghez kapcsolódó hírlevélküldés miatt különösen jelentős és ideilleszthető szócsalád az elektronikus levelezésé. Újdonságnak számít a helyesírási szabályzat 12. kiadásában, hogy azokban a többszörös összetételekben, amelyeknek előtagja is kötőjellel kapcsolt összetétel, két kötőjelet használhatunk (vagy kell használnunk, ha nem a megengedőbb attitűdöt valljuk). Ily módon a korábban *e-mail címként* írt forma helyett az *e-mail-cím* lett a helyes változat (AkH.¹² 140.), emellett azonban a fonetikus *ímélcím* írásmódot is elfogadja az új szabályzat. Az írásgyakorlat internetes ellenőrzése során a következő variációkat találtam: **emailcím*, **email cím*, **e-mail cím*, *e-mail-cím*, illetve **e-mail sorozat* (analógiásan az *e-mail-sorozat* lenne a megfelelő forma).

Gyakran használt, de nem kodifikált kifejezések. E kategóriát két alpontra osztottam, aszerint, hogy a vizsgálataim alapján jelent-e gondot a nyelvhasználóknak a szótárban vagy a szabályzatban nem szereplő, tehát nem kodifikált kifejezések írásmódja. Ugyan nem található meg ebben az alakban rögzítve például a *fogyasztói elkötelezettség*; a *profitmaximalizálás*; a *médiabevonódási keretrendszer*; a *konkurenciagyilkos* kifejezés, ám a szabályok alkalmazása nem okozott a vizsgált oldalon a nyelvhasználóknak nehézséget.

Megfigyeléseim szerint helyesírási szempontból problémásak a következő alakok, amelyek elsődlegesen – amint már említettem – a helyesírási értelemben egyáltalán nem szabályozott webmarketing témaköréhez tartoznak. Az írásgyakorlatban leggyakrabban három szóba különírva szerepel az **online marketing képzés*. A kifejezésnek azonban az írásmódjától függően több jelentése is lehet. Ha az online marketing elsajátítására irányuló képzésről van szó, a következő gondolatmenet alapján írandó a szó: ha figyelembe vesszük a második mozgószabályt [AkH.¹² 141 b)], akkor az eredetileg különírt szókapcsolatot (*online marketing*) a közös utótag (*képzés*) miatt egybe kellene írni, az utótagot pedig kötőjellel kapcsolni hozzá (**onlinemarketing-képzés*). Ám ha „az idegen írásmód szerint írt közszo idegen közszo végén hangérték nélküli (ún. néma) betű” áll [AkH.¹² 217 d)], akkor az összetételi utótagot kötőjellel kapcsoljuk az előtaghoz, így a két szabály alapján az *online-marketing-képzés* lenne a megfelelő írásmód. Az írásgyakorlat ezt a formát nem igazolja. A kifejezésnek azonban lehet egy másik jelentése is, mégpedig arra utalva, hogy a marketingképzés az interneten keresztül, online történik, de nem feltét-

lenül csak az interneten történő marketinget lehet itt elsajátítani, ekkor az *online marketing-képzés* a helyes forma.

Angol mintára egyébként is igen gyakori a többszörös vagy hosszabb összetettek különírása (például: **remarketing technikák* a *remarketingtechnikák* helyett), illetve a tulajdonnév és köznév összekapcsolódását jelölő kötőjel is gyakorta elmarad (**Facebook hirdetés* és *Facebook-hirdetés*, vö. AkH.¹² 112. pont).

Neologizmusok. E körbe főként a divatos irodai kifejezések, az ún. „bizniszsargon” szavai tartoznak (W1). A példák a magyarban is leginkább az angol nyelvből származnak: *face-time* (a *meeting* szót kiváltó szinonima az üzleti szlengben), a jól teljesítő szakember elnevezései a *guru*, *ninja*, *rock-star*; üzleti közhellyé vált a meglévő kereteken, a „dobozon kívüli” gondolkodás megnevezése: *think outside the box*. Manapság ugyancsak divatszóvá lett az üzleti életben, és gyakorlatilag mindenre használható a *paradigma* (szinonimái lehetnének: *modell*, *példa*, *rendszer*). Nem csupán angol kölcsönzések tartoznak e kategóriába, hanem a szóátvételek továbbképzése is idetartozik. Két, az angol nyelvet a munkájukban használó, magyar anyanyelvű beszélő körülbelül kétpercnyi társalgásából származnak a következő példák: *senki sem ownolja a problémát* (a *to own* angol ige -(V) l produktív magyar verbumképzővel ellátott formája); *visszatértünk a régi template-hez* (azaz a régi mintához, sablonhoz); *felhívtam az ict-t* ([ájszítí] formában kiejtve, az „*information and communications technology*” ’infokommunikációs technológia’ kifejezés angol rövidítése alapján a cég informatikai osztályára utal a beszélő). Ez utóbbi kifejezések különösen a szóbeliségben jellemzőek – ám érdemes lenne vizsgálatokat végezni az irodai írott kommunikációban: a formalitás és informalitás határán lévő szövegeken (közvetlen munkatársak közötti levélváltások, feljegyzések használatával). Ilyen vizsgálatról magyar kontextusban egyelőre nincsen tudomásom.

3. A reklámyelv

3.1. A reklámyelv jellemzői

A marketing egyik területének számító reklámszövegírás nyelvi eszköztárral dolgozik. Milyen is legyen a tanácsok szerint a reklám nyelve? Kupper (2006: 244) a különféle kritériumokat összegezve a következőket gyűjtötte össze: a reklámyelv legyen feltűnő, érdeklődést keltő; legyen érthető; tetszést váltson ki; legyen meggyőző; befolyásolja a fogyasztó magatartását, és lehetőség szerint ösztönözze vásárlásra. Ezt kiegészíthetjük azzal, hogy a reklámnak mindig alkalmazkodnia kell az azt közvetítő közeg stílusához (Móricz–Téglássy 1999: 127). „A reklámműzenet befogadása és elfogadása nagymértékben függ attól, hogy mennyire alkalmazkodik a megcélzott csoport nyelvéhez. Ezt a nyelvezetet többek között befolyásolja [...] az életkor, intelligencia, a foglalkozás, a földrajzi környezet, bizonyos szokások, attitűdök és csoportfüggőségek” (Móricz–Téglássy 1999: 126). Többek között ezek vizsgálatával foglalkozik a szinkrón és diakrón szempontokat is figyelembe vevő reklámyelvkutatás (német területen: Werbesprachforschung [vö. Janich 2005;

Reimann 2008: 6–24]). A hétköznapi nyelvezetben nem használt kifejezések, ritka, esetleg még soha nem hallott szókapcsolatok, idegen eredetű kifejezések a különlegesség, a nem-mindennapiság érzését keltik a befogadóban (Bártházi 2008: 460). Éppen ezért nagyon gyakori a neologizmusok megjelenése a reklámyelvben.

Azt is hozzá kell tenni, hogy egy termék vagy termékösszetevő elnevezése igen fontos marketingdöntés. Ha egy termékkel nem csupán a hazai, hanem a nemzetközi piacot is el szeretnének érni, feltétlenül figyelembe kell venni a célország gazdasági, politikai, társadalmi, kulturális, nyelvi jellemzőit. Ez utóbbira hozza (negatív) példaként Baja Sándor (2004: 55), hogy a külföldön sikeres üdítőital-márka, a *Punica* – Baja feltételezése szerint a név negatív konnotációja miatt – nem tudott piaci sikereket elérni Magyarországon. Hasonló megfontolások alapján, a rossz hangzás elkerülése végett lett a Saridon fájdalomcsillapító magyar ejtése: [saridon] (vö. Veszelszki 2010b).

3.2. A reklámyelvi kifejezések a kodifikáció szempontjából²

Kodifikált kifejezések. E körbe a gyakran, sokféle kontextusban használt, illetve összetételekben a helyesírási szabályzatban is megjelent előtagokat soroltam. Fokozó előtagnak számít a reklámszövegekben a *hiper-* (*hiperokos*), a *mega-* (*megaposzter*), az *óriás-* (*óriásposzter*), a *super-* (*szupersebesség-kapszula* [eredetileg különírva: *super sebesség kapszula*], *szuperposzter*, *szuperszéles poszter*), a *top-* (*topsztár*), az *ultra-* (*ultrakoncentrátum*, *ultrakönnnyű összetétel*, *ultravékony forma*, *ultravibrációs tisztító*). Viszonylag újabb alakulatoknak tekinthetők az *álom-* (*álomcsapat*, *álomfürdőszoba*, *álomút*), illetve a *csúcs-* előtaggal képzett szavak (*csúcsfilm*, *csúcsidő*, *csúcsgép*, *csúcsszuper*). Ezek az előtagok a szótár megfelelő helyén is szerepelnek (a szótárrész ezeket külön nem tárgyalja).

Gyakran használt, de nem kodifikált kifejezések. A reklámok ismétlésre épülő hatásmechanizmusa miatt az aktuális kampány idején nagyon sűrűn, akár naponta többször is találkozhatunk egy-egy új kifejezéssel vagy elő- és utótaggal. Kedvelt összetelteli vagy szerkezeti elem lett a reklámokban a *formula*, amely egyrészt új jelentést kapott 'tabletta' értelemben, másrészt általános jelentésű szerkezeti tagként szinte bármely kifejezéshez hozzáilleszthetővé vált. Például: *Amino-S formula* (hajbalzsam összetevője), *AntiZinc formula* (a fejbőrt regeneráló samponösszetevő), **mangótej tartalmú formula* (testápolóban), *Multi-Protékt formula* ~ *multi-protékt formula* (a vitaminkészítmény hatásmechanizmusa), *Natural Micro Tec formula* (borotválkozás utáni krém hatóanyaga), *norvég formula* (kézkrém jellegzetessége). Amint a felsorolt példák is mutatják, ezek a kifejezések a fordítás alapjául szolgáló angol nyelv különíró helyesírását követik, abban az esetben is, ha a magyar helyesírási szabályok alapján az egybeírás vagy a kötőjeles írásmód lenne a javasolt. Ezen kívül a szón belüli nagybetűzés és a kifejezés minden tagjának nagybetűs írásmódja is angol hatásra utal.

Neologizmusok és hapax legomenonok a reklámokban. E témakört korábbi munkáimban részletesen is ismertettem (Veszelszki 2010a, 2010b és 2014), ezúttal csupán összefoglalom a legfontosabb eredményeket. A reklámokban az új szavak használatát két elv magyarázza: egyrészt a marketing legfontosabb szabálya a megkülönböztetés (Papp-

² Az alfejezetben felsorolt, külön nem jelölt példák a 2010-es, printmédiában megjelent hirdetésekkel foglalkozó vizsgálataimból származnak (Veszelszki 2010a és 2010b).

Váry Árpád 2009: 29), és az új szavak megalkotása megkülönböztetheti a reklámozott terméket a konkurencia produktumaitól; másrészt pedig a fogyasztók fejében az innováció és a minőség képzete egyértelműen összekapcsolódik (Healey 2009: 78), tehát ha egy termék új (de legalábbis új neve van), akkor az a fogyasztók számára jobbnak is tűnik. Bár Móricz és Téglássy (1999: 127) szerint az „idegen szavak, a tudományos és áltudományos kifejezések és megfogalmazások [...] kerülendők, mert megfajlásukért [...] a befogadók] nem fognak fáradozni”, más szerzők éppen e kifejezéseket tartják ún. ingerszavaknak (Kupper 2006: 251), amelyek használata ugyan megnehezíti a szöveg megértését, de éppen emiatt sokkal képszerűbbé, hatásosabbá teszik a szöveget (Bullinger 1964: 528). A pszeudo-szakkifejezések nem a racionalitásra, hanem sokkal inkább a befogadó pszichéjére hatnak (Bausinger 1984: 113). Mindez azzal függ össze, hogy a nyelvhasználók hajlamosak egy létező (ebben az esetben egy megalkotott) szóból arra következtetni, hogy van a szónak megfelelő, valóban létező tárgy, fogalom vagy összetevő (Kupper 2006: 255). Például sokkal elegánsabbnak tűnik egy egyszerű fehér szappan, ha a drága, különleges és ritka elefántcsontról *ivory soap*nak, azaz 'elefántcsontszappan'-nak nevezik el (Procter&Gamble; Healey 2009: 72–73). Síklaki István (2008: 297) reklámnyelvi példái a következők: *hámozhatóság, főzhetőség, narancsszerű ital, kísértő, paradicsomfriss*; a felsorolás kiegészíthető még az újabb *folyékony mérnöki tervezés* vagy a *K&H rajt betét* kifejezéssel. Az itt felsorolt új kifejezések különösebb helyesírási problémát nem okoznak, viszont morfológiai és szemantikai szempontból feltűnőek.

Ezzel szemben a sajátos összetevőnevek írásmódja helyesírási és fordítási, fordíthatósági kérdéseket is felvet. Nem csupán a termék elnevezésével lehet a különleges hatást elérni, hanem a termék valamely hozzávalója, eleme is lehet különleges, amelynek révén exkluzívá válik maga a produktum is. Ezt nevezik mágikus összetevőnek, amely rendszerint sajátos, egyedül elnevezéssel ellátott hatóanyagot jelent (például: *famotidine*; *ginkgoflavon glikozid*, *bifidus actiregularis*). Igen gyakori az összetevő-elnevezések között az idegen hangzású szó (Schiemichen 2005). Az idegen szavak átvételénél jelenleg az angol nyelv az elsődleges átadó, hiszen számos nemzetközi – különösképpen angol – kifejezés tűnik fel a kereskedelem, a közgazdaság, a tudomány, a sport és a szórakozás nyelvében (Minya 2003: 29). Az angol szavak főképpen az elektronikai és technikai eszközök, valamint kiegészítők megnevezésében dominálnak, de előfordulnak a kozmetikumoknál is (*lifting*, *liftinghatás*, **multi-target hatás*, *FusionPower*). A latin(os) szavak közé a hatóanyag- és betegségnevek tartoznak: *allantoin*, *androgén alopecia*, *Bacillus clausii*, *dietilamin-szalicilat*, **éter-glicol* (helyes magyar írásmódja: *éter-glikol* lenne; a c-vel való írás angolos megoldás, ám az *éter* előtag a magyaros átírási szándékot jelöli), *famotidine* (szintén angolos írásmóddal – magyarul *famotidin* lehetne); *ginkgoflavon glikozid*. A befogadónak a tudományos eredményekkel történő meggyőzését is szolgálhatja a latin(os) írásmódra való törekvés. Ezek az összetevőnevek sok esetben fantáziánievek, amelyeknek írásmódjára javaslatok nemhogy a magyarban, de még az átadó angol nyelvben sem léteznek. Legfeljebb a helyesírási szabályzatoknak az idegen eredetű közsavak átírására vonatkozó szabálygyűjtését lehet(ne) itt alkalmazni (vö. különösképpen: AkH.¹² 202–203. és 213.). A magyaros formába történő átírást viszont a bejegyzett védjegyek akadályozhatják meg: ha a termékösszetevő elnevezését a cég levédette, akkor az eredeti formában kell azt használni, bármely célnyelvről is legyen szó.

Ennek példázására sajátos esetet jelent a *Bifidus actiregularis*, amelynek korábbi neve Magyarországon a *Bifidus essensis* volt, akárcsak német nyelvterületen, Németországban és Ausztriában. Papp-Váry Árpád (2008) írt erről a mágikus összetevőről, és megállapította, hogy a magyarok kevéssé értették a német szójátékot: *bifidus essensis* – „bifidus, essen Sie es?“, azaz: ’bifidus, eszi Ön ezt?’, ezért a későbbiekben inkább *Bifidus actiregularis* néven hirdették ezt a védjegyként bejegyzett joghurtösszetevőt. „A *Bifidus essensis* egyszerre reklámfogás és ugyanakkor van igazságtartalma. Ez csak egy baktérium sok másik közül, amellyel a cég vizsgálatokat végzett, külön nevet adott neki, és beletette a joghurtjába” (Csák 2008). „Valójában nem másról van szó, mint egy baktériumtörzsről, a *bifidobacterium animalis* DN-173010-ről. Éppenséggel ehhez hasonló más joghurtokban is található, a Danone azonban [...] védjegyként bejegyezte ezt” (Papp-Váry 2008). Ez a példa egyértelműen rámutat a mágikus összetevők működésére és egy, éppen az írásmódja miatt nem érvényesülő nyelvi játéokra.

4. Összegzés és kitekintés

A marketing területéhez kötődő lexikai elemeket a helyesírás szempontjából vizsgáltam, egyrészt marketingszaknyelvi és reklámnyelvi csoportokba rendezve, másrészt pedig a szavak és kifejezések kodifikáltsága, szabályozottsága alapján. Egyértelműen megállapítható, hogy a helyesírási szabályozás törekszik a legújabb kifejezések rögzítésére, ezáltal egységesítésére. Ezt a szándékot is jelzi, hogy a szabályzat 12. kiadásának szótárrésze mintegy nyolcezer új itemmel bővült. Mindezek ellenére lehetetlen a szinte napról napra változó, a technológia gyors fejlődése által is determinált, jelenleg egyre inkább a webes és közösségi médiára koncentráló marketing szókincsét követni. A reklámnyelvre szintén a gyors változás, a nyelvi innovativitás a jellemző – a fogyasztók vásárlásra ösztönzését segíti az a pszichológiai megfigyelés, hogy a (terméktulajdonságban vagy elnevezésben megjelenő) újdonság a fogyasztók fejében összekapcsolódik a termékminőség javulásával. Emellett pedig az új és új megnevezések a versenytársaktól való megkülönböztethetőséget is szolgálják. Mind a szaknyelvben, mind a reklámnyelvben az írásgyakorlat számos helyesírási bizonytalanságot mutat. Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy célszerű és időszerű lenne egy, a marketingvizsztikai eredményeket felhasználó, helyesírási szempontból szabálykövető, folyamatosan bővíthető – valamint az idő közben elavuló kifejezéseket elhagyó – marketingszaknyelvi (és esetleg kiegészítésképpen egy reklámnyelvi) szógyűjtemény összeállítása.

IRODALOM

- AkH.¹² = Magyar Tudományos Akadémia 2015. *A magyar helyesírás szabályai*. Tizenkettedik kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Baja Sándor 2004. *Marketingkalandok*. Márkák a gyakorlatban Budapesttől Párizsig. Budapest: Geomédia Szakkönyvek.
- Barányiné Szabadkai Éva, Mihalik István 2002. *Közgazdasági helyesírási szótár*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Bárházi Eszter 2008. Manipuláció, valamint manipulációra alkalmas nyelvhasználati eszközök a sajtóreklámokban. *Magyar Nyelv* 104/4. 443–463.

- Bausinger, H. 1984. *Deutsch für Deutsche*. Dialekte, Sprachbarrieren, Sondersprachen. Frankfurt am Main: Fischer.
- Bullinger, H. 1964. Ist die Fachsprache der Werbung noch zu verantworten? *Absatzwirtschaft* 7. 526–528.
- Csák Gergely 2008. Létezik-e a Bifidus essensis? *168 Óra Online*. <http://www.168ora.hu/cikk.php?id=9738> [feltöltés: 2008. 03. 21.; utolsó ellenőrzés: 2016. 05. 23.]
- Fábián Zsuzsanna 2009. Neologizmusok és szótárak. In: Bárdosi Vilmos (szerk.): *Quo vadis philologia temporum nostrorum? Korunk civilizációjának nyelvi képe*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 105–120.
- Fercsik Erzsébet 2015. Magyar Tudományos Akadémia: A magyar helyesírás szabályai. Tizenkettedik kiadás. *Anyanyelv-pedagógia*. <http://anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=59> [2016. 02. 03.]
- Gyuricza Katalin 2016. Az intertextualitás vizsgálata nyelvészeti szempontból. *Magyar Nyelvőr* 140/1. 71–95.
- Healey, M. 2009. *Mi az a branding?* Budapest: Scholar Kiadó.
- Janich, N. 2005. *Werbesprache. Ein Arbeitsbuch*. Narr Studienbücher. 4. Auflage. Tübingen: Günter Narr Verlag.
- Keszler Borbála 2015. Megjelent *A magyar helyesírás szabályai* 12. kiadása. *Magyar Nyelvőr* 139/3. 253–269.
- Kupper, S. 2006. *Anglizismen in deutschen Werbeanzeigen*. Eine empirische Studie zur stilistischen und ökonomischen Motivation von Anglizismen. Frankfurt am Main et al.: Peter Lang.
- Minya Károly 2003. *Mai magyar nyelvújítás – szókészletünk módosulása a neologizmusok tükrében a rendszerváltozástól az ezredfordulóig*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Móricz Éva, Téglássy Tamás 1999. *Kreatív tervezés a reklámban*. Budapest – Tatabánya: Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem – Modern Üzleti Tudományok Főiskolája.
- Papp-Váry Árpád Ferenc 2008. Bifidus Essensis és magenta. *PR Herald*. <http://www.prherald.hu/cikk2.php?idc=20080412-093616> [feltöltés: 2008. 04. 12.; az eredeti oldalon már nem elérhető tartalom, utánközlés: <http://www.metropolitan.hu/akadalymentes/foiskolankrol/669/sajtomegjelenesek.html?id=54>]
- Papp-Váry Árpád 2009. *Mágikus márkázás. Beckham. Hogyan lett egy futballistából globális márka?* Budapest: Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskola.
- Reimann, S. 2008. *MEHRmedialität in der werblichen Kommunikation. Synchron und diachrone Untersuchungen von Werbestrategien*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Schiemichen, S. 2005. *Das „fremde Bekannte“. Über die Verwendung von Fremdsprachen in Werbeanzeigen deutschsprachiger Publikumszeitschriften*. Manuskript. Norderstedt: Bookson Demand.
- Síklaki István 2008. *Szóbeli befolyásolás II*. Nyelv és szituáció. Budapest: Typotex.
- Szathmári István 2004. *Stilisztikai lexikon: stilisztikai fogalmak magyarázata szépirodalmi példákkal szemlélve*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tótfalusi István 2005. *Idegenszó-tár*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

- Tóth Etelka 2016. *Új helyesírás a hagyományok jegyében*. Elhangzott: Szakfordító szakmai nap, SZIE, Gödöllő, 2016. január 21.
- Veszelszki Ágnes 2010a. Neologizmusok és hapax legomenonok a reklámokban. In: Balázs Géza (szerk.): *Jelentés a magyar nyelvről 2006–2010*. Budapest: Inter – Magyar Szemiotikai Társaság. 163–196.
- Veszelszki Ágnes 2010b. A reklámok sajátos meggyőzési stratégiája: neologizmusok és hapax legomenonok. In: Csépe Andrea (szerk.): *MOK 2010. Új marketing világtrend*. Tanulmányok. Budapest: Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskola Marketing Intézete. 649–659.
- Veszelszki Ágnes 2014. Marketolingviztika és a marketing szaknyelve. In: Veszelszki Ágnes – Lengyel Klára (szerk.): *Tudomány, technolektus, terminológia. A tudományok, szakmák nyelve*. Budapest: Éghajlat Könyvkiadó. 321–328.
- Veszelszki Ágnes 2016a. A magyar helyesírás szabályai. Tizenkettedik kiadás. *Magyar Nyelv* 2016/1. 88–95.
- Veszelszki Ágnes 2016b. A netnyelvészet terminológiai és kronológiai áttekintése. In: Balázs Géza (szerk.): *Jelentés a magyar nyelvről, 2010–2015*. Budapest: Inter. 56–73.
- W1 = Toffolo, K. 2016. 9 things you need to stop saying (because you sound like a corporate robot). <http://mashable.com/2016/01/07/phrases-stop-saying-2016> [feltöltés: 2016. 01. 07.; utolsó ellenőrzés: 2016. 05. 23.]

IV. NYELVHELYESSÉGI KÉRDÉSEK VIZSGÁLATA

LEGÚJABB ANGLICIZMUSAINK MEGÍTÉLÉSÉRŐL

Zimányi Árpád

*Eszterházy Károly Egyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Magyar Nyelvészeti Tanszék
zimanyi@ektf.hu*

1. Bevezetés

Az idegen szavak kérdésköre a 18. század közepétől fontos területe a magyar nyelv művelésnek. Ha csak a legutóbbi két évtized elveit és gyakorlatát vetjük össze a korábbi korszakok felfogásával, jelentős elmozdulásnak vagyunk tanúi. E helyütt legyen elég utalni a közelmúlt két, ilyen szempontból meghatározó anyagára, a Magyar Tudomány 1977-es vitorozatára (összefoglalása: Zimányi 1988: 495), illetőleg a *Nyelvművelő kézikönyv* két kötetére (a továbbiakban: NyKk. I., II.). Az MTA Anyanyelvi Bizottsága és Szaknyelvi Munkabizottsága által készített akadémiai vitairat bevezetője így fogalmaz: „Az idegen szavak mértéktelen, fölösleges elterjedése [...]// gátolja a világos gondolatközlést és a megértést, tehát társadalmilag káros és veszélyes” (Benkő – Lőrincze 1977: 84). Az idegenszerűségek szaporodását többek között az egyre erőteljesebb megnevezési kényszerrel, az új eszközök megjelenésével, szakmai göggel, sznobizmussal és a műveltség hiányával magyarázza (uo. 85–90). Nem minősítve az iménti megállapításokat, következék a mai helyzetkép felvázolása, ugyancsak minősítés nélkül.

2. Anglicizmus – latinizmus

Az 1990 utáni évtizedekben a latin szavak megújulásának vagy átvételének is tanúi vagyunk. A figyelemre méltó jelenség azonban sokszor az angolhatás rejtett formája. Ha összevetjük egymással a nyelvünkben már korábban is használatos latin elemet az angol hatásra újabban feltűnő és gyakoribbá váló lexémával, akkor sem alaki módosulás, sem különösebb jelentésváltozás nem figyelhető meg. Azonos jelentésről persze nem lehet szó, de az újabb fejlemény ugyanabba a jelentésmezőbe sorolható. Az egyébként ismert latin elem felújítására kiváló példa a *kvalifikációs verseny* jelzős szerkezet, illetőleg ennek a rövidebb formája, a jelentéstapadással létrejött *kvalifikáció*, mely az angol *qualification* (ill. *qualifying*) hatását mutatja. Csak az 1990-es évek legvégén kezdték gyakrabban használni a magyar sporthírnyelvben, főleg a sydney-i olimpia selejtezőitől kezdve. A következő magyar megfelelőket váltotta föl: *minősítő verseny*, *osztályozó*, *válogató*, *selejtező*

mérkőzés, selejtező. Részben szintén sport vonatkozású a *divízió* (ang. *division*; 'osztály, csoport, egység'). Szókapcsolatokban: *az amerikai profi kosárlabda-bajnokság keleti divíziója; a cég magyarországi divíziója; a vállalat áruforgalmi divíziója*. Az *Idegen szavak és kifejezések kéziszótárának* 1994-es kiadása (a továbbiakban: IdSz.) még csak katonai szaknyelvi ('hadosztály') és tudományos nyelvi ('rendsztani egység') jelentéseit tünteti föl. A bemutatott kifejezésekben jelentésbővülése mindenképpen angol hatás eredménye, ahogy azt a bő egy évtizeddel későbbi szótár is tanúsítja (Tolcsvai 2007).

A *transzparencia* (ang. *transparency*; 'átláthatóság, érthetőség') és a *transzparens* (ném.-ang. *transparent*; 'átlátható, világos, érthető') újabban nyelvészeti terminus is, pl. *a transzparencia elve a magyar szavakban; transzparens szó*. Az IdSz. ezt a jelentésárnyalatot nem tünteti föl; korábban a *transzparencia* fizikai, illetőleg kereskedelmi szakszó volt. A köznyelvben a *transzparens* főnévként ismert ('felirat; jelmondatos hordozható tábla'). Nyelvészeti szaknyelvi használatában valószínűsíthető az angol hatás (vö. Tolcsvai 2007).

Feltételezhető az angol hatás a következő szavak, kifejezések mai használatában, illetőleg gyakoribbá válásában, főleg ha fordításról van szó: *akkreditáció, monetáris* (ang. *monetary*) *rendszer, fiskális politika (fiscal policy), regisztráció*. Különösen sok a latinra visszavezethető elem a számítástechnika nyelvében: *archívum* (gör-lat.), *cella, dokumentum, format, formátum, ikon* (gör-lat.), *importálás, installáció, karakter, kombináció, kompatibilitás, konvertál, korrekció, kurzor, objektum, operátor, pozíció, rekord* ('feljegyzés', pl. *adatrekord*), *standard, tabulátor, virtuális, vírus*. Végső soron még a *fájl/file* is a latinból eredeztethető (lat. *filum*). A latinra visszavezethető legújabb anglicizmusaink: *absztrakt* ('kivonat'), *inkubáció* (programok inkubálása), *opció* (a számítástechnikán kívül bármely köznyelvi helyzetben 'lehetőség'), *releváns*. A latin köntösbe bújó újabb anglicizmusok számának gyarapodása azért fontos tényező, mert a klasszikus nyelv – évezredek múltja révén – biztos alapot jelent a nyelvünkbe való könnyebb beilleszkedésre. Igaz ez magára a hangalakra, valamint az egyes szavak toldalékolására, különös tekintettel a képzésre és a továbbképzésre is. Legutóbbi példáink tanúsága szerint a jelentésbővülés természetes velejárója az újabb átvételeknek.

3. Tükörszók

A tükörfordításokat korábbi nyelvművelésünk – az 1800-as évek második felétől egészen az 1950-es évekig – erőteljesen bírálta, jórészt germanizmusnak titulálva (*beképzelt, betart* [szabályt], *ki van zárva – kizárt* [dolog], *kultúrház*). Az 1980-ban kiadott *Nyelvművelő kézikönyv* sokkal árnyaltabb képet fest az idegenszerűségekről, de a tükörszók keletkezését így ecseteli:

Az anyanyelv és az idegen nyelvek elemei az emberek nyelvi emlékezetében sokszor összekeverednek, s öntudatlanul is keletkeznek tükörfordítások. Az így megszülető idegenszerűségek pedig mégsem annyira szembeszökők, mint az eredeti alakban átvett szavak: ezért észrevétlenebbül is terjednek tovább, s >fertőző< veszélyük nagyobb. (NyKk. I. 955)

A korábbi szigorú megítélés mostanra jelentősen enyhült, ezt tanúsítja a *Nyelvművelő kézikönyvtár* (a továbbiakban: NyKsz. 207, 251). Újabb tükörszavaink egy része jól beleilleszkedik nyelvünkbe, és a nyelvhasználónak nincs is tudomása arról, hogy angol kifejezés magyar fordítása: *árnyékkormány* (shadow cabinet), *banánköztársaság* (banana republic), *célcsoport* (target group), *csapatépítés* (team building), *egészségtudatos* (health conscious), *időgazdálkodás* (time management), *légzsák* (airbag), *költséghatékony* (cost efficient), *másság* (otherness), *minőségbiztosítás* (quality assurance) (Horváth 2010: 108). Jellemző rájuk, hogy (1) gyakran metaforikus szemléletűek, emiatt transzparenssek, világos jelentéstartalmúak, (2) sokszor jelentéstömörítő összetételt alkotnak (megítélésük változásáról vö. Keszler 2000: 332), (3) és körükben előfordul a képzőhalmaz is. Ugyanígy gyarapodnak a frazeológiai egységek tükörfordításai is: *csontváz a szekrényben* (skeleton in the cupboard), *földcsuszamlásszerű győzelem* (landslide victory), *a jéghegy csúcsa* (tip of the iceberg), *tudásalapú társadalom* (knowledge-based society), *béna kacsa* (Horváth 2010: 109); *el van havazva* (be snowed under), vagy a legújabbak egyike: *cseresznye a habostortán* (cherry on the cake; az angolban is új frazéma a *cherry on the ice* helyett; eredeti magyar változat: *hab a tortán*).

A tükörszerkezetek nyelvünkbe épülését mutatja a *-barát* (ang. *friendly*, ném. *freundlich*) utótagú összetételek szaporodása. Az 1990-es évek első felében nyelvművelésünk még idegenszerűnek tartotta (NyKsz. 60), mostanra viszont megszokottá váltak: *bőrbarát mosópor*, *családbarát iskola/munkahely*, *felhasználóbarát felület*, *szembarát képernyő*, *szívbarát margarin*, *utasbarát közlekedés*. (A jelentéssűrítő összetételek értelmezése: *bőrbarát* – 'bőrkímélő', *utasbarát* – 'az utasok számára kedvező'.)

A jelentésmegoszlással járó tükörfordításra példa az angol *internationalization* kétféle magyar megfelelője: a felsőoktatás szaknyelvében *nemzetköziesítés* (Fekete 2015), gazdasági, pénzügyi, jogi stb. vonatkozásban *nemzetköziesedés* használatos, pl.: *A magyarországi mikro-, kis- és középvállalatok nemzetköziesedése* (Mikesy 2013: 92), *nemzetköziesedő diaszpórapolitika*, *a családjog nemzetköziesedése* (Sík 2011: 167). Ugyancsak anglicizmus az *international students* fordításaként *nemzetközi hallgatókról* beszélni *külföldi hallgatók* helyett.

4. Helyesírás: a nyelvünkbe illeszkedés lépései

Helyesírási szabályzatunk 2015 szeptemberében megjelent 12. kiadása, illetőleg annak megújult szókészlete tükrözi azt a folyamatot, ahogy a nyelvünkbe áramló idegen szavak fokozatosan beépülnek szókészletünkbe, bizonyos esetekben megindulnak a jövevényszóvá válás útján.

Az újonnan kodifikált lexémák három csoportba sorolhatók: 1.) Új, idegenszerűen írandó szavak: *barbecue*, *campus*, *croissant*, *curling*, *hospice*, *lime*, *mousse*, *muffin*, *shake*, *puzzle*, *wellness*. 2.) Magyarosan és idegenszerűen írható alakváltozatok: *chat* ~ *cset*, *chatel* ~ *csetel*, *chips* ~ *csipsz*, *gyros* ~ *gírosz*, *salsa* ~ *szalsza*, *snooker* ~ *sznúker*, *steak* ~ *szték*, *stroke* ~ *sztrók*, *pacemaker* ~ *pésméker*, *spray* ~ *spré* ~ *szpré*. 3.) Fonetikusan írandó szavak: *dizájn*, *klaszter*, *lájkol*, *lúzer*, *szmájli*, *szufilé*, *szusi*, *sztracsatella*, *tréler*, *trendi*.

Példáinkból leszűrhetjük azt a megállapítást, hogy a helyesírás, illetve az írásmód nem feltétlenül tükrözi a jövevényszóvá válást. A fonetikus írásmód ugyan lehet a folyamat elindítója, de a magyaros forma oka lehet pusztán a bonyolultabb szókép egyszerűsítése (vö. *sztracsatella*).

5. Szóalkotásmódok

Új jelenség nyelvünkben az *e-mail* típusú szavak megjelenése. Valójában a rövidülés sajátos válfajával állunk szemben: a szókapcsolat (*electronic mail – elektronikus levél*) első eleméből csupán a kezdőbetű marad (*e-mail – e-levél*; újabban *email* is). Morfológiailag átmenet a rövidülés-rövidítés és a betűszó között; nevezhetjük félbetűszónak is. Igen gyorsan terebélyesedő szócsaládja alakult ki mind az angolban, mind pedig a magyarban: *e-banking – e-bank, e-commerce – e-kereskedelem, e-learning – e-tanulás, e-shopping – e-bevásárlás, e-passport – e-útlevél*. Hasonlóan: *e-adóbevallás, e-bíróság, e-kártya, e-közigazgatás, e-tankönyv, e-személyiigazolvány*. Az utóbbi az ún. mozgószabály alapján, a *házi feladat – kémia-házifeladat* analógiájára írandó (AKH.¹²: 141. b pont). A jelenség továbbfejlődéseként 2016 januárjában megjelent az *iCsekk* (internetes csekk).

Az angolban még gazdagabb példaanyaggal találkozunk: *m-commerce* (mobilkereskedelem, azaz mobiltelefonon folytatott értékesítés); *t-commerce* (interaktív televízióon folytatott értékesítés); *d-commerce* (digitális eljárással folytatott értékesítés). Az angol szaknyelvekben egyébként már korábban is léteztek hasonló alakulatok, melyeknek létrejötte az egyszerűsítés és a formalizálás igényével magyarázható. Példáink a lexikai-funkcionális grammatika (LFG) terminológiájából származnak:

a-functions(←*argument-functions*) ↔ *non-a-functions*,
d-functions(←*discourse-functions*) ↔ *non-d-functions*,
f-structure(←*functional-structure*).

Hazai szakirodalmunk is átveszi ezeket: *a-funkció, d-funkció, f-szerkezet* (Kömlösy 2001: 53).

6. Kontamináció

A különféle rövidítéseket kedvelő angolban gyakori a szóvegyülésnek az a fajtája, amelyet a *Magyar grammatika* szóösszerántásnak nevez (Keszler 2000: 337). Tipikus esetben az első szó előtagja és a második szó utótagja vonódik össze. Az angol nyelvben keletkezett újdonságok közül jó néhány használatos a magyarban is. Nyelvünkben az 1950-es évekre vezethető vissza a *motel* (*motoristsxhotel*) és a *smog* (*smokexfog*; az angolban 1905-ben adatolták először). Újabb, nálunk is közkeletű megnevezés volt az 1990-es években a *camcorder* (*cameraxrecorder*; hang és kép rögzítésére alkalmas felvevő). A két nyelvben morfológiailag azonos a La Manche alatti vasúti összeköttetést biztosító műtárgy teljes (*ChannelTunnel – Csatorna-alagút*) és kontaminált (*Chunnel – Csalagút*) neve.

Az angolban számos alakulat jött létre a legújabb médiaműfajok megjelenésére: *advertorial* (*advertisementxeditorial*), *docutainment* (*documentaryxentertainment*),

docudrama – *dramadoc* (*documentaryxdrama*), *faction* (*factxfiction*), *infotainment* (*informationxentertainment*), *infomercial* (*informationxcommercial*) (Dent 2005).

Szélesebb körben és nemzetközileg ismert a *workaholic* (*workxalcoholic*; munkamániás). A legújabbak közé tartozik a *bliki*. *bloki* (*blogxwiki*, *blogxwebsite*, olyan blog, amelybe más is beleírhat), valamint a *memail* (*mexemail*, „önajánló” levél, a küldő pusztán saját magára vagy cégére kívánja felhívni a figyelmet).

7. A főnevek neméről

Néhány ritkábban használatos idegen szavunk sajátos változást mutat: bizonyos főnevek esetében a mai magyar nyelvhasználat kezdi megkülönböztetni a személy nemét. Egyes foglalkozásnevekben, megszólításokban már eddig is megfigyelhető volt ez a kettősség: *doktor* – *doktornő*, *képviselő* – *képviselőnő*, *rendőr* – *rendőrnő*, *ügyész* – *ügyésznő*. A belső fejleményként is igazolható nyelvi tényhez járul hozzá az idegen szavak átvételéből, illetve használati szabályainak alkalmazásából fakadó hatás. Az okok messzire vezetnek, e helyütt legyen elég csupán röviden utalni a két nem társadalmi egyenrangúságát követő nyelvi egyenrangúságra, a „politikailag korrekt” (PC-) nyelvhasználatra. Egyenrangúság helyett valójában egyenrangúsítást kell mondanunk, hiszen ezt erősítő, ezt célzó folyamatnak vagyunk tanúi.

A hetvenedik életévüket betöltött egyetemi tanároknak adományozhatják a *professor emeritus* címet. Az *emeritus* melléknév jelentése a latinban: ’érdemes, kiérdemesült’. A megnevezés mindeddig férfiakra és nőkre egyaránt vonatkozott. A 2012-ben elfogadott új felsőoktatási törvény viszont már kettős alakot tartalmaz: *professor emeritus* és *professor emerita*.

Ugyancsak változófélben van a doktori fokozatszerzés előtt állók megnevezése. Eddig a *doktorandusz* fogalmába mindkét nem tagjai beletartoztak, újabban viszont itt is megjelent az alaki kettősség: *doktorandusz* – *doktoranda*. A korábbi tudományos minősítési rendszerben a *kandidátus* szintén egyalakú főnév volt: pl. a *nyelvtudomány kandidátusa* (’jelölt’-je). A szó nőnemű párja, a *kandidáta* nem volt közhasználatú, de sajátos hangulatú, egyedi előfordulásával találkozhatunk Kaffka Margit *Hangyaboly* című regényében az apácájelöltekre vonatkoztatva. Hivatkozhatunk még a *medikus* – *medika* alaki kettősségére is. Korábbi nyelvhasználatunkban kikristályosodott az a gyakorlat, hogy összefoglaló megnevezésként, megszólításként a hímnemű forma szolgált, míg a személyre szabott, egyedi esetekben érvényesült a kettősség.

Nagy múltú *öregdiák* szavunkat mindinkább felváltja az *alumni* megnevezés. A korrekt nyelvhasználat fogalomkörébe talán nem illeszkedik bele tökéletesen az *öregdiák*, mindekelőtt az összetételi előtag jelentéstartalma miatt. A váltás másik oka az idegen kifejezések magasabb – vagy annak vélt – presztízse, valamint a nemzetközileg is elfogadott és általános latin-angol forma. Hazai egyetemeinken is terjed az *alumni*, *alumnitalálkozó*, *alumniszervezet*, *alumniszövetség*, *alumni nap* fogalma. A *doktorandusz*, *medikus* használatához hasonlóan az eredetileg fiút, férfit jelölő *alumnusz* összefoglaló értelemben mindkét nemre vonatkozott. Manapság megjelent női párja, az *alumna*, amely a középkori latinban ’fogadott lány’-t, illetve ’leánynövendék’-et jelentett.

Idegen szó belső – magyar – fejleményként is felvehet nőnemképzőt. Az eredetileg angol, de csakhamar közismert nemzetközi szóvá váló *blogger* ('blogíró, blogoló', azaz a blog szerzője) magyar nyelvű internetes forrásaink szerint már társat is kapott a *bloggerina* személyében. A *bloggerina* nem pusztán a női blogírót, hanem a női témákat feldolgozó női blogolót jelöli, hangsúlyozva a nőiség tényét. A szó bizonyára a *balerina*, *kollegina* analógiájára született. Eredeti angol nyelvű szövegekben nem találni nyomát, ezért belső, magyar fejleménynek tűnik. Ugyanezt mondhatjuk el a *travellina* szóról: az angol *travel* – *traveller*(utazó), eredetileg mindkét nemre vonatkozó képzett alaknak a magyarban történt továbbképzése, nőneműsítése; egy női blog szerzőjének alkotása.

8. Vonatváltás

A nyelvhasználat módosulásának sajátos esete a vonatváltás, melynek két fő esete a határozói vonatok módosulása, illetőleg az igék tranzitívitasának megváltozása. Az utóbbi évszázadban néhány ige határozós vonzata tárgyas vonzattá vált: *előfizet az újságra* – *előfizeti az újságot*, *felügyel a vizsgára* – *felügyeli a vizsgát*, *lekésik a vonatról* – *lekési a vonatot*.

Idegen hatásra bekövetkező újabb fejleményként néhány szavunk esetében megállapíthatjuk a tranzitívitas változását. Hirdetésekből ismerős a következő mondat: *Regisztráljon és nyerjen!* *Regisztrál* szavunk korábban tárgyas ige volt: *regisztrálja az adatokat*, *a tényeket* – ezt közli róla mindkét értelmező kéziszótárunk (ÉKsz.¹, ÉKsz.²). Iménti mondatunkban nem egyszerűen a fakultatív vonzat elmaradásáról van szó: tárggyal már nem is egészíthető ki az ige, legfőljebb szabad bővítményként helyhatározóval (*regisztrál valahol*).

A Magyar Nemzeti Szövegtár (MNSz.) adatbázisa alapján bebizonyíthatjuk, hogy valóban új fejlemény e szavunk tárgyatlanná válása. Az ige kijelentő mód, jelen idő, egyes szám első személyű alakjára 86 előfordulást adott meg a keresőprogram, 187 milliónyi szövegszó átvizsgálása után (magyarországi és határon túli szövegek, többféle nyelvváltozat). Közülük mindössze 8 esetben tárgyatlan a *regisztrál*, a többi mondatban jól megszokott tárgyas szó szerkezetekben áll: *20% bérciáramlást regisztrál*; *sok jelentkezőt regisztrál*; *regisztrál minden pedagógust*; *minden telefonszámot regisztrál*; *regisztrál minden hallgatót*. (www.mnsz.hu/adatbazisok)

Ebben az átalakulásban joggal gyaníthatjuk az angol nyelv hatását, mert ott az ige tárgyas és tárgyatlan változata egyaránt megvan. Mivel ez a latin eredetű szó most nem belső okokból, hanem jórészt angol nyelvből átvett fordítások révén szaporodott el, érthető ez a módosulás. Azért hivatkozunk a fordítások szerepére, mert multinacionális cégek, szolgáltatók hirdeteiseiben és tájékoztató szövegeiben látjuk ezt a szót. Ugyanezzel magyarázhatjuk azt is, hogy a *regisztrálás* magyar képzője helyett miért találkozunk annyiszor a latinos végződéssel (*regisztráció*): ebben szintén az angol közrehatását (*registration*) feltételezhetjük.

Hasonló a *kommunikál* ige jelentésének és vonzatszerkezetének átalakulása. Egyfelől, a korábbi szaknyelvi kifejezés megszokott köznyelvi szavakat helyettesít: *mond*, *kijelent*, *bejelent*, *kifejez*, *közöl*, *jelz*, *nyilatkozik*. Másfelől, a *kommunikál* ige nyelvünkben a legutóbbi időig tárgyatlan volt, így csak alanyi ragozása létezett: *valaki* vagy *valami kommunikál*. Újabban viszont tárgyas igeiként is használatos, tárgyas rago-

zási sorral: *Ez a reklám azt kommunikálja a fogyasztóknak, hogy változtassák meg szokásaikat.* (Más megfogalmazásban: *Ez a reklám azt sugallja, üzeni, mondja, közvetíti...*) Vagy: *Az új kötvényárfolyamokat december 9-én fogjuk kommunikálni (azaz nyilvánosságra hozni).* A vonzattváltás részben idegen hatásra, tükörszerkezetként alakulhatott így – mivel az angol nyelvben vonzata a tárgy (*communicate something*) –, részben pedig tárgyas magyar szinonimái hatására (*közöl, közvetít, kifejez, mond, beszél, jelez, üzen, átad, sugall valamit*).

Ugyancsak idegen hatást feltételezhetünk a *túlél* – jelentésbővüléssel is együtt járó – vonzatvesztésében. Korábban kizárólag tárggyal együtt használtuk: *túlélte a balesetet, túlélte a megpróbáltatásokat.* Manapság viszont a tágabb jelentésű angol *survive* fordításaként akkor is ezt a magyar megfelelőt alkalmazzák, amikor eredetileg más nyelvi forma volt szokásos: *A 26 hetes koraszülött általában túlél ('életben marad');* *Ez az endemikus faj a mostoha körülmények között is évezredek óta túlél ('fennmarad').*

9. Összegzés

Az anglicizmusok és más idegenszerűségek terjedését, illetőleg nyelvünkbe való gyors beépülését egyfajta „cunami”-hatásnak nevezhetjük. Ezzel a fogalommal egyrészt arra utalhatunk, hogy a szökőár sebességével terjedhet egy-egy újabb lexéma, ugyanakkor a szökőár sebességével akár be is épülhet a nyelvhasználatba. Másfelől a „cunami” szó önmaga példázza ezt a folyamatot, mivel a 2004-es távol-keleti természeti katasztrófa idején a sajtó átállt a *szökőár* helyett a japán terminusra.

Az idegenszerűségek a nyelvi köztudatban mind jobban elvesztik idegen voltukat. A növekvő idegennyelv-ismerettel együtt nő az elfogadási szint, a nyelvi tolerancia. Ennek a megállapításnak azonban igaz a másik oldala is: manapság már nem központi kérdés az idegenszerűségek felismerése, azonosítása, még kevésbé azok elítélése. Végül azt is megállapíthatjuk, hogy az erőszakos vagy erőszakolt magyarosítás helyett természetes folyamatá vált a tükörszerkezetek nyelvünkbe való gyors beépülése.

FORRÁSOK

Fekete Zsófia (szerk.) 2015. *A felsőoktatás nemzetköziesítése.* Kézikönyv. Budapest: Tempus Közalapítvány.

Mikesy Álmos 2013. A magyarországi mikro-, kis- és középvállalatok nemzetköziesedése. *Külgazdaság*, 1. szám 92–120.

Sík Endre (szerk.) 2011. *A migráció szociológiája 2.* Budapest: ELTE TÁTK.

IRODALOM

AkH.¹¹ = Magyar Tudományos Akadémia 2009. *A magyar helyesírás szabályai.* Tizenegyedik kiadás, tizenkettedik (példaanyagában átdolgozott) lenyomat. Budapest: Akadémiai Kiadó.

AkH.¹² = Magyar Tudományos Akadémia 2015. *A magyar helyesírás szabályai.* Tizenkettedik kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Benkő Loránd, Lőrincze Lajos 1977. Az idegen szavakról. *Magyar Tudomány* 1. 84–95.

- Dent, S. 2005. *The Language Report*. Oxford: Oxford University Press.
- ÉKsz.¹ = *Magyar értelmező kéziszótár*. Pusztai Ferenc (főszerk.) 1972. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- ÉKsz.² = *Magyar értelmező kéziszótár*. Pusztai Ferenc (főszerk.) 2003. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Horváth Péter Iván 2010. Fordítási eredetű változások a mai magyar nyelvben. In: Balázs Géza (szerk.) *Jelentés a magyar nyelvről 2006–2010*. Budapest: Inter – Magyar Szemiotikai Társaság.
- IdSz. = *Idegen szavak és kifejezések kéziszótára*. Bakos Ferenc (szerk.) 1994. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Keszler Borbála (szerk.) 2000. *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Komlósy András 2001. *A lexikai-funkcionális grammatika mondattanának alapfogalmai*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához VII. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- MNSz. = *Magyar Nemzeti Szövegtár*. www.nytud.hu/adatbazisok
- NyKk. = *Nyelvművelő kézikönyv I–II*. Kovalovszky Miklós (főszerk.) Budapest: Akadémiai Kiadó, 1980–1985.
- NyKsz. = *Nyelvművelő kéziszótár*. Grétsy László és Kemény Gábor (főszerk.) Budapest: Auktor Kiadó, 1996.; Tinta Könyvkiadó, 2005.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2007. *Idegen szavak szótára*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Zimányi Árpád 1988. Nyelvművelő cikkek sajtószemléje 1977. *Magyar Nyelvőr* 118: 4.492–504.

NYELVHELYESSÉG: ESZMÉNY ÉS VALÓSÁG KÖZÖTT

Horváth Péter Iván
szakfordító, tolmács
poligott76@gmail.com

1. Bevezetés

Közismert tény, hogy a fordító, a lektor és a tolmács egyaránt hivatásos nyelvhasználó, ezért többnyire nyilvános közléshelyzetben, s ennek megfelelően hivatalos és szaknyelvi stílusban ír és beszél. Ehhez behatóan kell ismernie a nyelvhelyességet. De mi a nyelvhelyesség? Erről a fogalomról mindenkinek van valamilyen elképzelése, ám a tudományos meghatározás már nagy nehézségekbe ütközik.

2. A nyelvhelyesség mibenléte

A nyelvhelyesség eszmény – állítja a nyelv művelés. Mi az eszmény? A filozófia és az etika szerint olyasvalami, amire legfeljebb törekedni lehet, de elérni aligha. A nyelvhelyesség tehát szemben áll a szokásszerű nyelvhasználattal. A tudományos kategóriák mindig egymásba olvadnak (pl. a leíró nyelvtanban ilyenek az átmeneti szófajok), ezért nyilván felfedezhetők bizonyos határesetek a tényleges és a megcélzott beszéd és írás között. Összességében mégis azt lehet mondani, hogy a nyelvhelyesség túlnyomórészt nem a kézzelfogható valóság része, hanem a tökély legmagasabb foka.

A nyelvhelyesség bizonyos értelemben olyan, mint a kereszténységben az üdvözülés a következő újszövetségi idézet szerint: „A szűk kapun menjetek be! Tágas a kapu és széles az út, amely a romlásba visz – sokan bemennek rajta. Szűk a kapu és keskeny az út, amely az életre vezet – kevesen vannak, akik megtalálják” (Máté 7: 13–14). A tágas kapu és a romlásba vivő széles út – a közgondolkodásban mindenképpen – az állandóan változó, sokszínű nyelv. Ezzel szemben a szűk kapunak és az életre vezető keskeny útnak a „helyes” (értsd: sztenderd) nyelvváltozat felel meg.

A nyelvhelyességre sok tollforgató – nem feltétlenül csak a fordító, hanem az újságíró, a marketing-szövegíró stb. is – úgy tekint, mint egy aláaknáztatott, szép virágos rétre, ahol az embernek minden lépés előtt a lába elé kell néznie, nehogy felrobbanjon. A nyelvhelyesség tehát olyan szabályok betartását feltételezi, amelyeket – így érzi az átlagember – mindenki lépten-nyomon megsért, ezért bármilyen írásmű megalkotásához fokozott körültekintésre van szükség.

Végül a nyelvhelyesség Columbo feleségéhez is hasonlítható, aki egyszer sem kerül képernyőre a népszerű sorozatban, bár sok mindent lehet róla tudni a címszereplő jóvoltából. Ugyanígy senki nem tapasztalta meg a nyelvhelyességet a maga valóságában, hiszen

elvont fogalom. Pedig éppen ez a *Nyelvművelő kézikönyv* (1980–1985), a *Nyelvművelő kézisótár* (2005) és általában a nyelvi tanácsadás alapja. Ha az említett két mű szerzői nem hinnének a nyelvhelyességben, értelmetlen lett volna az egész munkájuk. Ehhez képest a nyelvhelyesség egyik műben sem szerepel külön tárgyi szócikk formájában. Csak a nyelvi normáról szól egy tanulmány (Lőrincze 1985: 334–336), azaz még a témában legilletékesebb szakemberek sem segítenek a fogalom értelmezésében.

3. A nyelvhelyesség által felvetett elméleti és gyakorlati problémák

Ha hiszünk a nyelvhelyességben, és törekszünk rá (hiszen eszmény), akkor nyilván hinnünk kell a nyelv viszonylagos állandóságában is, vagy azt kell kívánalomként megfogalmaznunk. Ám a helyesnek tartott nyelvváltozat önmaga is folyton változik – ezt eddig a nyelvművelők valamennyi nemzedéke megállapította. Ez tehát feloldhatatlan ellentmondás.

Hogyan nyilvánul meg a nyelvhelyesség a gyakorlatban? A *Nyelvművelő kézikönyv* (1980–1985) bevezetője szerint ebben a két vastok kötetben 3800 önálló szócikk szerepel, egy híján 2500 oldalon. Egyértelmű, hogy ennyi szabályt és tanácsot képtelenség megjegyezni és következetesen betartani, illetőleg megfogadni. Aki mégis megpróbálkozik vele, az olyan nehéz helyzetbe kerülhet, mint az ókori zsidóság a Tóra 613 parancsolatával szembesülve. Az érintettek valószínűleg maguk is terhesnek érezték, hogy az életüket ilyen sokféle előírás köti gúzsba: nem véletlen, hogy egy írástudó (Máté 12: 28) azt akarta megtudni Jézustól, melyik a legfontosabb ezek közül. A szakfordítóban, a lektorban és a tolmácsban is joggal merülhet fel, hogy a *Nyelvművelő kézikönyv* (1980–1985) 3800 szócikkéből mit kell ismernie, mi az, ami csak ajánlás, mi az, ami nagyon fontos, és egyáltalán lehet-e/kell-e rangsorolni.

Az mindenesetre bizonyos, hogy az összes nyelvhelyességi szabályra senkinek nincs szüksége. A fordítónak és a lektorban nem kell pontosan tudnia minden kiejtési szabályt, míg a tolmácsnak főleg bibelődnie a helyesírási finomságokkal. Ráadásul a nyelvhelyességi szabályok betartása nem feltétlenül segíti elő az egyértelmű és stílusos fogalmazást, pedig azt szokták mondani, hogy ha erre törekszünk, akkor senki nem fog félreérteni és műveletlennek tartani. Ez nem teljesen igaz. Jó példa erre az *originált* szóalak (így, *t*-vel a végén), amely „talán a *dominál*, *hallucinál* stb. típusú szavak téves analógiájára” keletkezett (Kemény 1985: 434). A legvalószínűbb magyarázatként kétségtelenül az analógia kínálkozik, hiszen a legtöbb *-ál* végű magyar szó ige (a csekély számú kivétel közül a *bál*, *egál*, *halál*, *kanál*, *nyál*, *pedál*, *portugál*, *reál*, *sakál*, *tál*, *tropikál* és a *vandal* említhető). A „téves” megjelölés azonban nem tartható, hiszen az analógia főleg a nyelvhasználó által észlelt felszíni hasonlóságon, nem a tudós etimológiai-szófaji ismeretein alapul. Másrészt nem visz közelebb a nyelvi eszményhez, legfeljebb egy tényt rögzít az, hogy az *originál* szót „csak jelzőként használhatjuk” (Kemény 1985: 435), minthogy ez eddig sem fordult elő számban és személyben ragozó igeiként (pl. **origináltál*, **originálna* stb.), csak melléknévi igenévként (*originált csomagolás*), az pedig a mondatokban főleg a jelző szerepét tölti be.

A *Nyelvművelő kézisótár* ennél is tovább megy: a vonatkozó szócikk szerint (2005: 423) az *originált* még a szakzsargonban is kerülendő. Márpedig ha ez nem gátolja azt, hogy az érintettek szót értsenek egymással (és a jelek szerint nem, különben megbénu

volna a csomagolóipar és a kiskereskedelem), és nem is okoz stílusterést (a szakzsargonban, nem a szaknyelvi irodalomban!), akkor semmi értelme hibásnak bélyegezni.

Mindez azonban (nyelv)elméleti és tudományszociológiai kérdés, ezért az alábbiakban nem a leíró nyelvész, hanem csak a fordító, a lektor és a tolmács szemszögéből vizsgáljuk a nyelvhelyességet. Ez pedig egy újabb problémát vet fel. A nyelvi közvetítő, aki a hivatalos és a szaknyelvi stílus magabiztos használata céljából követni akarja a nyelv-művelés útmutatásait, könnyen elbizonytalanodhat az egyes jelenségek kerülése mellett felhozott érvek sokfélesége láttán. Az 1. táblázat – a *Nyelvművelő kézisztár* (2005) nyomán – különböző tényformákat (a tényleges nyelvhasználatban megfigyelhető elemeket) sorakoztat fel a megfelelő célformákkal (az adott szó, kifejezés vagy szerkesztésmód helyzet-sítésére ajánlott elemekkel) és azok nem kevesebb mint 15-féle minősítésével együtt.

	TÉNYFORMA	CÉLFORMA	SZÓTÁRI MINŐSÍTÉS
1.	<i>Nyugati befektető megveszi a kanizsai sörgyárat.</i>	<i>Egy nyugati befektető megveszi a kanizsai sörgyárat.</i>	durva hiba
2.	[hang], [szenved]	[hang], [szemved]	súlyos hiba
3.	<i>monitoringozás</i>	<i>monitorozás</i>	hibás, okvetlenül kerülendő
4.	<i>és nem pedig</i>	<i>nem pedig</i>	bántóan hibás, kerülendő
5.	<i>egy emelet négy</i>	<i>első emelet négy</i>	helytelen
6.	<i>promotál</i>	<i>promoveál</i>	hibás
7.	<i>ezzel együtt</i>	<i>ennek ellenére</i>	pongyola
8.	<i>a huszonnyolcas oldalon</i>	<i>a huszonnyolcadik oldalon</i>	pongyola-vulgáris
9.	<i>fáznak a fülei</i>	<i>fázik a füle</i>	bizalmas-vulgáris
10.	<i>egyben 'együttal'</i>	<i>egyben 'egy darabban'</i>	nem helytelen, de túlzottan divatos
11.	<i>egyesek</i>	<i>némelyek</i>	nem helytelen, de nem eléggé igényes
12.	<i>el kell menjen</i>	<i>el kell mennie</i>	nem helytelen, de nem eléggé választékos
13.	<i>rendelet, szerződés, szabályok értelmében</i>	<i>rendelet, szerződés, szabályok szerint</i>	nem helytelen, de túl gyakori
14.	<i>a változtatás nem megengedhető</i>	<i>a változtatás nem engedhető meg</i>	nem hibás, csak nehézkes
15.	<i>ha nem is nézte meg</i>	<i>ha nem nézte is meg</i>	nem hibás, csak kevésbé választékos

1. táblázat. A nyelvhelyességi hibák 15 válfaja a *Nyelvművelő kézisztár* (2005) szerint

A táblázatban foglaltak tudományos szempontból számtalan kérdést vetnek fel. Csakugyan létezik-e olyan, aki a veláris, illetőleg labiodentális változat helyett a hasonlatlan alveoláris *n* hanggal ejti ki a *hang* és a *szenved* szót? Kinek a számára „bántóan hibás” az *és nem*

pedig, ha egyszer teljesen hétköznapi? Milyen kommunikációs hátrány származik abból, ha valaki az „okvetlenül kerülendő” *monitoringozás* alakkal él? Hogyhogy „túl gyakori” az *értelmében* névutó a *rendelet*, *szerződés*, *szabályok* stb. mellett? És ha az is, az miért gond? A 8. és a 9. vajon a szó mindennapi értelmében „vulgáris”, azaz ’útszéli’, ’alantas’ és ’közönséges’? Ha nem, akkor milyen értelemben az?

Természetesen a fordító, a lektor és a tolmács soha nem végez olyan összehasonlítást, amilyen az 1. táblázatban látható, hiszen nem az idézett mű hibatisolójára kíváncsi, hanem egy-egy jelenség nyelvhelyességi megítélésére. És bár összességében arra juthat, hogy a fenti 15 nyelvi elem(sor) használata a kéziszótár szerint inkább nem tanácsos, mint igen, akkor sem fog teljesen meggyőződni ennek az észérvekkkel alátámasztható okáról. Többek között a 3., a 6., a 8., a 9. és a 11. egyaránt elterjedt a választékosabb fogalmazásban is, ezért a pillanatnyi hangulata vagy mindenkori feladatának (általában szűkös) időkerete alapján fogja eldönteni, hogy elfogadja-e az adott intelmet. Ha elutasítja, vagy csupán az idő szorításában fogadja el, akkor a nyelvművelés kudarcot vallott, hiszen elveszíti egy potenciális „szövetségesét”, akitől segítséget kaphatna a nyelvi változások programszerűen megcélzott befolyásolásához, míg az illető magára marad a nyelvhasználati problémájával.

4. Esettanulmány: a visszautalás valós és eszményi eszközei

A nyelvművelés és a vele (többnyire) azonos szemléletű anyanyelvi nevelés az eszményből indul ki, a nyelv egészének szem előtt tartásával, és ahhoz viszonyítja a nyelvi gyakorlatot. A nyelvhasználó viszont mindig egy adott közlésigényt akar kielégíteni, és ez adott szöveg egy adott pontját szokta érinteni. Ez a gondolkodásmód tehát homlokegyenest ellentétes azzal, amelyik a nyelvművelésre jellemző. Ezt kívánja érzékeltetni a jelen tanulmány utolsó része a visszautalás példáján keresztül.

A megfelelő vonatkozó névmás kiválasztásához több szempontot is mérlegelni kell. Az egyik az lehet, hogy az előzményfőnév élő-e, vagy élettelen. (Itt és az internetről származó további élőnyelvi példákban az első félkövér kiemelés a tényformára, a szögletes zárójelbe tett második pedig a nyelvművelés által ajánlott, de sokszor ritkább célformára utal.)

- (1.) Egyre kevesebb az olyan vállalat, **aki [amely]** a külső tanácsadót meg tudja fizetni.
- (2.) Ők lehetnek az első olyan vállalat, **akik [amely]** túllépik ezt az értéket.
- (3.) (...) rabszállító autók, **akik [amelyek]** a rendőrség és a börtön között fuvarozzák az elítélteket (...)
- (4.) A társas lét alapvető eleme az ember, **amely [aki]** a társadalom szerves része.

Az 1–2. példa azt szemlélteti, hogy ma igen jellemző az *aki* használata egyes csoportnevek (*iskola*, *párt*, *szövetség* stb.) mellett, a 2. esetben azzal a sajátossággal kiegészülve, hogy az *akik* nincs számban egyeztetve a *vállalat* szóval, csak a mondatkezdő *ők* névmással. A 3. már nem a metafora, hanem a metonímia megnyilvánulása, amely a gépkocsivezetők és

járművük szoros kapcsolatán alapul. A nyelvművelés által *túlhelyesbítés*nek nevezett 4. példában az ember nem hús-vér lényként, hanem elvont dologként jelenik meg.

A fordító, a lektor és a tolmács arra is választ kereshet, hogy az alárendelés állítmánya elő- vagy utóidejű-e a főmondathoz képest.

(5.) Lement a klinika fürdőszobájába, **ahol [majd/és ott]** felakasztotta magát a fűtőtestre.

(6.) A gyerek felmászott a fára, **amelyről [majd]** leesett.

Világismeretünk azt diktálja, hogy az illető először lépett be a fürdőbe, és aztán lett öngyilkos (5.), és a kiskorú lezuhanásának is előfeltétele a fáramászás (6.), ezért a mai nyelvérzék nem talál semmi kivetnivalót az *ahol* és az *amelyről* használatában. A nyelvművelés ennek ellenére azt állítja (az 1920-as évek óta folyamatosan), hogy az ilyen megfogalmazás komikus.

Az anaforikus névmás kiválasztásakor harmadik kérdésként az merülhet fel, hogy az előzményfőnév egyes vagy többes számú-e.

(7.) (...) olyan emberek, **aki [akik]** (...) túl akarják magukat tenni az (...) erkölcs törvényein (...)

(8.) (...) azok a hírek, **miszerint [amelyek szerint]** katari bírók jönnek a szombati mérkőzésre (...)

A mai magyar nyelv (beszédben már-már kizárólag, de írásban is egyre erőteljesebben) abba az irányba tart, hogy megszorító mellékmondat esetén elmarad a számbeli egyeztetés, vagyis a többes számú előzményt (*emberek*) egyes számú névmás (*aki*) követi. Némileg hasonlít erre a 8. példa, amelyben a *miszerint* – ahogy az egybeírás is mutatja – már „nincs tekintettel” az előzmény nyelvtani számára.

Ha egy élettelen főnevet két jelzői mellékmondat is követ, akkor gyakran előfordul, hogy a fogalmazó – bizonyára félve a nyelvtanórákon tiltott szóismétléstől – két különböző névmással él.

(9.) (...) olyan tevékenységet támogatna, **amely** független a személyétől, és **ami [amely]** tartósan nyújtana segítséget (...)

A vonatkozó névmások használatát nemegyszer az szabja meg, hogy semleges vagy emelkedett stílusban kívánunk-e fogalmazni. A 10. és a 11. mondat az utóbbit, a 12. és a 13. pedig az előbbit célozza meg. A 13. azt is szemlélteti, hogy az *amelyik* jelentése immár nem (csak) az, hogy 'több közül egy', hanem az (is), hogy 'amely', csak oldottabban.

(10.) Olyan vagy, mint a gyermek, **amely [aki]** tegnap született.

(11.) (...) elcsípte volna azt a misztikus valamit, **amelyet [amit]** mindnyájan kergetünk.

(12.) Azok a lányok szebbek, **amelyikék [akik]** sminkelik magukat.

(13.) 8 androidos készülék, **amelyik [amely]** forradalmasította az okostelefon-ipart

Manapság az ösztönös, sőt sokszor a gondozott nyelvhasználatban is felváltva fordul elő az *amely* és az *ami*. A nyelvmuvelés szerint az utóbbi csakis a *valami/semmi* névmás után vagy egy egész tagmondatra vonatkoztatva helyes, ezért óva int az *ami* szó félreérthetőnek tekintett 'amely' értelmű használatától. Elvben az „összetévesztés” „veszélyeit” érzékelteti az alábbi mondatok szembeállításával (Balázs 2005: 39):

(14.) Pistike kiprészelte a citromot, **amelynek** megitta a levét.

(15.) Pistike kiprészelte a citromot, **aminek** megitta a levét.

Az ötlet szellemes, csakhogy a 14. és a 15. mondat szándékolt értelmének felismerésében – ha ez szövegkörnyezet nélkül egyáltalán lehetséges – nem a névmásra kell hagyatkozni, hanem a *megitta a levét* szó szerinti és metaforikus jelentésére. Ez az igencsak életszerűtlen mondatpár tehát rosszul szemlélteti az *ami* és az *amely* különbségét.

Végezetül a visszaütálás jelenségkörének egészen új fejleményeként említhető, hogy a nyelvhasználó a névmásnak nemcsak a megválasztását, hanem a szórendi helyét is mérlegeli. Nádasdy Ádám szerint (2008: 252) ma a „jelző + jelzett szó” szabálya gyakorta analógiásan előrehozza a jelzői mellékmondatot:

(16.) Aki **az egészet látta** rendőr, az hallgatni fog. (vö. Az a rendőr, aki az egészet látta, (az) hallgatni fog.)

5. Következtetések

A nyelvi közvetítő eszmény és valóság között mozog. Amit valóságnak hisz, arról kiderülhet, hogy eszmény, és viszont. Másrésztől, amire szüksége van, azt nem feltétlenül találja meg a nyelvmuvelésben; amit a nyelvmuvelés kínál, az nem feltétlenül kell neki. Hozzá kell tenni, hogy ez nem elmarasztalás: a nyelvmuvelés elvben az egész nyelvközösséget célozza meg, és abba a szakfordító, a lektor és a tolmács is beletartozik. E szakmák képviselőinek azonban vannak sajátos szükségleteik (metaforikus kifejezések, tulajdonnevek, nonekvivalens lexika stb. fordítása), amelyeket a nyelvmuvelés értelemszerűen nem tud kielégíteni. Harmadsorban, a nyelvi közvetítő elvileg támogatja a nyelvhasználat egységesítését (az is része lehet az adott iroda vagy cég arculatának), vagyis a valóság eszményekre való váltását, de gyakorlatilag – a kollégákkal, a lektorokkal és felhasználókkal folytatott vitáiban – elutasítja. Sokan ugyanis kikérik maguknak, hogy bárki más felülbírálja az egyéni nyelvhasználatukat és stílusukat.

6. Zárszó

Ez a tanulmány valószínűleg abban is megingatja az olvasóját, amiben eddig szilárdan hitt. Ez sajnálatos, a jelen szerző mégis csak Woody Allen szavait idézheti: „Ha a filmem még egy embert szerencsétlenné tesz, nem dolgoztam hiába.”

IRODALOM

- Balázs Géza 2005. „*A magyar nyelv elé mozdításáról...*” *Vitairat a nyelvújításért.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Grétsy László, Kemény Gábor (szerk.) 2005. *Nyelvművelő kézisztár.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Grétsy László, Kovalovszky Miklós (főszerk.) 1980–1985. *Nyelvművelő kézikönyv I–II.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kemény Gábor 1985. *Originál.* In: Grétsy László, Kovalovszky Miklós II. 434–435.
- Lőrincze Lajos 1985. *Nyelvi norma.* In: Grétsy László, Kovalovszky Miklós II. 334–336.
- Nádasdy Ádám 2008. *Prédikál és szónokol.* Budapest: Magvető.

V. NYELVHELYESSÉGI KÉRDÉSEK OKTATÁSA A SZAKFORDÍTÓKÉPZÉSSEN

NYELVTANI DÖNTÉSEK, LEXIKAI VÁLASZTÁSOK, HELYESÍRÁSI SZABÁLYOK: ÚTMUTATÓ A SZAKFORDÍTÓKÉPZÉS HALLGATÓINAK

Dróth Júlia

*Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Angol Nyelvészeti Tanszék
droth.julia@gmail.com*

1. Bevezetés

Írásomban a szakfordítóképzésben részt vevő hallgatók és az érdeklődő szakfordítók számára mutatok be példát arra, hogy a szakszövegek fordításában gyakran egyszerre hozunk szövegszintű, illetve grammatikai és lexikai szintű döntéseket. Nevezhetjük ezeket stiláris megoldásoknak, illetve a megfelelő regiszter kialakításának. A fordító ugyanakkor figyelembe veszi a célnyelvi hagyományokat – köztük a helyesírási ajánlásokat, szabályokat is.

A stílus a szöveg megformálásának módja és a megformálásból eredő értelem (jelentés) (Tolcsvai Nagy 2000: 219). Azt, hogy a rendelkezésre álló kifejezések, nyelvi megoldások közül melyiket választjuk, az író szándéka, a szöveg témája, funkciója, megjelenési helye, olvasója határozza meg, vagyis az úgynevezett regiszter. A megfelelő regiszter kiválasztásával alkalmazkodunk az olvasó elvárásaihoz, igényeihez. A regiszter elsősorban a nyelvtani jegyekben (mondattípus, a szöveg szerkezetek típusa) és a szókincs jellegében (általános, szakmai, irodalmi, táj-, archaikus, gyermek- és ifjúsági nyelv stb.; az udvariasság foka, formalitás: a tabutól az ünnepélyesig) ölt testet.

A szaknyelvi szöveg funkciója a konkrét ismeretek közlése. Az író szándéka elsősorban leírás, érvelés, következtetés, egyértelműség. Érzelmek kiváltására nem törekszik, emellett személytelen, hűvös. Olvasóközönsége igen szűk körű lehet. Mindebből következik, hogy a szaknyelvi szövegek nyelvhasználatukban korlátozottabbak az általános és az irodalmi szövegeknél (bár tudományos, általános szakmai, köznyelvi rétegei is vannak).

Az alábbi megfigyelések, javaslatok az angolról magyarra fordítási irányra vonatkoznak.

2. A szaknyelvi grammatikai regiszter néhány esete

Grammatikai regiszter alá soroljuk a mondattípust (egyszerű, összetett, többszörösen összetett; kijelentő, kérdő, felkiáltó, óhajtó) és a szó szerkezeteket (kéttagú, többszörös alárendelés, többszörös mellérendelés). A szaknyelvi grammatikai regiszterre jellemző az egyértelmű, világos, személytelen mondatalkotás, az idegen forrásnyelvben a szenvedő szerkezet, illetve a magyar nyelvben az általános alany alkalmazása.

2.1. Szenvedő szerkezet és fókusz

Ha a szenvedő aspektusú angol mondat végén vagy a hátravetett befejezett melléknévi igenévi jelzős szerkezet után találjuk meg magát a cselekvőt, akkor ez a *by* előjáróval kezdődő mondatrész kerül a magyar mondat leghangsúlyosabb helyére, vagyis a ragozott cselekvő ige elé. Például:

(1) The Cultural Olympiad will begin in 2008, with a programme including the mandatory ceremonies, major and bid projects (mostly national) and the UK Cultural Festival, based in local communities and lead *by a team of creative programmers, of which there will be one in each region.*

(1a) Téves fordítás:

A kulturális olimpia 2008-ban olyan programsorozattal kezdődik, amely magába foglalja a kötelező ünnepeket, a pályázati és nagyprojekteket (amelyek közül a legtöbb országos), valamint a brit kulturális fesztivált, amely a helyi közösségeknél kap helyet, és régióként egy programszervezőből álló kreatív csapat által lesz vezetve.”

(1b) Javasolt fordítás:

A kulturális olimpia 2008-ban olyan programsorozattal kezdődik, amely magába foglalja a kötelező ünnepeket, a pályázati és nagyprojekteket (amelyek közül a legtöbb országos), valamint a brit kulturális fesztivált, amely a helyi közösségeknél kap helyet, és *régióként egy-egy programszervezőből álló kreatív csapat vezeti majd.*

További példa a szenvedő szerkezet logikai alanyának fókuszba helyezésére:

(2a) This study was *commissioned by the local government* in 2007.

(2b) Ez a tanulmány *a helyi önkormányzat megbízásából* készült 2007-ben.

2.2. A szenvedő szerkezet fordítása grammatikai cserével

Mivel a magyarban nincs szenvedő szerkezet, az angol példákat visszaható jelentésű igékkel, olykor pedig terpeszkedő kifejezésekkel fordítjuk. Ez utóbbiak helyett azonban szórendi cserét, a megfelelően elhelyezett mondathangsúlyt, esetleg más típusú grammatikai cserét javasolunk. Például:

(3) The main connections between the Olympic agenda and policy priorities *are found* in the potential legacy benefits of London 2012.

(3a) Az olimpiai teendők ütemezése és az elsődleges vezérelvek közötti fő kapcsolódási pontok *megtalálhatók* a 2012-es londoni olimpia lehetséges hasznai között.

(4) This study *is designed* according to the fundamental principles of experience sampling methodology (Csikszentmihalyi and Lefevre, 1989) to examine children's real and evolving musical experiences in everyday situations.

(4a) **Nem megfelelő fordítás:**

Ez a vizsgálat a tapasztalati mintavétel módszerének (Csikszentmihalyi és Lefevre, 1989) alapvető elvei szerint *lett összeállítva* annak céljából, hogy vizsgálja a gyerekek valódi és alakulóban lévő zenei élményeit mindennapi helyzetekben.

(4b) **Megfelelő fordítás:**

Ezt a vizsgálatot a kutatók (Csikszentmihalyi és Lefevre, 1989) a tapasztalati mintavétel módszer alapvető elvei alapján *állították össze*. A vizsgálat célja ugyanis a gyerekek valódi és alakulóban lévő zenei élményeinek vizsgálata mindennapi helyzetekben.

2.3. Az általános alany mint a grammatikai regiszter része

Az általános alany megválasztása különösen a folyamatleírásokban okoz fejtörést. Az olvasó megszólítása például a szoftver-lokalizációban a rendszerváltás előtt többes szám első személyrel történt (*töröljük*), később tegezővé változott (*töröld*), majd a főnévi (*törölni*) és melléknévi igenevekkel (*törlendő*) igyekeztek a fordítók csökkenteni a tegező fordulatok számát. Ma a magázás a gyakori (*törölje*), melyet jól kiegészít az *-ás/és* képzős főnév használata (*törlés*). Semleges és formális regisztere folytán mi is a magázást javasoljuk az útmutatók stb. szövegébe. Előnye az is, hogy bár személytelen, mégis megszólítja az olvasót, és ettől kellőképpen udvarias. A tegező forma informális, bizalmas, a gyermek és ifjúsági célnyelvi olvasóközönség számára megfelelő. A fordítónak igazodnia kell az aktuális nyelvhasználathoz, ezért célszerű fordítás előtt tájékozódnia a hasonló témájú, friss célnyelvi kiadványokban ezekről a megoldásokról.

Társadalomtudományi szövegekben akár az üzenet lényegét is befolyásolhatja az általános alany megválasztása. Előfordul, hogy a névmási utalás helyett a lexikai (főnévi) utalás betoldása célszerű, például: *we* > *az ember*.

(5) We are not thinking machines. We are feeling machines that think!

(5a) **Kerülendő fordítás:** *Nem gondolkodó gépezetek vagyunk, hanem érző gépezetek, melyek gondolkodnak!*

(5b) **Javasolt fordítás:** *Az ember nem gondolkodó gép, hanem érző gépezet, mely gondolkodik.*

2.4. A nemre utaló személyes névmások fordítása

Szakszövegben a nemre utaló személyes névmások fordítása ritkábban okoz fejtörést, mint irodalmi szövegekben. Ugyanakkor, ha magyarról angolra fordítunk, a politikai korrektség jegyében szerencsésebb a többes számú *they*-t használni a *he, she* vagy *he/she* helyett. Tehát így:

(6) Everybody is proud of *their* achievement.

Gyakran látni a *s/he* formát is, de nem mindig alkalmazható (például a *his/her* birtokos névmás esetében).

Ha magyarrá fordítunk, az alanyra alkalmazhatjuk az egyes szám harmadik személyű vagy többes szám első személyű ragozást (lásd általános alany), illetve olykor a lexikalizált változat célszerűbb (például a *személy/egyén* stb. szavakkal). Arányaiban ritkábban, de előfordul, hogy a nemet lexikalizáljuk: férfi /nő.

3. A lexikai regiszter

A fordítónak fel kell ismernie azokat a szavakat, amelyek nagy valószínűséggel terminusok. A terminusok és köznyelvi szavak között a legnagyobb különbség az, hogy a terminusok jelentése – a köznyelvi szavakéival szemben – pontosan meghatározható (Heltai 2004: 25). A megfelelő célnyelvi terminus megtalálása gyakran nehéz feladat, mivel a forrásnyelvi terminusnak nem feltétlenül van célnyelvi megfelelője, vagy nem feltétlenül egyetlen célnyelvi megfelelője van.

A terminológiai egységek a szakmai nyelvhasználat gyakorlatában normaként jelentkeznek, éppen ezáltal képesek betölteni elsődleges funkciójukat, elősegíteni az egyértelmű, hatékony, gyors szakmai kommunikációt. A terminológia akkor látja el legjobban szerepét, ha szakszavaink a lehetőséghez mérten egyszerűek, toldalékolhatóak, általánosan elfogadottak, az adott szakterület szakkifejezéseinek rendszerébe jól beilleszthetők, tartósak, szabatosak, kifejezők, emellett nyelvileg is helyesek (Szépe 1982). Nem könnyű egyszerre megfelelni a terminológiával szemben támasztott valamennyi követelménynek. A legfontosabb a szakmaiság követelménye. Ilyen például a jogi szövegek esetében a megfelelő joghatás: mivel a jog csak nyelvileg létezik, a jog esetében a nyelvi (terminológiai) eltérések jogi eltérések formájában jelenhetnek meg (Várnai 2004: 65). Néhány terminus szakterületenként eltérő, speciális referenciával rendelkezik (pl. az angol *monitoring* kifejezés különböző jelentései a közgazdaságtan, a közigazgatás, az állattan és a környezetvédelem területén). A terminológia következetes alkalmazása szóismétléssel jár.

A lexikai választásoknak tükrözniük kell az adott szövegnek *megfelelő formalitást* (ünnepélyes, hivatalos, semleges, közvetlen, bizalmas, szleng, tabu [Newmark 1988]). Választanunk kell a lexikai lehetőségek közül aszerint is, hogyan viszonyul az író a témájához. Ez az ún. *írói attitűd* lehet intenzív („heves”), semleges, tényszerű („hűvös”), bizonyos kultúrákban gyakori a tények enyhítése (*understatement*) is (Newmark 1988).

Az elemzett példát tartalmazó forrásnyelvi szöveg az *Independent* című népszerű brit politikai napilapban jelent meg, melynek olvasói elsősorban a fiatal értelmiségiek közül kerülnek ki. A cikk témája fontos gazdasági kérdés, a 2012-es londoni olimpia öröksége. Regisztere semleges, tárgyilagos, visszafogott iróniával. A fordítás a magyar *Nemzeti Sport* című sportnapilap számára készül, melynek olvasótáborát a sportkedvelők, nagyrészt 18 év alattiak széles köre alkotja. Regisztere közvetlenebb, iróniája egyértelműbb, mint az angol forrásé.

(7) „Legacy” must have been one of the most overused words in the Olympic and Paralympic lexicon, and it often had an element of *sales patter* about it.

(7a) **Megfelelő fordítás** (semleges, egyértelmű, ezért nem tartalmaz iróniát):

Minden bizonnyal az „örökség” volt az egyik legtöbbet használt szó az olimpia és a paraolimpia szótárában, gyakran még *értékesítési eszközként* is bevetették.

(7b) **Megfelelő fordítás** (köznyelvi, a fiatal, kevésbé iskolázott olvasókra tekintettel jelentésmódosítás és regiszterváltás, irónia):

Az olimpia és paraolimpia lexikon legelcsépeltebb szava minden bizonnyal az „örökség” lett, amihez gyakran kapcsolódott valami *értékesítői halandzsa*.

(7c) **Megfelelő fordítás** (köznyelvi, semleges regiszter, de nem alkalmazkodik a célnyelvi olvasók igényeihez; világos, az írói szándékot nem befolyásoló módon módosított jelentések, jó jelentéscsere az üzenet közvetítése érdekében):

Az „örökség” a legtöbbet használt szó az olimpiai és paraolimpiai lexikonban, és *az eladási kampány gyakori eleme* is.

(7d) **Téves fordítás** (túlságosan informális, szlenges és ironikus):

Az „örökség” szó valószínűleg egyike lehetett az olimpiai és paralimpiai szótár legelcsépeltebb szavainak, melyhez gyakran járult egyfajta *ügynöki duma* is.

(7e) **Téves fordítás** (köznyelvi, semleges, de a fiatal olvasók szempontjából bizonytalan a jelentése):

A „örökség” szó valószínűleg egyike lehetett az olimpiai és paralimpiai szótár legelcsépeltebb szavainak, melyhez gyakran járult egyfajta *ügynöki rábeszélés* is.

4. Szaknyelvi kollokációk

Kollokációnak nevezzük a gyakran együtt előforduló és szó szerkezetet alkotó szavakat (Crystal 1998: 138). Magyarul ezeket *állandósult szó szerkezetek* néven is ismerjük (<http://www.angoltanszek.hu/TUT/tut.php?tid=1055>). A szaknyelvi lexikai regiszterre jellemző a sztereotípiák, a szaknyelvi kollokációk használata (lásd Heltai 2002, 2010).

4.1. Gyakori terminológiai egység eltérő fordításai különböző kollokációkkal

Bizonyos szavak másként kezelendők a különböző kollokációkban: hol tágabb, hol szigorúan csak szűkebb értelmezésben, de nem feltétlenül alapjelentésükben. Például tekintünk át az *income* terminus jelentésváltozatait gazdasági szövegek környezetben:

- jövedelem, kereset, bevétel
- a beszámolási időszakban (*accounting period*) megkeresett pénzösszeg, amely növekedést eredményez az eszközökben (*asset*)
- jutalékok, bérleti díjak tételei
- áru eladásából és szolgáltatásnyújtásból elért bevételek
- a költségeket (*expenses*) meghaladó bevételek

(Források: <http://www.szotar.net/>, <http://www.eurotermbank.com/>; Vadász – Ragula 2004; Nagy – Varga 2005)

Néhány kollokáció, ahol az *income* > jövedelem:

FORRÁSNYELVI KIFEJEZÉS	CÉLNYELVI KIFEJEZÉS	FORRÁS
lower middle-income countries (LMICs)	közepes jövedelmű országok (alsó sáv)	http://iate.europa.eu/
disposable income	rendelkezésre álló jövedelem	
Gross National Income (CNI)	bruttó nemzeti jövedelem	

Néhány kollokáció, ahol az *income* > bevétel

FORRÁSNYELVI KIFEJEZÉS	CÉLNYELVI KIFEJEZÉS	FORRÁS
dividend income	osztalékból származó bevétel	eur-lex.europa.eu/
loss of income	bevételkiesés	http://iate.europa.eu/
income recognition	bevételek elszámolása	www.eurotermbank.com

Néhány kollokáció, ahol az *income* > egyéb jelentések (esetleg nem is fordítjuk)

FORRÁSNYELVI KIFEJEZÉS	CÉLNYELVI KIFEJEZÉS	FORRÁS
income statement	eredménykimutatás	http://iate.europa.eu/
income tax year	adóév	
earned income	kereset	

4.2. Szaknyelvi kollokációk fordítása jelentés-összevonással

A kollokációk nem idiómák, tehát tagjai együtt nem jelentenek mást, mint amire külön is utalnak. Mégis előfordul, hogy a szaknyelvi kollokációt jelentés-összevonással vagy teljes átalakítással egyetlen, teljesen más jelentésű szóval fordítjuk. Ennek oka a célnyelv eltérő lexikai rendszere. Az ilyen esetek felhívják a figyelmet arra, hogy nem szavakat, hanem fogalmakat fordítunk. Például: *visitor economy* > *turizmus*.

(8) ...the UK *visitor economy* will be one of the country's best performing sectors...

(8a) ...az Egyesült Királyság *turizmusa* 2020-ig az ország egyik legjobban teljesítő ágazata lesz...

(Forrás: <http://www.asz.hu/tanulmányok/2010/a-turisztikai-fejlesztések-allami-tamogatasa-tersegi-es-nemzetgazdasagi-szintu-hatekonysaganak-vizsgalata/t329.pdf>)

4.3. Közismert lexikai elemeket tartalmazó, de nehezen beazonosítható terminológiai egység fordítása definíciók megfeleltetésével

Szakmai tudás szükséges ahhoz, hogy felismerjük, egy adott két- vagy többtagú névszói szerkezet esetében csupán jelzős szerkezettel állunk-e szemben, vagy jelentését tekintve egységként kezelendő szaknyelvi kollokációval, terminussal. A felkutatott definíció révén kiderülhet, hogy a szakkifejezés elemei külön-külön mást jelentenek, mint egyben, fordításukhoz teljes jelentéscserére van szükség, például: *border tax adjustment* > környezetvédelmi termékdíj.

Definíció: Border Adjustments, also known as Border Tax Adjustments or Border Tax Assessments, are import fees levied by carbon-taxing countries on goods manufactured in non-carbon-taxing countries.
Forrás: http://www.carbontax.org/issues/border-adjustments/
Definíció: Környezetvédelmi termékdíjat kell fizetni az egyéb hőolajtermékek, a gumibroncs, a hűtőközegek, a csomagolás, az akkumulátor, a reklámhordozó papír, valamint az elektromos és elektronikai berendezések (ide értve a hűtőberendezéseket is) importja, belföldi forgalomba hozatala vagy saját célú felhasználása után.
Forrás: http://hu.wikipedia.org/wiki/K%C3%B6rnyezetv%C3%A9delmi_term%C3%A9kd%C3%ADj_Magyarorsz%C3%A1gon

Előfordul, hogy a forrásnyelvi kifejezés egyik elemének jelentését megtartjuk, míg a másik elem fordítása jelentéscserével történik, például: *possibility space* > eseménytér.

Definíció: The possibility space or probability space is the term for all the possible outcomes in an experiment used to determine probability.
Forrás: http://www.mathebook.net/dict/pdict/pspace.htm
Definíció: A K véletlen kísérlet összes elemi eseményének halmazát eseménytérnek nevezzük.
Forrás: http://irh.inf.unideb.hu/~jsztrik/education/11/valseg-matstat-elo.pdf

4.4. A céltudatában kevésbé ismert szakmai jelenségek, fogalmak megnevezése

Globalizációs jelenség, hogy olyan szakmai jelenségekről is fordítunk magyarra, amelyek Magyarországon még kevésbé ismertek. Első lépés itt is a fogalom tartalmának, a definíciónak a felkutatása. Ezt követően a hasonló témájú magyar szakszövegekben felkutatjuk a magyar megfelelőt. Gyakran alkalmi fordítást találunk. Ennek egyik oka, hogy a szövegben található egyéb terminológiai egységekhez hasonló alakot alkalmazhasson a fordító, így gondoskodik a szöveg lexikai kohéziójáról. Például: *wildlife tourism* > vadvilágturizmus.

A *wildlifetourism* definíciója: Állatok és emberek közötti interakció, amelybe nemcsak a ritka állatok saját élőhelyükön történő megfigyelése tartozik bele, hanem olyan élőhelyek „meglátogatása” is, ahova nehéz eljutni, és amelyeket ezért ritkán keresnek fel.

Forrás: <http://www.universityessays.com/example-essays/tourism/wildlife-tourism.php>

Mivel a kifejezésnek nincs hivatalos fordítása, a már meglévő kifejezések analógiájára fordítható: *wildlife conservation/protection* > vadvilágvédelem; *wildlife habitat* > vadvilágélőhely.

(Forrás: <http://glosbe.com/en/hu/wildlife>).

4.5. Idegen szó – magyar szó

Az idegen szó viszonylag rövid ideje került be a szókincsbe egy másik nyelvből, és még nem honosodott meg az átvevő nyelvben: nem illeszkedett be az alakrendszerébe, idegenségét például írásmódjában is őrzi (Tolcsvai Nagy 2000: 88). Ha az idegen szónak hasonló funkciójú és jelentésű magyar alakja is van, mely az adott műfajban és regiszterben alkalmazható, inkább azt választjuk. A következő megoldásokra például az Európai Unió terminológiagyűjteményében és szakmai szövegeiben találtunk példát (<http://eur-lex.europa.eu/>):

FORRÁSNYELVI SZÓ	CÉLNYELVI MEGFELELŐ	ELKERÜLHETŐ IDEGEN SZÓ
perception	elképzelés	percepció
pro-active	kezdeményező	proaktív
regeneration	megújulás	regeneráció

4.6. Nemzetközi kifejezések

Bármennyire is törekszünk arra, hogy a magyarra fordított szaknyelvi szövegekben minél kevesebb legyen az idegenszerűség, a magyar terminológiának alkalmazkodnia kell a nemzetközi terminológiához, hiszen támogatnia kell a szakértői csoportok hatékony kommunikációját a nemzetközivé váló szakmai színtereken és azok hazai környezetében. A szöveg funkciójától függően háromféle megoldással is találkozunk ugyanazon kifejezés fordításában: 1. a magyar megfelelő után (mely többnyire körülírás) zárójelben közöljük a nemzetközivé váló kifejezést; 2. csak a magyar megfelelővel fordítjuk; 3. kizárólag az idegen alakot használjuk. Példa a gyógyszerészet szaknyelvéből:

FNY-I KIFEJEZÉS	FNY-I SZÖVEG-KÖRNYEZET	CNY-I MEGOLDÁS	FORDÍTÁS-TECHNIKAI ELJÁRÁS	JELENTÉS
off-label	off-label uses	<i>az alkalmazási előírásban szereplő javallattól eltérő (off-label) alkalmazás</i>	1. a magyar megfelelő/körülírás után zárójelben közöljük az idegen alakot	Az 'off-label' gyógyszerelés egy már regisztrált gyógyszer előírását jelenti olyan terápiás használatra, amelyet a regisztrált gyógyszer eredeti alkalmazási előírata valamilyen okból nem tartalmaz.
		Forrás: http://www.huterm.com/public_files/Kerenyi_Geza_MEDIC (2016-ban már nem letölthető)		
	off-label use of pharamceuticals	a gyógyszerek <i>engedélyezettől eltérő</i> felhasználása	2. csak a magyar megfelelővel fordítjuk	
promote to physycians off-label uses		ajánlják az orvosoknak <i>off-label</i> kezelésekhöz	3. kizárólag az idegen alakot használjuk	
		Forrás: http://www.elitmed.hu/upload/pdf/keresztuzben_az_off_label_gyogyszerrendeles-4038.pdf : Keresztútzben az off-label gyógyszerrendelés		

5. Célnyelvi hagyományok: a szaknyelvi helyesírás kérdései

5.1. A köznévi rövidítések fordítása és helyesírása a szaknyelvben

A valódi vagy jelszerű rövidítések (például *ford./trans.*, *ÉNy/NW.*) fordításával viszonylag könnyen megbirkózunk, hiszen a szótárak általában tartalmazzák ezeket. Ezt azonban nem mondhatjuk el a szakszövegekben előforduló köznévi betűszókról, mozaikszavakról. Bár alkalmazásuk elsősorban az angolszász kultúrára, valamint az európai uniós nyelvhasználatra jellemző, a hazai és a nemzetközi szervezetek, kutatások, vállalkozások stb. nyelvezetében is egyre gyakoribbak. Szótárakban, lexikonokban a betűszóknak, mozaikszóknak csak töredéke lelhető fel, ezért főleg online rövidítésgyűjteményekben, korpusz alapú szótárakban találjuk meg a feloldásukat, esetleg a célnyelvi rövidítést is.

A köznévi betűszók egyaránt lehetnek belső keletkezésűek, tükörszók és idegen eredetűek. Az utóbbiak rendkívül gyorsan válnak nemzetközivé, sőt, akár szaknyelvből köznyelvvé is (például *CT*, *PhD*). Vannak azonban olyan köznévi betűszavak, melyeket még a szakmai körökben sem ért mindenki (például a makroökonómiában használatos *AEH*, *adaptive expectations hypothesis* – *adaptív várakozások hipotézise* kifejezés).

5.2. Köznévi rövidítés fordítása a rövidítés feloldásával

Fordítástechnikai, egyben szakírói, szerkesztői szabály, hogy a szövegben szereplő rövidítést első előfordulásakor fel kell oldanunk, azaz teljes alakját vagy értelmezését meg kell adnunk.

A mozaikszavak alkalmazása a magyar nyelv hagyományaira kevésbé jellemző, ezért fordításuk elsősorban a rövidítés feloldásával, a teljes köznévi szóalakokkal történik. Különösen fontos ez a közigazgatási szövegekben a közérthetőség követelménye miatt. Például: *GSEs* (*government sponsored enterprises*) > kormányzat által támogatott vállalat (Forrás: www.vm.gov.hu).

5.3. Köznévi rövidítés fordítása magyar betűszóval

A szaknyelvi betűszók egy részét magyar betűszóval fordíthatjuk, ha megtalálhatók az adott szaknyelv kiforrott terminológiájában, ennek köszönhetően a szótárakban is. Például: *VAT* (*Value Added Tax*) > *hÉa* (hozzáadottérték-adó) – *ÁFA* (általános forgalmi adó).

Nemzetközi szövegekörnyezetben a *hÉa* használatos, míg az *ÁFA* ugyanennek a gazdasági fogalomnak a Magyarországon használt elnevezése. Mindez szótárban, jogtárban kutatható: http://eur-lex.europa.eu/hu/dossier/dossier_17.htm; <http://financial-dictionary.thefreedictionary.com/VAT> <http://glosbe.com/en/hu/value%20added%20tax>

Ezek az alakok szótárban, korpuszokban megtalálható összetételeket is alkotnak, például: *VAT gap* > *hÉa-hiány*.

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2008:0719:FIN:HU:PDF>

Olykor a magyar szaknyelv két jelentésre is bontja ugyanazt a forrásnyelvi betűszót: *excess VAT* > *HÉA-többlet*, *HÉA-különbözet* – A fizetendő és a levonható adó különbözete. Ha negatív előjelű, és eléri a megfelelő értékhatárt, visszaigényelhető. Ekkor többlet. <http://glosbe.com/en/hu/excess%20VAT>

Amint a példákbl is kitűnik, a *heá* helyesírása bizonytalan a magyarban. A fordító számos forrást felkutatott, hogy el tudja dönteni, melyik forma elfogadott az adóügyi stb. szakmai körökben. Kutatásai eredményeképpen kiderült, hogy a kisbetűs *heá* alak található meg a magyar adóügyi honlapokon, szövegekben gyakrabban. Ezért, valamint az idevonatkozó helyesírási állásfoglalás (lásd lent) szerint a kisbetűs alak mellett döntött. Források:

heá – csupa kisbetűvel:

http://eur-lex.europa.eu/hu/dossier/dossier_17.htm

http://europa.eu/legislation_summaries/taxation/l31057_hu.htm

<http://mksz.eu/hirek/adozas-egyablakos-ugyintezesi-rendszer-az-europai-hea-eloirasoknak-valo-megfeleles-elomozditasara/>

HÉA – csupa nagybetűvel:

http://circa.europa.eu/irc/opoce/fact_sheets/info/data/policies/tax/article_7322_hu.htm

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62010CC0274:HU:HTML>

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32004R1925:HU:HTML>

5.4. Köznévi rövidítés átvétele a forrásnyelvből

Napjainkban a magyar szaknyelvben is egyre gyorsabban és szélesebb körben terjed az idegen köznévi rövidítések használata. Tudományos, orvosi szövegekben gyakori a köznévi rövidítések nemzetközivé válása, a többi között a pontos azonosíthatóság miatt. A mai szaknyelvben az idegen betűszó átvételére a következő három esetben kerülhet sor:

1. Ha jelentésük már általánosan ismert a célnyelvi kultúrában, s még nem alakult ki megfelelő magyar megnevezés, a körülírt alak pedig az adott szaknyelv jellemző műfajaiban nem alkalmazható, mert például kiemelt szempont a rövidség. Például: *PET – Polyethyleneterephthalate – polietilén-tereftalát*.
2. Ha fontos a gyors, esetleg gépi fordíthatóság (például az orvosi, katonai, nemzetközi adminisztratív kifejezések esetében). Például: *PET – positronemissiontomography – PET – pozitronemissziós tomográfia*.
3. Ha egy tudományterület vagy vállalat belső kommunikációja számára fordítjuk a szakszöveget, s a célnyelvi olvasók igényeinek az angol szakirodalomból már ismert, nemzetközileg alkalmazott szóalak felel meg. Például: *CEO, chiefexecutiveofficer – vezérigazgató*

5.5. Köznévi rövidítés fordítása jelentésbetoldással, a forrásnyelvi rövidítés átvételével

A fenti esetekben is fontos lehet, hogy a fordító a célnyelvi szöveg felhasználói számára értelmezhetővé tegye a kifejezéseket. Ilyenkor a szövegben meghagyjuk az eredeti nagybetűs betűszót, és mögé zárójelben odairjuk a magyar értelmezését kis kezdőbetűs szavak formájában. A többi esetben a forrásnyelvi betűszó elhagyását, elemeinek magyar (kis kezdőbetűs) feloldását, fordítását, hiszen az olvasó csak így értelmezheti a számára kevésbé ismert tartalmakat. Például: *SSPT (steadystateprobetopography) > SSPT-vizsgálat (nyugalmi állapotban végzett topográfia)*. (Forrás: dr. Tóth István személyes közlése)

5.6. Köznévi rövidítés részleges átvétellel

Ennek két esete van. Előfordul, hogy a betűszó végét már nem veszi át a célnyelv, hanem teljes szóval lefordítja. Máskor a betűszót átveszi a célnyelv, a mellette álló egyéb lexikai egységet lefordítja. Például: *MRS (Magneticresonancespectroscopy)* > mágneses rezonancia spektroszkópia (MR-spektroszkópia). (Forrás: www.lam.hu/folyoiratok/lam/0412/8.htm
www.semmelweis.kft.hu/www.elitmed.hu/upload/pdf/a_magneses_rezonancias_vizsgalati_technika_alapjai-1504.pdf)

5.7. A betűszók helyesírási kérdései

Az írott nyelv szempontjából is fontos tudnunk, hogy a betűk kiolvasása a forrásnyelv szabályai szerint történik-e, hiszen a betűszók toldalékolása (hangrend, illeszkedés), illetve előttük a határozott névelő alakja ennek függvénye. A nyelvhasználat azonban nem mutat egységes képet ezen a téren, például az angol kiejtés szabályai szerint mondjuk ki a *GDP* szót, de a magyar kiejtés szerint használjuk az *USB*-t.

Az angol betűszó írásmódja többnyire csupa nagybetűs, de természetesen csupa kis kezdőbetűvel kell feloldanunk. Például: *ABS – anti-lockbrakingsystem*.

Köznévi betűszók a nemzetközi betűszavak elterjedése előtti helyesírásban inkább csupa kisbetűből álltak (*tb, tv*), ma a szakszövegekben írásmódjuk bizonytalan (*hÉa – HÉA*). A hagyományoknak megfelelően válasszuk a csupa kisbetűs írásmódot (Laczkó – Mártonfi 2004: 398), kivéve ha az adott betűszó nagybetűs írásmódja kizárólagos. A magyar teljes alak kis kezdőbetűs, akkor is, ha maga a rövidítés az idegen betűszó átvétele. Például: *ABS – blokkolásgátló fékrendszer*.

Az idegen betűszó nagybetűi azt sugallják, hogy feloldáskor a teljes szóalakokat is külön írjuk. Ez azonban nem felel meg a magyar helyesírás szabályainak, ha jelöletlen nyelvtani viszony van a tagok között. Például: *összesszervezésén-tartalom (TOC)*.

Mozaikszó végére nem teszünk pontot. A toldalékot kötőjellel kapcsoljuk, a mozaikszóban mindenféle változtatás nélkül, például ELTE-vel, USA-ban (Laczkó – Mártonfi 2004: 354), de ez a kisbetűkkel írt köznévi betűszókra az egyszerűség elve alapján nem vonatkozik, például: *áfával, héával, tajjal*.

Ha a betűszóhoz utótagot illesztünk, kiskötőjellel kapcsoljuk hozzá. Az angol nyelvhasználat ettől eltérő, így különösen ügyeljünk az idegen nyelv hatására! Például: *VAT gap – hÉa-hiány, ABS equipment – ABS-berendezés, public debt to GDP ratio – GDP-arányos államadósság*. Elkerülhető a kötőjelezés, ha a többtagú összetételekben jelöljük a tagok nyelvtani viszonyát, például: *az ABS alkatrészei, a GDP összetevői*.

5.8. A szaknyelvi helyesírás egyéb kérdései

A szaknyelvi elemek helyesírásáról éppúgy megállapodás születik a szakemberek között, mint az értelmezésükről. Néhány szakterület helyesírását önálló helyesírási szótárban vagy egyéb kiadványban rendszerezték (például közgazdasági: Bárányné – Mihalik 2002; műszaki: Csányi – Fábíán – Csengeri Pintér 1990; földrajzi: Fábíán – Földi – Hőnyi 1998; kémiai: Fodorné – Fábíán – Hőnyi 1982; állatnevek: Gozmány 1994; növénynevek: Priszter 1998).

A jövevénytörések esetében gyakran épp az okoz fejtörést a fordítóknak, hogy ezeknek a szavaknak az írásmódja és toldalékolása már beilleszkedett a magyar szórendszerbe: az 1984-es helyesírási reformig átvett idegen szavak helyesírását a szabályzat szerzői hangzásuk alapján egyszerűsítették. Például: a *mammoth* szó magyar megfelelőjét *mamut*-nak írjuk, a *concurrance* fordítását *konkurenciának*. Az újabb generációk számára azonban zavaró, hogy nem egyszerűsítették az újabb átvételek írásmódját, például *konnektor*, *protokoll*, és erre *A magyar helyesírási szabályzat* (továbbiakban: AkH.¹²) 2015. évi, 12. kiadásában sem került sor.

A szaknyelvi szövegekben a terminológia differenciálódásával párhuzamosan egyre gyakrabban kell alkalmaznunk a mozgószabályt. Olykor jelentésmegkülönböztető szerepe van annak, mit mivel írunk egybe, használunk-e kötőjelet. Például a *veszélyes anyag-tárolás* más tartalmat hordoz, mint a *veszélyesanyag-tárolás*: az előbbi esetben a tárolást, a másodikban pedig az anyagot nyilvánítjuk veszélyesnek; *élő sövény* nem ugyanaz, mint az *élősövény*.

A növényfajok magyar nevének helyesírása azok rendszertani hovatartozását is egyértelműen jelzi. Ez magyarázza a helyesírási látszólagos ellentmondásait. Például: *régi perje* – *angolperje*, *franciaperje*, *olaszperje*.

A jelöletlen tárgyas összetételeket gyakran az angol nyelv interferenciája miatt írják külön a szakszövegekben. Például: *value added tax system* – **hozzáadott értékadó rendszerek*; helyesen: *hozzáadottértékadó-rendszerek*.

A tulajdonnevekben – elsősorban az intézménynevekben – általában nem érvényesül a (6:3-as) szótagszámlálási szabály (Laczkó – Mártonfi 2004: 131). Ez többnyire visszahat az ilyen tulajdonnevekben szereplő köznevekre is, de nem mindig. Például:

- Belügyminisztérium (a magyar intézmény neve) – belügyminisztérium (bárhol);
- MTA Közgazdaságtudományi Intézet – közgazdaságtudományi (tanulmányok) (AkH.¹²: 139. pont csak az –i képző esetében jelöli ezt a visszahatást, korábban kötőjelezni kellett: közgazdaság-tudományi);
- De: ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezmény – az éghajlat-változás tudományos magyarázata (Forrás: mindkettő a kormány hivatalos lapján: http://www.kormany.hu/download/9/67/10000/N%C3%89S_2008-2025.pdf)

IRODALOM

AkH.¹¹ = Magyar Tudományos Akadémia 1984. *A magyar helyesírás szabályai*. Tizenegyedik kiadás. Budapest: Tankönyvkiadó.

AkH.¹² = Magyar Tudományos Akadémia 2015. *A magyar helyesírás szabályai*. Tizenkettedik kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Bárányné Szabadkai Éva, Mihalik István (szerk.) 2002. *Közgazdasági helyesírási szótár. Szakszavak, kifejezések, szókapcsolatok és rövidítések gyűjteménye*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Crystal, D. 1998. *A nyelv enciklopédiája*. Budapest: Osiris.

Csányi Piroska, Fábrián Pál, Csengeri Pintér Péter 1990. *Műszaki helyesírási szótár*. Budapest: Műszaki Könyvkiadó.

Fábrián Pál, Földi Ervin, Hőnyi Ede 1998. *A földrajzi nevek helyesírása*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Fodorné Csányi Piroska, Fábíán Pál, Hőnyi Ede 1982. *Kémiai helyesírási szótár*. Budapest: Műszaki Könyvkiadó.
- Gozmány László 1994. A magyar állatnevek helyesírási szabályai. *Rovartani Közlemények* 55, 429–445.
- Heltai Pál 2002. Rutin és kreativitás a szakfordításban. *Alkalmazott Nyelvtudomány* II/1., 19–40.
- 2004. Terminus és köznyelvi szó. In: Dróth Júlia (szerk.): *Szaknyelv és szakfordítás. Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális témáiról*. Gödöllő: Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar. 25–46.
- 2010. A szaknyelvi frazeológia kérdései. In: Dobos Csilla (szerk.) *Szaknyelvi kommunikáció*. Miskolc–Budapest: Miskolci Egyetem–Tinta Könyvkiadó, 181–194.
- Laczkó Krisztina, Mártonfi Attila 2004. *Helyesírás*. Budapest: Osiris.
- Nagy Péter, Varga Jenő 2005. *Angol–magyar pénzügyi szótár*. Budapest: Akadémia Kiadó.
- Newmark, P. 1988. *A Textbook of Translation*. London: Prentice Hall International.
- Priszter Szaniszló 1998. *Növényneveink*. Budapest: Mezőgazda Kiadó.
- Szépe György 1982. A szaknyelv és a mindennapi nyelv kapcsolata. In: Kornya László, Czellerné Farkas Mária (szerk.) 1996. *Magyar nyelvészeti cikk- és tanulmánygyűjtemény szakfordítóknak II.*, 73–77.
- Telekes András 2009. Off-label kezelések az onkológiában. *Orvosi hetilap* 150:8, 363–372.
- Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 2000. *Nyelvi fogalmak kisszótára*. Budapest: Korona Kiadó.
- Vadász Iván, Ragula Zoltán 2004. *Angol–magyar adózási fogalomtár*. Budapest: HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.
- Várnai Judit Szilvia 2004. Az európai uniós terminológia magyar nyelvű egységesítése. In: Dróth Júlia (szerk.): *Szaknyelv és szakfordítás. Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális témáiról*. Gödöllő: Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar. 64–79

SZAKNYELVI MOZAIKSZAVAK. HELYESÍRÁSI ÉS FORDÍTÁSI KÉRDÉSEK VIZSGÁLATA MAGYAR ÉS NÉMET KÉMIAI SZAKSZÖVEGEK ALAPJÁN

Murányiné Zagyvai Márta

*Eszterházy Károly Egyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Német Nyelv és Irodalom Tanszék
mzmperx@ektf.hu*

1. Bevezetés

1.1. Elméleti háttér: a mozaikszó és a „Kurzwort”

Mozaikszók alatt a magyar szakirodalomban azon szóalkotási produktumokat szokás érteni, amelyek egy szó vagy egy szókapcsolat elemeiből, kisebb-nagyobb mozaikjaiból épülnek fel, és amelyek hosszú vagy teljes alakja a mozaikszóval alapvetően párhuzamosan használható. Lengyel Klára a mozaikszóknak három alcsoportját különbözteti meg: a betűszókat, a szóösszevonásokat és az egyéb mozaikszókat (Lengyel 2000: 341). A betűszók a hosszú alakból csak egyes (kezdő)betűket vesznek át, pl. *áfa* < *általános forgalmi adó*, *DNS* < *dezoxiribonukleinsav*, *AAS* < *atomabszorpciós spektrometria*, míg a szóösszevonások a hosszú alak egyes szótagjaiból vagy azok darabjaiból épülnek fel, pl. *trafő* < *transzformátor*, *MAHART* < *Magyar Hajózási Részvénytársaság*. A harmadik alcsoportot Lengyel Klára nem jellemzi részletesen, ezek tárgyalásától ebben a munkában eltekintünk.

A mozaikszóknak a németben az ún. rövidszó (*Kurzwort*) egyik altípusa, a többszegmensű rövidszók (*multisegmentale Kurzwörter*) feleltethetők meg. A legismertebb tipológia (Kobler-Trill 1994) szerint ezek három alcsoportba oszthatók. Az első alcsoport (*Buchstabenkurzwort*, pl. *TÜV* < *Technischer Überwachungsverein*, *DNS* < *Desoxyribonukleinsäure*, *AAS* < *Atomabsorptionsspektrometrie*) a magyar betűszókkal állítható párhuzamba, a második és a harmadik (*Silbenkurzwort* és *Mischkurzwort*, pl. *Kripo* < *Kriminalpolizei*, *CHEMFET* < *chemischer Feldeffekttransistor*) a magyar szóösszevonásokkal rokonítható.

A tipológia – ahogy a későbbiekben látni fogjuk – alapvető fontosságú a helyesírás szempontjából.

1.2. A korpusz

A korpusz, amelynek anyagára a soron következő megállapítások épülnek, és amelyből a példák származnak, magyar és német nyelvű, analitikai kémiai témájú PhD-disszertációkból, valamint egy-egy összefoglaló jellegű szakkönyvből (egyetemi tankönyvből) áll, és összesen több mint 4000 oldalt ölel fel. A magyar korpuszrészben 377 mozaikszót, a németben 385 mozaikszót találtam, amelyek főként önállóan, nagyon gyakran összetételi tagként, esetenként pedig derivációs bázisként fordulnak elő.

2. Helyesírási kérdések

2.1. Íráskép a magyarban és a németben

Íráskép alatt a kis- és nagybetűk, valamint egyéb (speciális) írásjelek alapalakban történő használatát értem. A magyar mozaikszók írásképét a helyesírási szabályzat ugyan rögzíti, de a napi gyakorlatban számos esetben tapasztalhatunk ettől való eltérést, ami több okra vezethető vissza.

A magyar helyesírási szabályzatnak megfelelően a mozaikszók írásképe először is ahhoz igazodik, hogy betűszóról vagy szóösszevonásról van-e szó, tehát a kérdés tipológiai természetű. A betűszók esetében az a szabály, hogy a tulajdonnévi betűszókat csupa nagybetűvel, a közszókat csupa kisbetűvel kell írni, pl. *BKK* < *Budapesti Közlekedési Központ*, *szmk* < *szülői munkaközösség*. A szóösszevonások esetében is különbség van a tulajdonnévi és a közszói alcsoportok írásképe között: Előbbiket nagy kezdőbetűvel, de kisbetűkkel kell írni, utóbbiakat pedig (az idegeneket is) csupa kisbetűvel, pl. *Műpa* < *Művészetek Palotája*, *gyed* < *gyermekgondozási díj*, *radar* < *radiodetection and ranging* (A magyar helyesírás szabályai (továbbiakban: AkH.¹²) 285–286. pont). A nyelvhasználók túlnyomó többsége azonban nincs tisztában azzal, hogy a mozaikszó mely típusával van dolga (sőt a mozaikszó és a rövidítés közötti különbséggel sem), a besorolás ráadásul feltételezi a hosszú alak ismeretét is. Vegyes írásmódról (a kis- és nagybetűk vegyes használatáról) a helyesírási szabályzat nem szól.

Tovább nehezíti a döntést a következő három, a betűszókat érintő kiegészítő szabály (AkH.¹² 285. pont), melyek közül kettő épp a mindennapi gyakorlatban tapasztaltak felé viszi el a döntést: (1) „A szaktudományok körében a többemű közszói alakulatokat is szokás nagybetűkkel írt betűszókkal helyettesíteni”, pl. *DNS* < *deoxiribonukleinsav*, *EKG* < *elektrokardiogram*, *PVC* < *poli(vinil-klorid)*, *URH* (= *ultrarövidhullám*). (2) „Nem helytelenek az ilyen köznyelvi, nagybetűkkel írt betűszók sem: [...], *TDK* (= *tudományos diákkör*) stb.” (3) „A közszói betűszót alkotó betűk nevét néhány esetben már teljesen kiírjuk”, pl. *pévécé*, *tébécé*, *tévé*. A kiegészítő szabályokkal kapcsolatban a következő kérdések merülnek fel: (1) Hogyan lehet eldönteni, hogy egy betűszó szaknyelvi-e, vagy sem? Hol van a határ a szaknyelv és a köznyelv között? A *tbc* például mennyivel kevésbé szaknyelvi, mint az *URH*? És mit jelent az, hogy „szokás helyettesíteni”? (2) Mit jelent továbbá az, hogy „ilyen köznyelvi, nagybetűkkel írt betűszók”? (3) Milyen esetekben megengedett, hogy a betűszót teljesen kiírjuk? Látjuk, hogy a szabályozás bonyolult és nem egyértelmű.

A német nyelvben valamivel egyszerűbb, de ott sem egyértelmű a helyzet: Nincsenek szigorú szabályok, csak javasolt alakok, például az, hogy szó szerkezetekből alakult rövidszókban a kis- és nagybetűs írás a szegmensek hosszú alakbeli formájához igazodik, például *DaF* < *Deutsch als Fremdsprache*, míg az összetett szavak esetében minden szegmens nagybetűs, például *LKW* < *Lastkraftwagen*, de a multiszegmentális rövidszók minden típusa esetében lehetőség van a (csupa) nagybetűs és (akár csupa) kisbetűs írásra is, például *DaF* vagy *Daf*; *LKW* vagy *Lkw*, *UFO* vagy *Ufo* < *unidentified flying object*, *dpa* < *Deutsche Presse-Agentur*, *Bafög* vagy *BAföG* vagy *BAFÖG* < *Bundesausbildungsförderungsgesetz* (Barz 2009: 735). Ez persze növeli a nyelvhasználók szabadságát, de a tapasztalat szerint a szaknyelvben nem szívesen élnek a variációkkal.

Különlegességnek számít a mozaikszók írásképeiben (a magyarban és a németben egyaránt), ha számjegyek vagy egyéb karakterek jelennek meg bennük. A tulajdonnévi mozaikszók alkotói – vélhetően azért, hogy a mozaikszó feltűnőbb és megjegyezhetőbb legyen – időnként különleges formát adnak nekik, például *K&H Bank* < *Kereskedelmi és Hitelbank, ver. di* < *Vereinigte Dienstleistungsgewerkschaft*.

A korpusz vizsgálata alapján összegezhető legfőbb tapasztalat az írásképpel kapcsolatban az, hogy a szaknyelvi mozaikszók – függetlenül a tipológiai besorolástól, és attól is, hogy melyik nyelvről van szó – túlnyomó többségükben csupa nagybetűvel fordulnak elő. Csupa kisbetűs példával a mozaikszók összesen 1%-ban, a mértékegységekhez sorolható betűszók, például *amu* < *atomic mass unit*, *cps* < *counts per second*, *ppm* < *pars per million* esetében találok.

A szaknyelvi mozaikszókra alapvetően nem jellemző a kis- és nagybetűk kombinációja sem, a korpuszban ez a vegyes írásmód 2%-ot tesz ki, ha pedig előfordul, annak a szakmai egyértelműség az oka, például *mRNS* < *hírvivő RNS*, (mert már létezett az *RNS*). Az egyik legrégebbi kémiai betűszó, a *pH* < *pondus Hydrogenii* a szegmensek kezdőbetűjének megőrzése miatt ilyen „felemás”.

Mindennapi tapasztalataink párhuzamba állíthatók a szaknyelvi trenddel. Jól mutatja a csupa nagybetűs írás felé való eltolódást a mannheimi Német Nyelvi Intézet, az *Institut für Deutsche Sprache* nevének betűszós változata: A korábbi *IDS* helyett ma már az *IDS* használatos. A hétköznapi dolgaink intézése során pedig sokszor találkozunk a helyesírási szabályzat szerint helyesen kisbetűs *áfa* < *általános forgalmi adó*, *taj* < *társadalombiztosítási azonosítójel* és *szja* < *személyi jövedelemadó* mozaikszókkal, de leginkább *ÁFA* (és *Áfa*), *TAJ* és *SZJA* formában.

A másik tendencia, amely a nem szaknyelvi mozaikszók írásképeinek alakulásában megfigyelhető, a kiejtéshez és a hosszhoz való igazodás. Ha a mozaikszó elemei könnyen összeolvashatók, és legalább négy-öt betűből állnak, a nyelvhasználók – megint csak függetlenül attól, hogy melyik nyelvről van szó – nem mozaikszóként, hanem normál lexémaként kezelik őket, pl. *radar*, *trafó*, *közért*, esetenként kissé át is alakítják, például *pévécé*, *lézer*. Német példák: *Aids*, *Bafög*, *Nato*. A korpusz vizsgálata azonban azt mutatta, hogy ez a tendencia a szaknyelvekben nem érvényesül: Az általam vizsgált szövegekben a szaknyelvi mozaikszók hosszról és betűösszetételtől függetlenül 97 %-ban csupa nagybetűvel szerepeltek, például *EDTA* < *Ethylendiamintetraacetat*, *MALDI* < *matrix-assisted laser desorption/ionization*, *CHEMFET* < *chemischer Feldeffekttransistor*, *TEMED* < *N,N,N',N'-tetrametil-etilén-diamin*.

2.2. Helyesírás a magyarban és a németben

A mozaikszók helyesírásával kapcsolatban három kérdésre szeretnék kitérni: a pont használatára, a toldalékolásra és a mozaikszós szóösszetételekre.

A pont használata viszonylag egyszerű kérdés, mert ha tudjuk, hogy nem rövidítéssel, hanem mozaikszóval van dolgunk, akkor a szabály: „A mozaikszóknak sem az alkotóelemei közé, sem a végére nem teszünk pontot” (AkH.¹² 287. pont). A németben itt sincs előírás, csak javaslat, ennek megfelelően a rövidítésekkel ellentétben általában ugyan nem használnak pontot, de ingadozás is tapasztalható, például *M. d. b.* vagy *MdB* < *Mitglied des Bundestages* (Barz 2009: 735).

A toldalékolás során újra különbséget kell tenni a betűszók és a szóösszevonások között, sőt a betűszókon belül a betűző és az összeolvasó kiejtésük között is: a betűzve kiejtett betűszókhoz ugyanis a toldalékokat kötőjellel kapcsoljuk: *BKV-nál*, *ENSZ-szel*, *tbc-s*, *tv-zik*, *DNS-sel*, míg a szóösszevonásokhoz és az összeolvasva kiejtett betűszókhoz a toldalékok kötőjel nélkül kapcsolódnak: *Röltexszel*, *Alitaliánál*; *gyesen (van)*, *telexszel*, *áfát*. A toldalékolás során figyelembe kell venni az illeszkedés és a hasonulás törvényeit is, tehát itt is szükséges lehet a hangalak figyelembe vétele. További szabály, hogy a nagybetűs betűszók alapalakjukat toldalékos formájukban is megtartják: *MTA-nak*, *ELTE-s*, de a szóösszevonások alapalakja megváltozhat: Ha például melléknévképzőt kapcsolunk hozzá, kisbetűsre változik, pl. *röltexes*, vagy megnyúlik a szóvégi magánhangzó, pl. *Alitaliánál* (AkH.¹² 288. pont).

A németben a toldalékolás kisebb jelentőségű: Egyrészt a többes számot, másrészt a hímnemű és semleges nemű mozaikszók birtokos esetét érinti. Ezekben az esetekben a többes szám és a birtokos eset ragja (-s) kitehető, de a legtöbbször el is maradhat, például *der Lkw*, *des Lkws/Lkw*, *die Lkws/Lkw* (Barz 2009: 736).

A mozaikszókkal alkotott összetett szavak nagyon fontos szerepet töltenek be a mai modern nyelvekben. Segítségükkel rendkívül bonyolult tartalmakat tudunk viszonylag röviden és egyszerűen, mégis pontosan közvetíteni. A szabály szerint a betűszókhoz és a tulajdonnévi szóösszevonásokhoz kötőjellel fűzzük az utótagokat: *MANYE-tag*, *tv-adás*, *TDK-dolgozat*, míg a közsói szóösszevonásokkal az összetételi utótagokat egybeírjuk: *telexgép*, *trafótekerceselés*, hasonlóképpen: *tévédás* (AkH.¹² 289. pont).

A betűszókat a németben is kötőjellel kell az elő- vagy utótaghoz kapcsolni, pl. *LKW-Verkehr*, *Fußball-WM*. A többi multiszegmentális rövidszó esetén az egybeírás a jellemző, de – a könnyebb megértés érdekében – megengedett a kötőjeles írás is, pl. *Kripobeamte* vagy *Kripo-Beamte*. A melléknévi vagy melléknévi igenévi utótag nincs hatással a betűszó írásmódjára, pl. *LKW-gerecht* (Barz 2009: 736).

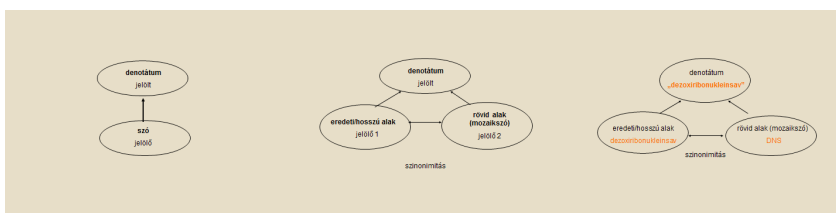
A korpusz vizsgálata azt mutatja, hogy míg a toldalékolás esetén sem a magyarban, sem a németben nincs számottevő eltérés a szabályos alakokhoz képest, addig az összetett szavak körében – különösen a magyar szakszövegekben – nagyon sok a helytelenül írt szó. A hibák magas aránya a kötőjel elhagyásából származik, pl. **HPLC elváltásztás/HPLC-elváltásztás*, **AAS készülék/AAS-készülék*. Ez a hiba véleményem szerint az angol nyelvi hatás számlájára írható.

3. Fordítási kérdések

3.1. Speciális ekvivalenciaviszonyok

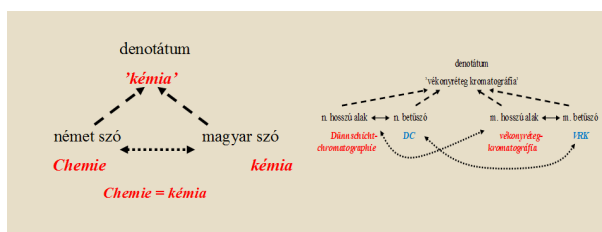
A fordítási folyamat egyik fő állomása a megfelelő ekvivalens(ek) megválasztása. A mozaikszók esetében ez a lépés – mint látni fogjuk, sokszor csak látszólag – nehézségekre ütközik.

Kiindulópontként fogadjuk el, hogy a mozaikszó nyelvi jel, amely – a normál lexémákhoz hasonlóan – jelölőből és jelöltből áll (1. ábra). A mozaikszók esetében azonban egy jelölthöz két, részben eltérő, de alapvetően szinonim jelölő kapcsolódik: az egyik a hosszú, a másik a rövid alak (2. ábra). A példában a *dezoxiribonukleinsav* elnevezésű örökítő anyag a denotátum (jelölt), amelyet a *dezoxiribonukleinsav* és a *DNS* szó is jelöl (3. ábra). A rövid alak referenciális értelemben függ a hosszú alaktól.

1. ábra. A nyelvi jel 2. ábra. A mozaikszó mint nyelvi jel 3. ábra. A DNS és a dezoxiribonukleinsav

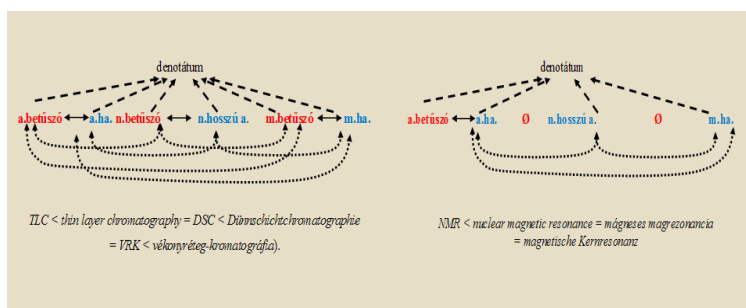
A fordítás során a kiindulási (szak)nyelv egy-egy fogalmához a célnyelvben megkeressük az ekvivalens fogalmat (4. ábra). Ha mozaikszóról van szó, akkor célnyelvi mozaikszóban gondolkodunk (5. ábra). Ebben az esetben a kiinduló mozaikszó és a célnyelvi mozaikszó között ekvivalenciaviszony áll fenn (pontozott nyíl), de mivel a rövid és a hosszú alak szinonim (folyamatos nyíl), a kiinduló mozaikszó indirekt módon ekvivalens a célnyelvi hosszú alakkal is, és megfordítva: a kiinduló hosszú alak ekvivalens a célnyelvi mozaikszóval is.

4. ábra. Szóekvivalencia 5. ábra. Mozaikszó-ekvivalencia

Ha ebbe a viszonyrendszerbe bekapcsolódik még egy nyelv, legtöbbször az angol, akkor olyan helyzet áll elő, amelyben összesen 15 direktkapcsolat található (6. ábra): 6 referenciális (szaggatott nyíl), 3 szinonim (folytonos nyíl) és 2x3 ekvivalenciakapcsolat (pontozott nyíl). Ehelyett a bonyolult kapcsolatrendszer helyett a gyakorlatban egy sokkal egyszerűbb, mégis jól működő eljárás használatos (7. ábra): A legtöbb analitikai kémiai mozaikszó

angol eredetű, pontosabban angol közvetítéssel kerül a magyarba vagy a németbe (és a többi analitikai kémiai szaknyelvbe is). Az átvétel úgy történik, hogy az angol hosszú alakhoz képződik egy magyar, egy német stb. hosszú alak, míg a mozaikszó legfeljebb kisebb (fonetikai-morfológiai) változtatásokat szenved el, és ezután beépül a célnyelvbe.

6. ábra. Mozaikszó-ekvivalencia három nyelv esetén
7. ábra. Egyszerűsített mozaikszó-ekvivalencia

3.2. Szaknyelvi tapasztalatok

Ma már elképzelhetetlen, hogy egy szaknyelvi mozaikszó a 6. ábrán feltüntetett viszonyrendszerben nyelvenként hosszú és rövid alakkal is rendelkezzen. Az egyes hosszú alakokhoz az angol eredetű mozaikszó társul, mintegy nemzetközi szintre emelve ezzel a nyelvi gazdagság elvét: Annyi és csak annyi szóalak (mozaikszó) keletkezik, amennyi feltétlen szükséges. A 20. század közepéről származó kromatográfiai eljárás, a vékonyréteg-kromatográfia elnevezése és a nevek használata jól mutatja a változás irányát: Amíg a múlt században magyarul *VRK*, németül *DSC*, angolul pedig *TLC* szerepelt a szakszövegekben, mára már a *TLC* lett mindenütt a jellemző. Hasonló a helyzet a *DNS*-sel, amely a magyarban még most is így használatos, de a német szakszövegek már az angol *DNA*-t részesítik előnyben.

További tendencia, hogy a mozaikszók elsősorban „tisztán”, azaz toldalékok nélkül szerepelnek a szakszövegekben. Ha mégis szükséges egy-egy képző vagy rag (ez a magyarban fordul elő), az mindenképpen kötőjellel kapcsolódik a mozaikszóhoz. A toldalékolás kerülésének oka véleményem szerint az, hogy egy mozaikszó esetében egy rag vagy képző jelentős mennyiségi (sőt gyakran minőségi) változást jelent a betűállományban, ami megnehezítheti a mozaikszó azonosítását. Ez különösen szóban jelenthet problémát, mert írásban a kötőjel mutatja, meddig tart a mozaikszó, és hol kezdődik a toldalék.

4. Összegzés

Láttuk, hogy a magyarban a mozaikszók helyesírását (ezen belül az írásképet) bonyolult szabályok irányítják. A 2015-ös helyesírási reform csekély mértékben érintette a szókészletnek ezt a szeletét. Mivel azonban a mozaikszók jelentősége az elmúlt évtizedek során rendkívüli mértékben megnőtt, egyrészt szükségesnek tűnik a szabályok bizonyos mértékű

újrarendelése, másrészt fontos, hogy a (szak)nyelvtanítás során nagyobb figyelmet szenteljünk a redukciós eljárással keletkezett szavaknak, többek között a helyesírásuknak. A helyesírási szabályok átdolgozásához szükség van további vizsgálatokra és a megfelelő elméleti háttér kidolgozására is, amely során a szaknyelvi kutatások nagy szerepet kapnak, hiszen bizonyos szaknyelvekben tömegesen fordulnak elő mozaikszók, melyeknek jelentős része az általános szókincsbe is átkerül.

Az írásképek szabályozása a helyesírási kérdések közül a legnehezebb. Ennek oka egyrészt a mozaikszók sokféleségében rejlik, másrészt abban, ahogy a mozaikszók, főként a tulajdonnévi mozaikszók születnek: A fantázia, a kreativitás és a különlegességre való törekvés jellemzi őket. Alig szabályozhatók, hiszen a cél sokszor éppen a szabály alóli kivétel. A szaknyelvi mozaikszók sokkal „szabálykövetőbbek”, elsősorban a logika és a célszerűség vezérli a megformálásukat. Ha tehát minden mozaikszócsoportra alkalmazható szabályozót szeretnénk kidolgozni, a rugalmasság fontos tényező lesz. Mivel a mozaikszók minden modern nyelv fontos lexikai csoportját alkotják, célszerűnek tűnik a nemzetközi kitekintés.

A fentiek alapján a magyar mozaikszókkal kapcsolatos javaslataimat a következő pontokban foglalom össze. (A csillaggal jelölt alakok a jelenleg érvényes szabályok szerint helytelenek.)

- a) Helyesírási szempontból ne tegyünk különbséget a mozaikszók típusai, azaz a betűszók és a szóösszevonások között. Legyen helyes mindkét típusban a csupa nagybetűs írásmód, de javasoljuk, hogy a (normál lexémákhoz hasonló), összeolvasható, főként a hosszú (legalább négybetűs) köznévi mozaikszók csupa kisbetűvel, az ugyanilyen tulajdonnévi nagy kezdőbetűvel szerepeljenek. Példák:

*BKK, TDK, PVC, tbc/*TBC, áfa/*ÁFA, szja/*SZJA, gyes/*GYES/, taj/*TAJ
Mahart/*MAHART, Mavad/*MAVAD, Helir/*HELIR*

- b) A tulajdonnévi mozaikszók írásképeinek kialakításában engedjük szabad utat a mozaikszók megalkotójának. Javasoljuk a csupa nagybetűs írásmódot, de engedjük meg az ettől való eltérést is. Az alábbi tulajdonnévi szóösszevonásban például a szabályzat szerint hosszú ü-nek kellene állnia, de legtöbbször, még a Művészetek Palotája honlapján is rövid ü-t találunk. Ilyen esetekben legyen az alkotóé a döntés, azaz fogadjuk el helyesnek így:

**Müpa/*MÜPA (jelenleg helyes: Müpa)*

- c) Az idegen nyelvekből átvett mozaikszókon „felülről” ne változtassunk, pl. *BMW, dpa*, de fogadjuk el, ha idővel elhalványul idegen jellegük, pl. *lézer*.
- d) A mozaikszók toldalékolási szabályain nem változtatnánk, de a megfogalmazásban nem a tipológiai, hanem a formai kritériumokat (a kiejtést és az írásképet) hangsúlyoznám: A csupa nagybetűs vagy betűzve kiejtett mozaikszóhoz a toldalékokat kötőjellel kapcsoljuk, például *a BKK-nál, a MÁV-ot, az ENSZ-szel; tbc-s, tv-zik* (vagy **TV-zik, *GYES-en van, *MAHART-nál*). A többi (nem csupa nagybetűs, nem betűzve, hanem szószerűen kiejtett) mozaikszóval a toldalékot egybeírjuk, például *az Alitaliánál; gyesen (van), a Mahartnál, trafóval, áfát*.
- e) A szóösszetételeknek az oktatás során kiemelt figyelmet szentelnék, helyesírási szempontból pedig a következő elvet követném: Az összetételi utó- vagy előtaggal csak a nem betűzve kiejtett közszoói mozaikszót írjuk egybe, például *gyesidőszak*,

áfacsalás. A többi mozaikszóval (azaz ha a mozaikszó csupa nagybetűs vagy tulajdonnévi vagy betűzve kiejtett) az utótagot (vagy előtagot) kötőjellel kapcsoljuk a mozaikszóhoz, pl. *BKK-ellenőr*, *MÁV-alkalmazott*, *ENSZ-katona*; *tbc-oltás*/**TBC-oltás*, *tv-adás*/**TV-adás*, **GYES-időszak*, **ÁFA-csalás*, **MAHART-járat*/*Mahart-járat*, *foci-vb*/**foci-VB*. Véleményem szerint azonban érdemes volna elfogadni azt a szabályt, hogy a mozaikszókat minden esetben kötőjellel kapcsoljuk az összetélteli elő- vagy utótaghoz. Ebben az esetben a most helyes *gyesidőszak* vagy *áfacsalás* így lenne helyes: **gyes-időszak* és **áfa-csalás*, de a fentiek szerint használhatnánk így is: **GYES-időszak*, **ÁFA-csalás*.

A mozaikszók fordítási kérdéseire a gyakorlat már megadta a választ: Minél fiatalabb egy mozaikszó, annál valószínűbb, hogy nem születik hozzá mozaikszó-ekvivalens, tehát a fordítónak két lehetősége marad. Vagy a mozaikszóhoz tartozó hosszú alak ekvivalensét keresi, és esetleg zárójelben, lábjegyzetben stb. megadja hozzá a kiinduló mozaikszót és/vagy hosszú alakot, vagy változatlan formában átveszi a kiinduló mozaikszót, és esetleg zárójelben, lábjegyzetben stb. megadja hozzá a kiinduló és/vagy célnyelvi hosszú alakot. Két dolgot semmiképpen nem célszerű tenni: A fordító ne alkosson „saját gyártmányú” célnyelvi mozaikszót, de ne is hagyja az átvett idegen mozaikszót mindennemű magyarázat nélkül; az első említéskor vagy külön listában adja meg legalább a kiinduló hosszú alakot, de még jobb hozzátenni a célnyelvi hosszú alakot is. Ettől a gyakorlattól csak akkor javasolt eltérni, ha valóban közkeletű mozaikszóról van szó.

IRODALOM

- AkH.¹² = Magyar Tudományos Akadémia 2015. *A magyar helyesírás szabályai*. Tizenkettedik kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Barz, I. 2009. *Kurzwortbildung*. In: Duden. Die Grammatik. 8., überarbeitete Auflage. Hrsg. vom Wissenschaftlichen Rat und den Mitarbeitern der Dudenredaktion. Mannheim; Wien; Zürich: Dudenverlag. 733–739.
- Kobler-Trill, D. 1994. *Das Kurzwort im Deutschen. Eine Untersuchung zu Definition, Typologie und Entwicklung*. Tübingen: Niemeyer.
- Lengyel Klára 2000. *A szóalkotás módjai*. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 305–345.
- A magyar helyesírási szabályai, 12. kiadás. http://www.helyesiras.mta.hu/helyesiras/default/akh#F10_2

MŰSZAKI SZAKSZÖVEGEK HELYESÍRÁSI PROBLÉMÁINAK BEMUTATÁSA ANGOL, NÉMET ÉS MAGYAR PÉLDÁK ALAPJÁN

Zabóné Varga Irén

*Óbudai Egyetem, Bánki Donát Gépész és Biztonságtechnikai Kar
Anyag- és Gyártástudományi Intézet
zabone.iren@bgk.uni-obuda.hu*

1. Bevezetés

Az utóbbi évtizedekben jelentősen megnőtt a műszaki szakszövegek mennyisége és ezzel együtt a mindennapokban játszott szerepük is. Az önálló szövegalkotás során és a fordítással létrehozott műszaki szakszövegek esetében fontos az adott nyelvre vonatkozó helyesírási szabályoknak való megfelelés. A valóságban azonban jelentős eltéréseket látunk ezektől a szabályoktól. A tanulmányban megvizsgálom, milyen tényezők befolyásolhatják a műszaki szövegek helyesírásának minőségét, milyen segédleteket használhatnak a műszaki szakszövegek alkotói, melyek a leggyakrabban előforduló hibaforrások és a végén összegzem a tapasztalatokat.

2. A műszaki szövegek helyesírásának minőségét befolyásoló tényezők

Mivel a műszaki szakszövegek jelentős részét jelenleg is mérnökök, szakemberek írják, a szövegek nyelvi, helyesírási minősége alapvetően függ nyelvi ismereteiktől. A tapasztalatok azt mutatják, hogy ezek az ismeretek, illetve alkalmazásuk nagyon sokszor bizonytalan vagy nem következetes. Egyes műszaki területeken, például az autógyártásban, a nagy mennyiségű elkészítendő szöveg szükségessé tette a mérnökök mellett úgynevezett műszaki szövegírók (*Technical Writer*) bevonását az eredeti szövegalkotásba. Ez természetesen csak olyan szövegtípusoknál képzelhető el, ahol nem tudományos vagy oktatási célra használt szövegekről van szó, hanem például használati utasításokról. Bár a műszaki szövegírók képzésének szerves részét alkotják a nyelvi és szövegtani ismeretek is, a nagyobb cégeknél egyre inkább jellemző céges terminológia betartása arra kötelezi őket, hogy a nem minden esetben az aktuális helyesírási szabályoknak megfelelően kialakított terminusokat használják (Göpferich 1998).

A magyar műszaki szaknyelv a legtöbb szakterületen a német műszaki szaknyelvből alakult ki. Ennek következtében a magyar nyelvű műszaki szakszövegek is hosszú ideig részben a német szakszöveg- és terminusalkotási jellemzőket viselték magukon. Különösen az újonnan megjelenő szakterületekkel kapcsolatos szövegek fordításakor alkalmazták a tükörfordítást a magyar nyelvű terminusok megalkotásának fontos módszerként, ami azonban gyakran azt is eredményezte, hogy a magyar terminusok a német

terminusokhoz hasonlóan hosszú szöösszetételek lettek, és így a magyar helyesírás szabályainak nem feleltek meg. A 20. század második felében több olyan nyelvemelő kézikönyv jelent meg, amelyekben számos példát találhatunk ezekre a jelenségekre, és amelyek egyúttal a német műszaki szaknyelvnek a magyar műszaki szaknyelvre gyakorolt erős hatását bizonyítják (pl. Grétsy 1964). Ez a hatás azonban nem csak a fordítások esetében figyelhető meg. Azoknál a jól képzett szakembereknél, akik sok idegen nyelvű szakirodalmat olvasnak, az anyanyelven történő önálló szövegalkotás esetében is megfigyelhető az adott idegen nyelv hatása (Zabóné Varga 2015).

A műszaki szakszövegekkel és azok fordításával foglalkozó német nyelvű szakirodalomban több helyen is olvashatunk arról, hogy a német műszaki szakszövegekben is egyre gyakrabban jelennek meg angol terminusok, ami az egyébként is meglévő helyesírási problémákat még nehezebben kezelhetővé teszi (Schmitt 2006, Horn-Helf 1999). Amennyiben egy szövegen belül ugyanannak a fogalomnak német és angol nyelvű megnevezése is előfordul, akkor ez – a nem következetes terminushasználat miatt – szövegtértelezési problémákhoz is vezethet.

3. Helyesírási problémák esetén használható segédletek

Eredeti szövegalkotásnál és fordításnál is hasznos segítséget nyújthatnak az adott országokban éppen érvényben lévő általános helyesírási szabályzatok. Olyan nyelvek esetében, amelyek több országban is hivatalos nyelvnek számítanak, a szabályok egy része országonként eltérő lehet. A német és a magyar nyelvészetben egyre inkább megfigyelhető az az általános tendencia, hogy a helyesírási irányelvek a korábbi egyértelműen preskriptív szemlélet felől elmozdultak a deskriptív megközelítés irányába. Ezért a cégspecifikus terminusok használata egyre kevésbé sérti az adott nyelv helyesírási szabályait, így ezek a terminusok betölthetik azt az eredeti funkciójukat, hogy az egyes cégeket a cégspecifikus terminusok használatával a konkurens cégektől tudatosan megkülönböztessék.

Magyarországon az elmúlt évtizedekben különböző szaknyelvi helyesírási szótárak jelentek meg, amelyek hasznos segítségül szolgálhatnak az eredeti szövegalkotásnál és a fordításnál is. A műszaki szakterületekre vonatkozóan 1990-ben jelent meg a *Műszaki helyesírási szótár* a Műszaki Könyvkiadónál (Fodorné Csányi – Fábián – Csengeri Pintér 1990). Ez a kötet és a szaknyelvi helyesírási szótárak másik kötetei is egy elméleti szabályokat tartalmazó részből és egy szótárrészből állnak. A szótárrészben a különböző műszaki szakterületek szakmai szókincséhez tartozó szóállomány található. Mivel a műszaki szakterületeken nagyon gyors a fejlődés, az ebben a szótárban meglévő szakkifejezések gyakran csak mintaként szolgálhatnak az új terminusok megfelelő helyesírásának kialakításakor. A szaknyelvi helyesírási szótárak az adott szakterületek szakembereinek és a nyelvészeknek a közös munkájaként születtek meg, így minden szempontból megbízható segítséget jelentenek.

Szintén a Műszaki Könyvkiadó gondozásában jelent meg 1982-ben a *Hogyan írjunk, szerkesszünk műszaki könyvet?* című kiadvány (Horváth – Makk – Tartsay 1982). Mivel a Műszaki Könyvkiadó néhány évtizeden keresztül monopolhelyzetben volt a magyar nyelvű műszaki könyvek kiadásában, a gondos szakmai munkának köszönhetően kiadványaival nagyban hozzájárult a magyar nyelven szerkesztett és fordításként megjelent

szakirodalom megfelelő nyelvi és helyesírási minőségének biztosításához és a szabványos terminusok használatának elterjesztéséhez. Az új kiadók megjelenésével ez a helyzet megváltozott.

A terminusokkal kapcsolatosan felmerülő helyesírási problémák megoldásakor segítséget nyújthatnak a szabadalmi leírások és a szabványok is. A szabadalmi védettség idejének leteltét követően német nyelvterületen sok szabadalmi leírás elérhetővé válik az interneten. Ha egy terminussal kapcsolatban információk után kutatunk egy keresőmotor segítségével, akkor azok a szabadalmak, amelyekben ez a terminus előfordul, a találati lista elején láthatók. Ezek legtöbbször németül és angolul is olvashatók, tehát az eredeti szövegalkotást és a fordítást is segíthetik. Mivel a szabadalmaztatott alkatrészeket, eljárásokat és technikákat a szabadalmi leírásban részletesen be kell mutatni, ezekben az érintett szakterülettel kapcsolatos minden fontos terminus a terület szaknyelvében használt helyesírásnak megfelelően fordul elő. Magyar nyelvű szövegek ezen a területen csak hosszadalmas, célirányos kutatómunka eredményeként állnak rendelkezésre.

A szabványokat illetően Magyarországon az elmúlt időszakban jelentős változások következtek be. A múlt század közepén, 1948-ban államosították a szabványosítást és ezzel egyidejűleg kötelező érvényűvé tették a magyar szabványok használatát (Pónyai 2010). A szabványok szövegét a felsőoktatásban tanító és az iparban dolgozó szakemberek közösen hozták létre, így a felhasznált terminusok széleskörű konszenzuson alapultak. Ezekből a szabványokból szakterületenként kivonatos kiadványokat jelentettek meg, amelyeket a felsőoktatásban is jól lehetett használni, így a leendő szakemberek tanulmányaik során már a szabványos terminusokkal ismerkedtek meg, és ezek a kiadványok segíthették a fordítók munkáját is (Zabóné Varga 2011). Az Európai Unióhoz történt csatlakozás után Magyarországon be kellett vezetni az uniós szabványokat. A Magyar Szabványügyi Testület (továbbiakban: MSZT) az európai szabványokat folyamatosan vezette be angol nyelven, jóváhagyó közleménnyel, így 2007 augusztusa óta valamennyi uniós szabvány egyben érvényes magyar szabvány is. A bevezetést követően megtörtént a hazai alkalmazáshoz szükséges nemzeti mellékletek kidolgozása. Mivel az MSZT anyagi forrásai nagyon szűkre szabottak, központilag, megfelelő minőségellenőrzéssel csak a legfontosabb szabványokat fordítatják le (Fóris 2005). Ez a helyzet az elmúlt néhány évben sem változott, így magyarra történő fordításkor a szabványok nagyon kis mértékben tudnak segítséget nyújtani a helyesírás szempontjából is megfelelő szabványos terminusok kiválasztásánál. Német–angol és angol–német relációban az európai szabványok jól használhatók a fordításkor felmerülő helyesírási problémák megoldásában.

Segédletként használhatók még a műszaki szótárak és a terminológiai adatbázisok. Ebben az esetben nagyon fontos, hogy a felhasznált eszköz megbízható minőségű legyen. A korábban nyomtatott formában megjelent műszaki szótárak szókincse részben elavult, részben nem megfelelő minőségű. Új lehetőséget jelentenek ezen a területen az online elérhető szótárak. Meg kell azonban különböztetni azokat az online szótárakat, amelyek könyvkiadók megbízásából megfelelő minőségbiztosítás mellett készültek és a nyomtatott kiadás mellett előfizetéssel elérhetőek az interneten is (Schmitt 1992, Schmitt 2009), és azokat a szabad hozzáférésű adatbázisokat (www.autotechnika.hu/muszaki-szakszotar), amelyeket az adott szakterület iránt érdeklődő lelkes laikusok állítanak össze. Míg az előbbi csoportba tartozóknál a minőséget a kiadó garantálja, az utóbbiaknál

semmilyen garancia sincs a minőségre (Engelberg – Lemnitzer 2009). A legmodernebb segédeszköznek manapság a terminológiai adatbázisok számítanak. Ezek több szempont alapján is eltérhetnek egymástól, például különböző lehet az adatfeldolgozás módszertana, az adatok megjelenítési módja vagy a feldolgozott nyelvek száma. Ezek a terminológiai adatbázisok azonban csak a potenciális felhasználók szűk köre számára érhetők el, legtöbbször csak az adatbázis készítői és a megbízók férhetnek hozzá (Schmitt 2006, Zabóné Varga 2015).

4. A leggyakrabban előforduló hibák műszaki szakszövegek írásakor és fordításakor

Ahogy az a fentiekben is láttuk, léteznek az adott nyelv általános helyesírási szabályainak figyelmen kívül hagyása miatt előforduló hibák. Ide tartoznak az írásjelek nem megfelelő használatából adódó problémák, mint például a vesszők téves alkalmazása. A műszaki szakszövegekre jellemző egyéb helyesírási hibatípusok elsősorban a terminusok helyesírásával kapcsolatosak. Természetesen ezekben az esetekben is érvényesíteni kell az általános helyesírási szabályokat, itt azonban az adott nyelv érintett szaknyelvének terminusalkotási hagyományai is befolyásolhatják az új terminusok megalkotását és helyesírását. Az egyre erősödő deskriptív leíró nyelvészeti megközelítés pedig hagyja érvényesülni a céges terminológiai rendszerek keretein belül létrejött megnevezéseket és azok írásmódját. A leggyakrabban előforduló problémák a terminusok helyesírásával kapcsolatban az egybeírás és különírás, a kötőjelhasználat, a rövidítések és a kis vagy nagy kezdőbetű alkalmazása. Ezekre mutatok be az alábbiakban néhány példát.

4.1. Írásjelek használata

A műszaki szakszövegekben sokszor találkozhatunk a folyamatokat leíró, többszörösen összetett mondatokkal. Különösen fordítások kapcsán gyakori probléma, hogy a forrásnyelvi szövegben található írásjelek automatikusan átkerülnek a célnyelvi szövegbe is, illetve, ahol a forrásnyelvi szövegben nem használják őket, a célnyelv helyesírási szabályaitól függetlenül kimaradnak a fordított szövegből is.

(1a) Bei diesem Verfahren wird der fertig bearbeitete Lagerrahmen in einer Vorrichtung aufgenommen und die fertiggeschliffenen und erwärmten Nockenstücke sowie das Geberradlage richtig durch eine Fügekassette im Lagerrahmen in Position gehalten.

(1b) A gyártási eljárás során a csapágykeretet egy készülékben rögzítik, és a készre csiszolt, és felhevített bütyköket, valamint a hengerazonosító jeladó kereket a megfelelő helyzetben egy illesztő kazetta segítségével a csapágykeretben rögzítik.

Az (1a) és az (1b) mondat egy Magyarországon is tevékenykedő német autógyár német nyelvű belső oktatási anyagából és annak magyar fordításából származik. A német mondatban az érvényes helyesírási szabályoknak megfelelően nem kell vesszőt használni. A magyarra fordított mondatban három vesszőt is látunk, melyek közül kettőnek a használata indokolt, az azonos mondatrészeket összekötő 'és' előtti vessző azonban hibás. Mivel a műszaki

szakszövegekben gyakoriak a többszörösen összetett mondatok, eredeti szövegalkotás és fordítás esetén is nagyon oda kell figyelni az adott nyelvben az írásjelek használatára vonatkozó szabályokra.

4.2. Egybeírás, különírás

A terminusok esetében az egyik legfontosabb probléma az egybeírás és a különírás. Az angolban az összetett terminusokat hagyományosan külön írják, míg a németben a többszörös összetételeket is egybe írva használják. A magyar műszaki szaknyelvben gyakran találkozunk a német minta követésével, azonban a magyar nyelv érvényes helyesírási szabályainak betartása ebben az esetben is kötelező.

(2a)	(2b)	(2c)
high pressure	hoher Druck	magas/nagy nyomás
high pressure	Hochdruck	magasnyomás/nagynyomás
high pressure system/ high-pressure system	Hochdrucksystem	magasnyomású/ nagynyomású rendszer

A jelzős szerkezetet természetesen mindhárom nyelvben külön írjuk. A terminusként használt szóösszetételt azonban a németben és a magyarban már egybe írva találjuk, az angolban marad a különírás. Ha még egy taggal bővítjük az összetételt, akkor a németben mind a három tagot egybe írjuk, az angolban az esetek többségében mind a három tagot külön, a magyarban pedig az előző egybeírt összetételt jelzőként használjuk és ezt követi a külön írt jelzett szó. Bár nem helyesírási probléma, de talán érdemes megemlíteni, milyen nagy befolyással lehet a hibásan fordított terminus a célnyelvben használatos terminusokra. Az angol és a német műszaki szaknyelvben nagyon gyakori a 'high' és a 'hoch' melléknevek használata. A magyar szaknyelvben eredetileg a 'nagy' jelzőt használták ezekben az esetekben, azonban a nagyszámú hibás fordítás következtében ma már a magyar nyelvű terminusok többségében is a 'magas' jelző használatos, a vele képzett terminusok pragmatikailag elfogadottnak számítanak.

4.3. Kötőjelhasználat

A kötőjel használatára vonatkozóan is léteznek szabályok mindhárom nyelvben, a műszaki szakszövegekben azonban gyakran tapasztalunk ezektől való eltéréseket. Ahogyan már az előző részben láttuk, az angolban a különírás dominál. A német nyelvben leggyakrabban akkor használnak kötőjelet, ha az összetétel valamely tagja tulajdonnév vagy idegen szó. Ez a műszaki szaknyelvben általában angol összetevőt jelent, és fordítások esetén ilyenkor egyre gyakrabban fordul elő, hogy az angol példát követve a németben sem kapcsolják össze semmilyen módon az összetétel tagjait. Ez az angol hatás a magyar műszaki szaknyelvben még kevésbé figyelhető meg.

(3a)	(3b)	(3c)
6 speed transmission	6-Gang-Getriebe	6 fokozatú sebességváltó
6-speed transmission	6 Gang-Getriebe	6fokozatú sebességváltó

Ha szám is található az összetételben, akkor az angolban ebben az esetben is a teljes különírás a leggyakoribb, de létezik kötőjeles írásmód is. A németben ahhoz, hogy terminusként lehessen értelmezni az összetételt, nem nélkülözhető a kötőjelek használata. A magyarban a kötőjelek nélkül használt alak a szabálykövető, a kötőjeles forma idegen hatást mutat.

4.4. Rövidítések

A rövidítések használata elsősorban német–angol relációban jelenthet helyesírási problémát, a magyar fordításokban általában más jellegű problémákat okoz.

(4a)	(4b)	(4c)
exhaust gas recirculation	Abgasrückführung	kipufogógáz-visszavezetés/ kipufogógáz visszavezetése
EGR	AGR	–
EGR valve/ exhaust gas recirculation valve/ Exhaust Gas Recirculation Valve	AGR-Ventil/ Abgasrückführungsventil	kipufogógáz-visszavezető szelep

A több tagból álló, gyakran használt műszaki terminusok esetében az angol és a német szaknyelv gyakran használ rövidítéseket. Ha az összetételeknek ezekhez a rövidített formájához újabb tagot kell csatlakoztatni, akkor ez az angolban külön írva kerül utána, a németben pedig a szabályos forma a kötőjeles írásmód. Angol hatásra azonban ezekben az összetételekben a német terminusok esetében is egyre gyakoribb a kötőjel használatának elmaradása. A magyar szakkifejezéseknél az esetek többségében nem létezik önálló rövidített forma. Fordítás esetén a magyar célnyelvi szövegekben általában azzal a rövidítéssel találkozunk, ami a forrásnyelvben használatos, pl. *AGR szelep*, *EGR szelep*. Bizonyos szövegtípusoknál, ahol az olvasó nem rendelkezik megfelelő műszaki ismeretekkel, és a szövegből sem derül ki egyértelműen a forrásnyelvből átvett rövidítés jelentése, ezeknek a rövidítéseknek a használata szövegértési problémákhoz vezethet.

4.5. Kis és nagy kezdőbetűk

Úgy gondolhatnánk, hogy a kis és nagy kezdőbetűk használata az egyes nyelvekben egyértelműen szabályozott. Vannak azonban olyan esetek, amikor ezektől való eltéréseket tapasztalunk.

(5a)	(5b)	(5c)
electric actuator motor	elektrischer Stellmotor	elektromos állítómotor
e actuator/ E Actuator	E-Steller	e-állítómotor/E-állítómotor

Az utóbbi időben minden nyelvben elterjedt az 'e - ' előtaggal ellátott műszaki terminusok használata. Bár ez mindenütt egy jelzős szerkezet eredetileg kis betűvel írt jelzőjének lerövidülését és az utána álló jelzett szóval történő összevonását jelenti, az írásmódok eltérhetnek. Az angolban a kis betűvel, külön írt összetétel a leggyakoribb. Mivel az ilyen módon keletkezett terminus főnévnek számít, a helyesírási szabályok alapján a németben nagybetűvel kell kezdeni. Angol hatásra bizonyos szövegtípusokban előfordul a kisbetűs írásmód is. A magyarban ezeket az összetételeket általában kis kezdőbetűvel írják, de németről fordított műszaki szövegeknél előfordul a nagybetűs forma is. Az angol műszaki szaknyelvben találkozhatunk még a nagy kezdőbetűk egészen speciális használatával is. Ahogyan az a (4a) példában látható, az összetett terminus esetében a csupa kisbetűs írásmód mellett létezik egy csupa nagybetűs is, amely elsősorban olyan szövegekben található meg, amelyeket kereskedelmi céllal hoztak létre.

5. Összefoglalás

A fenti példákból egyértelműen látszik, hogy a műszaki szakszövegekben gyakran fordulnak elő helyesírási problémák. Az esetek többségében ezek nem nehezítik meg a szövegértést, azonban önálló szövegalkotásnál és fordításnál is mindenképpen törekedni kell arra, hogy a műszaki szakszövegek helyesírása megfeleljen a szabályoknak. Ezért nagyon fontos, hogy a szaknyelvoktatás és a szakfordítás oktatásának keretei között a hallgatók megismerkedjenek az adott nyelv vagy nyelvpár leggyakrabban előforduló helyesírási problémáival, és későbbi munkájuk során tudatosan törekedjenek ezek körültekintő megoldására.

FORRÁSOK

Fodorné Csányi Piroska, Fábíán Pál, Csengeri Pintér Péter 1990. *Műszaki helyesírási szótár*. Budapest: Műszaki Könyvkiadó.

Schmitt, P. A. 1992. *PONS Fachwörterbuch der Kfz-Technik. Englisch-Deutsch, Deutsch-Englisch*. Stuttgart: Klett.

Schmitt, P. A. 2009. *Fachwörterbuch Kompakt Technik Englisch*. Berlin und München: Langenscheidt.

<http://autotechnika.hu/muszaki-szakszotar.html>

IRODALOM

- Engelberg, S., Lemnitzer, L. 2009. *Lexikographie und Wörterbuchbenutzung*. Tübingen: Stauffenburg.
- Fóris Ágota 2005. *Hat terminológia lecke*. Pécs: Lexikográfia Kiadó.
- Göpferich, S. 1998. *Interkulturelles Technical Writing. Fachliches adressatengerecht vermitteln*. Tübingen: Narr.
- Grétsy László 1964. *Szaknyelvi kalauz*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Horn-Helf, B. 1999. *Technisches Übersetzen in Theorie und Praxis*. Tübingen und Basel: Francke.
- Horváth Jenő, Makk Attila, Tartsay Vilmosné 1982. *Hogyan írjunk, szerkesszünk műszaki könyvet?* Budapest: Műszaki Könyvkiadó.
- Pónyai György 2010. Szabványosítás és terminológia. *Magyar Terminológia* III/1: 3–7.
- Schmitt, P. A. 2006. *Translation und Technik*. Tübingen: Stauffenburg.
- Zabóné Varga Irén 2011. A műszaki terület terminológia-politikája. In: Híres-László Kornélia, Karmacsi Zoltán, Márku Anita (szerk.) *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban*. Budapest–Beregszász: Tinta Könyvkiadó, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete. 472–478.
- Zabóné Varga Irén 2015. *Műszaki szövegek fordításának terminológiai problémái német–magyar nyelvpárban járműipari szövegek alapján*. Nem publikált doktori disszertáció. Budapest: ELTE BTK.

